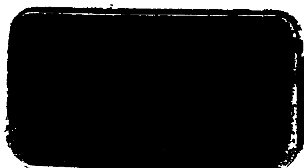

UC-NRLF
$B 140 057

Studier

på

det gamle danske Skuespils Område.

Studier

på

det gamle danske Skuespils Område

af

S. Birket Smith.

KJØBENHAVN.
Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn.)
Trykt hos J. Jørgensen & Co
1883.

FORORD.

De i dette Bind samlede Afhandlinger have — med Undtagelse af den lille Undersøgelse om Forfatteren til »Grevens og Friherrens Komedie« — alle været trykte før. Når jeg udgiver dem pany, er det ikke fordi jeg nærer nogen overdreven Forestilling om deres Betydning, men fordi jeg længe har ønsket at få Lejlighed til at underkaste dem et fornyet Gjennemsyn og ved min ærede Forlæggers Liberalitet er bleven sat i Stand til at få dette Ønske opfyldt. Hvad denne nye Udgave indeholder af Tilføjelser og Forandringer, er væsentlig af faktisk Natur, som det overhovedet er de i Afhandlingerne meddelte historiske og positive Oplysninger, der skulde kunne give dem nogen Interesse. Måske vilde man have fundet det heldigst, om Afhandlingerne havde været ordnede efter de i dem behandlede Skuespils kronologiske Følge. Dette vilde dog have medført temmelig betydelige Omarbejdelser, da de senere skrevne af dem ikke sjældent forudsætte de tidligere, og jeg har derfor foretrukket at give dem i samme Orden, hvori de ere blevne til, fraregnet alene Afhandlingen om »Grevens og Friherrens Komedie«, som både af den ene og den anden Grund helst syntes at måtte slutte Rækken.

Indhold.

Ludus de sancto Kanuto duce .... S. 1.
Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil .... » 40.
I. Djævelen .... » 42.
De tre ældste danske Skuespil (Christiern Hansen's Komedier) » 125.
I. Den utro Hustru .... » 131.
II. Paris's Dom .... » 163.
III. Dorotheæ Komedie .... » 165.
IV. Brudstykke af »Henno« .... » 179.
Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil og Fuglevise .. » 181.
I. Kong Salomons Hylding .... » 210.
II. Samsons Fængsel .... » 226.
III. Karrig Niding .... » 244.
VI. Fuglevisen .... » 260.
Grevens og Friherrens Komedie .... » 265.
Tillæg om Forfatteren til »Grevens og Friherrens Komedie«. » 278.

Ludus de sancto Kanuto duce.[1])

Det 16de og 17de Århundredes danske Skuespildigtning kan ikke glæde sig ved at udøve nogen synderlig Tiltrækning på vor Tids læsende Publikum, og man kan ikke undre sig derover. Thi når det overhovedet må siges at være et Særkjende for en overvejende Del af hine Århundreders danske Poesi, at den er lige så fattig på Fantasi og Tanke som ubehjælpsom i sin Form, foruden at den er lidet original, gjælder alt dette naturligvis ikke mindst om en Digtning, der for en Del virkede i Skolens Tjeneste, og som udgik fra Mænd, der i særlig Grad repræsenterede Tidens ensidige latinske Dannelse. Og dog vilde det være meget ubilligt at frakjende vore gamle Skuespil al Interesse. Mellem det meget trivielle og forfejlede, som her forefindes, viser der sig også Spor både af en højere Beåndelse og en mere udviklet Kunst, mellem det fremmede og tillærte skyder det hjemlige og danske sig frem, og når disse Glimt af noget bedre allerede i og for sig fortjene at påagtes, hvor de forekomme, vinde de en yderligere forhøjet Betydning ved den Måde, hvorpå de fordele sig over Skuespilliteraturens

[1]) Første Gang trykt som Indledning til min Udgave af Stykket med ovenanførte Titel, der udkom i Foråret 1868.

Masse, idet det herved synes umiskjendeligt, at der i en vis Periode — nærmere bestemt: det 16de Århundrede — virkelig har været en regelret, om end langsomt fremadskridende, Udvikling i Gang indenfor Skuespildigtningens Område, og det en Udvikling både i æsthetisk og national Retning. Vistnok afbrødes denne Udvikling — ikke mindst på Grund af ugunstige ydre Forhold — uden nogensinde at nå til Modenhed. Men om end Fænomenet herved taber noget af sin Interesse, taber det dog ikke den hele, og i det mindste mig synes et af hine gamle Skuespil altid at få et ualmindeligt Krav på Opmærksomhed, når det ved et bestemt Fremskridt i den ene eller den anden Retning stiller sig i afgjort Forhold til hin Udvikling eller vel endog tilfører den Impulser, som den ikke tidligere kjendte. Således er imidlertid netop Tilfældet med det Skuespil om Knud Lavard, som her skal omtales, et Skuespil, som hidtil har været så godt som upåagtet af Forskningen [1]).

Spørges der nu, til hvilken Side af Stykket Fremskridtet i Særdeleshed knytter sig, må Svaret blive, at det væsentlig er betegnet ved Beskaffenheden af det Æmne, Stykket behandler. Dette vil man dog ikke kunne forstå, når man ikke véd, at det 16de og 17de Århundredes danske Skuespil ingenlunde havde en ubegrænset Stofkreds til sin Rådighed. Efter Datidens bestemt udprægede Anskuelse om, hvad der var et værdigt Æmne for et alvorligt Skuespil, kunde der i Almindelighed kun vælges mellem tre Slags: de bibelske

[1]) Hverken Nyerup, N. M. Petersen eller Overskou synes at have anet dette Stykkes Tilværelse. Overhovedet har jeg (indtil 1868) kun fundet det nævnet på to Steder i vor Literatur, nemlig i Molbech's Danske Glossarium, hvor fire Linier af det citeres under Ordet »Noes«, og i H. F. Rørdam's Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reform. I, 136.

eller overhovedet religiøse, de allegoriske og de klassiske. Men ligesom denne Begrænsning af Stoffet var foranlediget ved ganske ukunstneriske Hensyn, således måtte den nødvendigvis blive en meget væsentlig Hindring for en virkelig fri og selvstændig Udvikling af Skuespildigtningen. Thi selv de af hine Æmner, som havde det meste Virkelighedsindhold, vare dog i deres inderste Grund Tidens Forfattere så fremmede, at en fyldigere Tilegnelse og dermed også en sand digterisk Reproduktion kun ganske undtagelsesvis kunde blive mulig. Men endnu fjærnere lå de naturligvis det store beskuende Publikum og berøvede herved den dramatiske Digtning den inderligere Deltagelse og Understøttelse fra dettes Side, som er en Hovedbetingelse for, at en virkelig *national* Poesi skal kunne udfolde sig[1]). At det under disse Omstændigheder må ansees for et meget betydningsfuldt Skridt, når et Skuespil vovede at bryde med den Opinion, der bandt det til de ovenfor nævnte Stofkredse, og at opsøge nærmere liggende og mere hjemlige Æmner, behøver intet videre Bevis, og dette Skridt er det, som vort Skuespil har gjort. I Stedet for at henlægge Scenen til Orientens eller den klassiske Oldtids lidet kjendte Egne eller endog til Abstraktionens Skyggerige, bevæger det sig hele Tiden på Fædrelandets egen Grund. I Stedet for at gruppere sin Handling om Figurer, der kun overfladisk kunde interessere Almenheden[2]), har det valgt til sin Helt en

[1]) At jeg herved ikke overser den betydelige Tiltrækning af mere overfladisk Art, som Skuespillene til enhver Tid, og selv når de vare skrevne på et Sprog, som Flertallet af Tilskuerne ikke forstod, øvede på den nyfigne Mængdes Skuelyst, er en Selvfølge.

[2]) Det er måske ikke overflødigt at bemærke, at de bibelske Æmner i den Periode, hvorom Talen er, for den overvejende Del toges af det gamle Testamente, og at de, for så vidt de toges af det nye, mest vare af underordnet Betydning i religiøs Henseende.

Mand, hvis Navn fremfor de fleste andres var sikkert på at finde Gjenklang i Tilskuernes Hjerter, idet det på én Gang vakte Mindet om en glimrende og elsket Fyrste, der havde endt sit dådrige Liv ved en ufortjent og forsmædelig Død, og om en anset Helgen, der gjennem Århundreder havde indtaget en Plads i det hele Folks religiøse Bevidsthed. Hermed er dog endnu ikke alting sagt. I alle andre Lande og til Dels også herhjemme var Helgendramaet en velkjendt Skuespilart, som — i det mindste i sin Renhed — nærmest må betragtes som en Underafdeling af det religiøse Drama, og det så meget mere, da Skildringen af vedkommende Helgeners og Martyrers rent menneskelige Virksomhed oftest her kun udgjør den i sig selv mindre vigtige Baggrund, hvorpå deres oversanselige Betydning — der endog ikke sjældent demonstreres gjennem Fremstillingen af de Jærtegn og Undergjerninger, der knyttede sig til deres Navne — er bestemt til, som det egentlig væsentlige, at hæve sig frem i fuldt Lys[1]). Hvis altså vort Skuespil uden videre var at betragte som et sådant Helgendrama, måtte min Påstand om, at det betegnede noget virkeligt og betydningsfuldt nyt i Retning af Æmnets Beskaffenhed, modificeres en Del, om det end under alle Omstændigheder måtte ansees for en Vinding, at det var en national, og ikke nogen fremmed Helgen, om hvem Fremstillingen drejede sig. Men Sagen er i Virkeligheden, at Ligheden mellem vort Stykke og Helgendramaet fuldstændig ophører, så snart der bliver Tale om det for dette sidste allervæsentligste Punkt. Thi det er så langt fra, at vort Skuespils Æmne enten er valgt med Hensyn til eller anlagt på at fremhæve

1) Således er Forholdet også i det danske Helgendrama om Sta. Dorothea, hvorom mere nedenfor.

Knud Lavards Betydning som Helgen, at der i hele Stykket end ikke vilde findes det svageste Spor af, at han nogensinde havde været dyrket som sådan, hvis ikke Forfatteren — åbenbart ganske hensigtsløst og i Overensstemmelse med en Talebrug, der har holdt sig til vore Dage — én Gang i Prologen og én Gang i Epilogen var kommen til at nævne Stykkets Hovedfigur som *Sankt* Knud. Med andre Ord, det er udelukkende gjennem Fremstillingen af Knud Lavard som *historisk Person*, at Stykket søger sin Virkning. Om nu iøvrigt dette må tilskrives en bestemt kunstnerisk Hensigt hos Forfatteren, eller om ikke måske Tidsomstændighederne have haft en væsentlig Del deri, navnlig for så vidt, at de ikke tillode ham nærmere at berøre et Forhold, som den ved Reformationen indførte nye Lære nægtede Gyldighed, har i Øjeblikket mindre Betydning for os. Hovedsagen er selve den Kjendsgjerning, at vi i hin fjærne Periode se et Skuespil fremstå, som tager sit Stof af vort Fædrelands Fortid, og som, uden at gjøre noget Forsøg på at bortrykke dette Stof fra den Sfære, hvori det nærmest hører hjemme, fastholder det i dets rent historiske Momenter og på denne Måde fører det frem for Offentligheden. Der var herved givet en Anvisning, som, hvis den var bleven fulgt, mere end noget andet måtte have bidraget til at samle, hvad det 16de og 17de Århundrede ejede af poetisk Ejendommelighed og kunstnerisk Ævne, i en virkelig national Dramatik; og selv det, at den vitterlig ikke blev fulgt, kan, hvor meget det end må beklages, ikke berøve vort Skuespil dets Fortjeneste som banebrydende i den angivne Retning.

Det kan måske her bemærkes, at medens vor egen Literatur kun frembyder dette eneste Exempel på, at vort Fædrelands historiske Minder i ældre Tid have

været gjorte til Gjenstand for dramatisk Behandling, er det ikke ganske sjældent at finde *fremmede* Skuespil fra det 16de og 17de Århundrede, som have taget deres Æmner fra den danske Historie eller — hvad der for hin Tid kom ud på det samme — den danske Sagnhistorie. Jeg skal nævne et Par sådanne fra det Århundrede, som Skuespillet om Knud Lavard tilhører, idet jeg blot forudskikker den Bemærkning, at den større Kundskab til danske historiske Forhold, som fra det 16de Århundrede af kommer til Syne hos Udlandets Forfattere, særlig dets dramatiske Forfattere, for største Delen skyldes Udgivelsen af Saxo's Danmarkskrønike (1514 o. flg.) og af Albert Krantz's historiske Værker. Det er da også fra Krantz at Hans Sachs har taget dels Æmnerne til det ikke ubetydelige Antal af hans »Weltlich Historie vnd Geschicht«, som angå den danske Historie, dels Æmnet til en »Tragedia. Mit XVI Personen zu agiern. Von zwey liebhabenden, Hagwarti mit Signe, desz Königs Tochter ausz Dennmarck«. Stykket, som bærer Datoen 30. November 1556[1]), er en dramatiseret Gjengivelse af det bekjendte danske Sagn og frembyder intet særlig mærkeligt i Udførelsen. Saxo har, om end til Dels ad indirekte Vej[2]), afgivet Æmnet både til Shakspeare's »Hamlet« og til et andet Skuespil af samme Navn, som før Shakspeare's Tragedie opførtes på de engelske Theatre. Denne ældre »Hamlet«, om hvilken iøvrigt ikke vides andet end netop dette, tilhører Slutningen af det 16de Århundrede[3]) og er

---

1) Det er trykt i Folio-Udgaven af Hans Sachs's Værker (Nürnberg, 1570—79) 3. Buch, 2. Theil, Fol. 152 v.—158.

2) Dette er i hvert Fald sikkert med Shakspeare's »Hamlet«, der grunder sig på den i Belleforest's Novellesamling »Cent histoires tragiques« foreliggende Bearbejdelse af Saxo's Fortælling.

3) Se herom bl. a. The Works of Will. Shakspere, ed. by Al. Dyce. 2 ed. VII, 100.

således det andet af de Skuespil, som jeg ønskede at henpege på i denne Sammenhæng, medens Shakspeare's Stykke for så vidt mindre kommer i Betragtning, som det efter al Sandsynlighed først er skrevet i Begyndelsen af det næste Århundrede. Måske kan man også til det 16de Århundrede henføre et lille dramatisk Arbejde, som har sit Udspring fra Lybek, og som, om det end ikke behandler noget helt dansk Æmne, dog frembyder en Interesse af væsentlig beslægtet Natur, idet det lader en af den nordiske Sagntids ypperste Helte optræde som en Slags Repræsentant for den danske Nationalitet[1]). Det pågjældende Stykke, der snart betegnes som »Julespil«, snart som »Sværddansspil«, skildrer, iøvrigt på en yderst kunstløs Måde, hvorledes Kejser Karl den store træder op og i Følelsen af sin Magt og Styrke tilkjendegiver, at han vil kæmpe med en eller anden, hvem han da vil ære som sig selv. Nu føres nogle af den jødiske og græske Oldtids navnkundigste Helte frem, nemlig Josva, Hektor, David, Alexander og Judas Makkabæus, men ved Synet af den vældige Modstander tabe de alle Modet og undslå sig for at kæmpe. Endelig siger Kejseren til sin Tjener Klas Rugebart:

Olle Fretup, olle Slûkût! nu is't nôg,
hal' mål den Sterkader rin, du drôg!

Klas.

Wo hêt de kerl! dat is as'n knaken!
hev ik mi bina den hals verslaken!

---

1) Stykket er først udgivet i et lille sjældent Skrift fra 1858: »Hundert lübsche Volksreime«; derefter af H. Handelmann i hans »Weihnachten in Schleswig-Holstein. Kiel 1866. S. 30—34; endelig af K. Müllenhoff i Zeitschrift für deutsches Alterthum xx, 10 flg. Müllenhoff siger, at Handelmann's Udgave er ukorrekt, men også i den første Udgave (ved E. Deecke) mener han, at der er foretaget vilkårlige Ændringer af Texten.

(Stærkodder kommer ind; alle de andre angribe ham og gjennembore ham. Da råber)

Sterkader.

Hellige Wode, nu lên mi dîn pêrd!
låt mi hen riden! ik bün't wol wêrd.

(Han forsvinder).

Klas.

Het em de düvel halt? ût is dat spil
nu låt uns danssen, wat't tüg hollen wil.

Hermed ender da Stykket. I Anledning af Stærkodders Optræden siger en af Stykkets Udgivere[1]: »Det er højst karakteristisk, at den danske Helt Stærkodder er den eneste, der træder op overfor den tyske Kejser som Hedning (Odinstilbeder) og Fjende, medens Oldtidens [ɔ: den græske og jødiske Oldtids] Helte alle først vægre sig ved at kæmpe med Kejser Karl og siden endog stå ham bi. Ganske på samme Måde viser et gammelt Sagn os, hvorledes Stærkodder ved Ejderens Bredder kæmper med den hornede Sigfred[2]). Det gjaldt åbenbart at lade Tysklands og Skandinaviens to mest fremtrædende Helte måle sig med hinanden, og Danskeren måtte da ligge under.« — Det her omtalte lille Arbejde er iøvrigt ikke det eneste Vidnesbyrd om Lybekkernes Tilbøjelighed til at give deres mindre venlige Følelser mod Danmark Udtryk i dramatisk eller halv-dramatisk Form, og jeg skal således minde om den Kjendsgjerning[3]), at de i Året 1500 på Efterretning om Kong Hans's Nederlag i Ditmarsken ved deres offentlige Fastelavnsforlystelser gav en Fremstilling af dette Nederlag

---

[1]) Handelmann, a. St.

[2]) Se Müllenhoff: Sagen, Märchen und Lieder aus Schleswig-Holstein u. Lauenb. S. 7 og Nordalbingische Studien I, 201.

[3]) Nu også nævnet af Müllenhoff i Zeitschr. f. deutsches Alterthum XX, 16 Anm.

for derved at håne Kongen og hans Broder Hertug Fredrik [1]), og efter hvad der påståes i et dansk Statsdokument fra hin Tid, var den Tort, der herved tilføjedes de sidst nævnte, endnu tungere for dem at bære end Nederlaget selv.

Jeg vender imidlertid tilbage til Skuespillet om Knud Lavard, nærmest for at dvæle nogle Øjeblikke ved Stykkets Form. Og her vil det da snart bekræfte sig, hvad jeg ovenfor antydede, at det væsentlig er ved Valget af sit Æmne, at Stykket hæver sig fordelagtigt frem for andre danske Skuespil fra samme Periode. Thi om også selve dette Valg måske ikke er bleven ganske uden heldig Indflydelse på en enkelt Side af Detailudførelsen — hvorom mere siden —, hæver dog Stykket som Helhed sig i formel Henseende ikke ud over Tidens almindelige Lavmål, ja må endog i et væsentligt Punkt, nemlig Kompositionen med hvad dertil hører, siges at stå et ikke så ganske ringe Stykke under dette.

Enhver, der overhovedet kjender noget til vor ældste Skuespildigtning, véd, at til Trods for den ensidige og overdrevne Vægt, der netop i det 16de og

---

[1]) Se et Indlæg fra dansk Side mod Lybekkerne ved Forhandlingerne i Nykjøbing 1507 (Gehejmearkivet, Hansestæderne). Det pågjældende Sted lyder således: »Item dicitur, quod Lubecenses premissis non contenti, accumulando mala malis, tempore carnisbreuiali (!) eiusdem anni stragem hominum et dampna in Ditmertia passa in ludibrium Regis et sui germani ducis ignominiose representando ludum et voluptates suas carnisbreuiales in publico spectaculo exercuerunt« etc. — Stedet er tidligere aftrykt hos Jahn: Danmarks polit.-militaire Historie under Unionskongerne S. 407 Anm. 5, men med så mange Fejl, at det er bleven fuldstændig meningsløst. Af Fortsættelsen kan mærkes, at der i Stedet for Jahn's »incutiam« skal læses »iniuriam«, i Stedet for hans »adhoc failbet eorum«: »adhuc quilibet eorum«, i Stedet for »in ducenta millia *florinorum* et ultra«: »ad ducenta milia et vltra«, osv.

17de Århundrede lagdes på Studiet af den klassiske Literatur, derunder indbefattet de latinske Dramatikere, blev dette Studium uden gjennemgribende Indflydelse på Periodens danske Skuespil, hvis Bygning i alt væsentligt hviler på det fra Middelalders-Skuespillet vel bekjendte episke Kompositionsprincip[1]). Og dog, så ringe Påvirkningen fra hin Kant er, lader den sig i de fleste Tilfælde eftervise. Om ikke i andet, giver den sig i det mindste til Kjende i en vis Bestræbelse efter at begrænse Stoffet og i en, rigtignok som oftest temmelig uklar, Følelse af Nødvendigheden af en organisk Leddeling af dette. Tager man derimod vort Skuespil for sig, vil man forgjæves søge endog disse svage Tegn på en mere renset kunstnerisk Sans. Stykket breder sig over en Uendelighed af Stof, og af Akt- og Sceneinddeling er der ikke noget Spor. Føjes nu hertil, at Handlingen i endnu højere Grad, end det plejer at være Tilfældet, savner både dramatisk Bevægelse og Sammenhæng, vil man allerede på Forhånd kunne skjønne Berettigelsen af, hvad jeg ovenfor antydede om Kompositionen, som det da i det hele kan siges, at denne ikke blot i sit Grundvæsen hviler på Middelalders-Skuespillets Kunstbegreb, men er en i alle Hovedpunkter så følgeret Gjennemførelse af dette, som man ellers sjældent finder det udenfor Middelalderen selv. Det særegne i Stykkets Bygning falder intet Steds stærkere i Øjnene end i de Scener — jeg bruger denne Betegnelse her og i det følgende for Nemheds Skyld —, hvormed Stykket indledes. I Virkeligheden ere disse Scener, der i stor

[1]) En Undtagelse i denne som i de fleste andre Henseender fra de Regler, der ellers gjælde for det 16de og 17de Århundredes danske Skuespildigtning, danner den dramatiske Satire: *Grevens og Friherrens Komedie*, hvis Mærkelighed i literaturhistorisk Henseende først er påvist af mig. Om dette Arbejde se nu nærmere nedenfor.

Vidtløftighed skildre, først Forberedelserne til Erik Ejegods Pilegrimsfærd og hans endelige Bortrejse, dernæst Harald Kesia's Overtagelse af Regeringen, Folkets Misfornøjelse med dennes egenrådige og lovløse Opførsel og sluttelig hans Afsættelse og Fordrivelse, ikke blot yderst løst forbundne med hverandre indbyrdes, men de ere i den Grad Resten af Stykket uvedkommende, at man aldeles ikke vilde kunne forstå, hvorledes det er faldet Forfatteren ind at begynde sit Arbejde på denne Måde, hvis man ikke opdagede, at den historiske Beretning om Knud Lavards Liv, af hvilken han fortrinsvis har taget sit Æmne, ligeledes begynder med Fortællingen om Erik Ejegods Pilegrimsfærd og Haralds Regentskab, så at det altså er Kildens Anordning af Begivenhederne, der uforandret er gået over i Stykket; og herved er endda at mærke, at medens der i den historiske Skildring er en iøjnefaldende Tankeforbindelse mellem den omtalte Begyndelse og Skildringens øvrige Indhold, nemlig Forbindelsen mellem den fromme Fader, der sætter sit Liv til på en Rejse til det hellige Land, og den fromme Søn, som ved sin Død vinder Helgennavnet, er der i Skuespillet ikke mindste Antydning af, at Forfatteren har haft Øje for noget sådant. — Efter Skildringen af Haralds Afsættelse er der et Hul i Håndskriftet, idet i det mindste ét Blad er faldet ud[1]). Derefter følger så en Scene, hvori Knud Lavard træder

[1]) Hullet er uden Tvivl efter V. 296 i min Udgave af Stykket, og ikke, som jeg før har ment, efter V. 340. At jeg har overset dette tidligere, kan måske undskyldes dels derved, at et Blad i Håndskriftet åbenbart ved Indbindingen er kommet på urette Plads, dels derved, at Sammenhængen mellem de enkelte Partier i Stykket ikke træder meget tydeligere frem efter hin Opdagelse end før. I Korthed kan den Omsætning af Texten, der fremgår heraf, angives således, at V. 297—340 i min Udgave skulle bytte Plads med V. 341—428.

op som Barn eller ganske ungt Menneske, og fra nu af og til Stykkets Slutning er alt, hvad der sker og siges, stillet i Forhold til Knuds Person. Men skjønt dette giver de pågjældende Partier af Fremstillingen et Fortrin fremfor de indledende Scener, som gjør, at Anordningens Mangler for deres Vedkommende ikke ere fuldt så påfaldende, ere disse Mangler lige fuldt til Stede. Forfatteren, der i den dramatiske Kunstform kun synes at have set et Middel mellem andre til at fæstne Hovedtrækkene af Knud Lavards Levnedsløb i en større Mængdes Erindring, har lige så lidt her som i det foregående forstået at omsætte den historiske Overlevering i dramatisk Handling. Han har simpelt hen ladet sig nøje med af det givne Stof — navnlig som det forelå i den ovenfor nævnte Kilde — at udtage en Række Situationer, som forekom ham nogenlunde at repræsentere Knuds Liv i alle dets betydeligere Momenter, og idet nu for Resten hans Bestræbelser have været rettede på at omsætte de således valgte Situationers Stofindhold så vidt i dialogisk Form, som det krævedes, for at de kunde blive i det mindste udvortes kjendelige for Tilskuerne, har han taget sig det så let som muligt med deres indre Begrundelse og gjensidige Sammenknytning, idet han i begge Henseender på det nærmeste har ladet det bero ved de sparsomme Antydninger, som Stoffet selv eller Kilderne gav ham i Hænde. Hvad der binder Fremstillingens enkelte Dele sammen, er således også for dette Afsnits Vedkommende kun en episk Sammenhæng, men det lader sig ikke nægte, at der er Punkter, hvor endog denne brister, idet Forfatteren ganske simpelt giver Begivenhederne i deres kronologiske Følge, uden at antyde nogen som helst Forbindelse mellem det foregående og det efterfølgende. Dette er således Tilfældet med Skildringen

af Knud Lavards Virksomhed i Sønderjylland, der danner en fuldstændig isoleret Episode, uden mindste synlige Sammenhæng med det følgende, og Forfatterens dramatiske Naivitet falder her så meget mere i Øjnene, som hele den senere Handling i Grunden refererer sig til en Kjendsgjerning fra Knuds Optræden i Sønderjylland — nemlig hans Antagelse eller formodede Antagelse af Kongenavnet — som, hvor denne Optræden skildres, ikke berøres med et eneste Ord. Af Hensyn til Spørgsmålet om Stykkets Kilder — et Spørgsmål, som jeg siden nærmere skal optage — vil jeg her i Korthed antyde Gangen i hele dette senere Parti af Stykket. I den første Scene, hvori Knud træder op, se vi det danske Hof samlet om, hvad der i Følge de historiske Kilder må antages at være Margretes, Kong Niels's Dronnings, Dødsleje[1]). Dronningen kalder Knud og Magnus hen til sig og giver først den sidst nævnte forskjellige Formaninger med Hensyn til hans fremtidige Opførsel og hans Forhold til Knud, hvilke Formaninger dog kun optages med Hån og onde Ord. Hun tiltaler derefter Knud og beder ham for den Kjærligheds Skyld, som hun altid har vist ham, at han i Fremtiden vil tage sig af Magnus og stræbe at holde ham på rette Vej, hvad Knud lover med Varme. Imidlertid ankommer et Sendebud med Efterretning om, at Befalingsmanden i Sønderjylland »Oluf« (ɔ: Elif) er død, og at Tilstanden derovre er foruroligende. Kongen opfordrer de tilstedeværende Stormænd til med ham at rådslå om Besættelsen af den ledige Post, og på Forslag af Skjalm Hvide overdrages da denne til Knud, som takker

---

[1]) Hvor vidt der i Stykket har været nogen Antydning heraf, kan ikke bestemt afgjøres, da det før omtalte Hul i Håndskriftet falder lige foran denne Scene.

for den beviste Ære og strax afrejser til Sønderjylland. Her modtages han med Klager over den Usikkerhed, der hersker overalt, idet Røvere og Tyve hærge Landet med Vold og Plyndring. Han lover at gjøre sit bedste, sender strax sine Mænd ud for at opsøge og fange Misdæderne, og en af dem, som siger sig at være Knuds Frænde, føres frem for at dømmes af ham selv, men undgår ikke derfor at lide Døden i Galgen. Det skildres nu, hvorledes Mogens sætter ondt for Knud hos Kongen, så at denne finder sig opfordret til at stævne ham for sig, samt hvorledes det lykkes Knud på det i den Anledning foranstaltede Møde i Ribe fuldstændig at overbevise Kongen om sin Uskyldighed. Kongen beder ham ikke at bære Nag og indbyder ham til at tilbringe Julen hos sig i Roskilde, og da Knud indfinder sig efter Aftale, bliver han på det venligste modtaget. Imidlertid har Mogens forberedt en Plan mod Knuds Liv. Allerede tidligere har han haft en Sammenkomst med fire af sine Venner, i hvilken han har anmodet om deres Bistand ved et Anslag, han har for, men først nu, i et nyt Møde, som han holder med dem, åbenbarer han, at det er Knuds Liv, som hans Anslag gjælder, og med Undtagelse af én, som trækker sig tilbage, love de da også at hjælpe ham med Udførelsen af hans Forehavende. Mogens begiver sig derpå til Knud, og efter at have gjort ham tryg ved at spørge ham til Råds i Anledning af en foregiven Pilegrimsrejse beder han ham indfinde sig den næste Dag alene i Lunden ved Ringsted, da han har en Hemmelighed at betro ham. Knud lover at ville møde, og da Mogens's Sendebud kommer for at afhente ham, begiver han sig også virkelig på Vejen, og i Følge med Budet, som forgjæves søger at advare ham ved en Vise, som han synger, ankommer han

endelig til Skoven. Budet sendes nu bort, Knud føres dybere ind i Skoven, og her foregår da Mordet, idet Mogens, efter først at have givet sin Skinsyge og sit Had Luft i Ord, støder Knud ned og derpå kalder de sammensvorne til, for at de kunne give ham den sidste Rest. — Slutningen af Stykket, der indeholder Skildringen dels af selve Mordet, dels af de Begivenheder, der gik nærmest forud for det, er det tåleligst byggede Parti af det hele. Handlingen har her en mere jævnt fremadskridende Gang end ellers, Motiveringen og Udmalingen af de enkelte Situationer er fyldigere, og i Personernes og Replikkernes Sammenstilling sporer man endog en Bestræbelse efter at lade Modsætningerne i Karaktererne træde frem. Men for ikke at tale om, at meget af dette mindre må regnes den dramatiske Forfatter til gode end den før omtalte historiske Hovedkilde, som netop har behandlet det sidste Afsnit af Knuds Liv med særegen Omhu og med forholdsvis stor Udførlighed, fornægter heller ikke her Anlæget sin episke Karakter, og dertil kommer endnu én Omstændighed, som i og for sig vilde være tilstrækkelig til at berøve denne Del af Stykket al egentlig dramatisk Virkning, nemlig at Knud helt igjennem er fremstillet ikke som handlende men som lidende, og tilsidst da også falder som et fuldkommen modstandsløst Offer for Mogens's Rænker.

Om et enkelt Punkt i Handlingens Anordning må jeg særskilt sige et Par Ord, nemlig om den mod al dramatisk Sandsynlighed stridende Måde, hvorpå Begreberne Tid og Rum ere behandlede i vort Skuespil. Ikke nok med, at Stykket indenfor sine Grænser omfatter næsten en Menneskealders Begivenheder, eller at der mellem to Replikker ofte må tænkes tilbagelagt

store Strækninger både af Vej og Tid[1]), men Forfatteren har ligesom med Flid lagt an på at gjøre det i sig selv lidet rimelige så urimeligt som muligt ved hvert Øjeblik at lægge Handlingens voldsomme Spring så at sige ind i selve den enkelte Replik, idet det nemlig hyppigt hænder, at en Person slutter sin Replik på et Sted og under Forhold, der må tænkes skilte fra dem, under hvilke han begyndte den, både ved et langt Tidsafsnit og ved en betydelig Afstand i Rummet. Således retter f. Ex. Knud, inden han drager til Sønderjylland, nogle Afskedsord til Kong Niels; men næppe ere disse udtalte, før den lange Rejse også er tilendebragt, så at han egentlig vender sig umiddelbart fra Kongen til Indbyggerne i Slesvig og tiltaler disse. I samme Øjeblik, som »Primus Princeps« har advaret Harald, henvender han sig til sine Standsfæller for med dem at lægge Råd op om hans Fordrivelse, og at denne Rådslagning dog må antages at have fundet Sted et Stykke borte fra Palladset, hvor Harald opholder sig, sees deraf, at da Planen endelig skal sættes i Værk, siges de sammensvorne udtrykkelig at *begive sig til* Slottet. Og således i mange Tilfælde. En enkelt Gang gjør Handlingen endog, hvad man kunde kalde et Dobbeltspring: Således strax i Begyndelsen af Stykket, hvor Herolden Tyrne Hette får Befaling til at »ride over Mark og Hede« for at sammenkalde Rådet. I samme Nu, som han har erklæret sig rede til at udføre Befalingen, står han allerede

---

[1]) Et karakteristisk Exempel haves V. 506 flg. Umiddelbart efter at Knud har udstedt en Befaling til sine Tjenere om at drage om i Sønderjylland og fange de Ugjerningsmænd, som gjøre Landet usikkert, siges det, at de ere grebne, og en af dem føres virkelig fangen frem for Knud. Ja, den Tjener, som fører Fangen frem, hentyder ikke blot til alle de Bedrifter, han i Mellemtiden har udført, men ytrer endog, at Knud for længe siden(!) har hørt tale om dem.

for Rådsherrerne og overbringer dem Tilsigelsen, og næppe har han gjort dette, før han er hjemme igjen og melder Kongen deres Ankomst. Det er nu sikkert nok, at i alle vore gamle Skuespil gjør en temmelig betydelig Hensynsløshed i Behandlingen af Begreberne Rum og Tid sig gjældende, ligesom også, at en sådan Hensynsløshed, skjønt uforenelig med vore Forestillinger om scenisk Illusion, både til en vis Grad betingedes af den for hine Skuespil ejendommelige episke Kompositionsmåde og begunstigedes af Datidens Theaterindretning, idet alle de i et Stykke forekommende Lokaliteter vare afsatte ved Siden af hinanden *på en og samme Scene*, og Handlingens Bevægelse i Rummet altså ikke betegnedes ved Dekorationsskifte, men kun derved, at de spillende flyttede sig fra ét Punkt på Scenen til et andet. Imidlertid tør man påstå, at i yderst få af vore gamle Skuespil drives Vilkårligheden i den antydede Retning så vidt som i vort Stykke, der også på dette Punkt har Middelaldersskuespillets hele naive Karakter.

Hvad angår de andre Sider af Stykkets kunstneriske Udformning — hvis man tør bruge et sådant Udtryk i denne Sammenhæng —, vil man også her finde det meste i høj Grad svagt og ubehjælpsomt. Af Karaktertegning er der kun i Knuds og Mogens's Figurer nogle svage Antydninger. Personerne opgive enkelte Gange helt deres objektive Holdning, så at ikke blot nogle af dem umiddelbart henvende sig til Tilskuerne (Vers 31—32 og 1113 flg.), men Mogens endog omtaler den Misgjerning, han står i Begreb med at udføre, som »dette *falske* Mord« (V. 889). På ikke få Steder er Versifikationen hård og uregelmæssig, det sproglige Udtryk mat og lidet betegnende, og Sætningsforbindelsen på en underlig

Måde søgt, idet Forfatteren uden mindste Nødvendighed sammenstiller Versene således, at det i Tanken nærmest sammenhørende adskilles ved en ganske uvedkommende indskudt Linie (se således V. 80—82, 119—21, 334—36, 682—84 o. fl. St.). Ikke desto mindre er der Steder, hvor alle disse Ufuldkommenheder træde mindre frem, og navnlig gjælder dette om Slutningen af Stykket, hvor Begivenhedernes voxende Interesse medfører et vist højere Sving i Udførelsen, hvor Dialogen får mere Kraft og Liv, og hvor den endog af og til ikke uden Held søger at gjengive Tankens og Stemningens finere Afskygninger. Måske kunde man endnu, ved Siden af disse mere partielle Løftelser, fremhæve et mere gjennemgående Fortrin ved Udførelsen, skjønt dette Fortrin rigtignok er af ren negativ Art. Jeg sigter herved til, at vort Skuespil viser et ikke ringe Mådehold i Anvendelsen både af det komiske og af det moraliserende Element, der ellers begge pleje at brede sig overordentlig stærkt i vore gamle Skuespil, og ofte uden mindste Hensyn til, om det passer for Situationerne eller ikke. Og jeg fejler næppe, når jeg mener i det mindste til Dels at kunne udlede dette Mådehold af selve Æmnets Beskaffenhed. Thi hvor højt end Tidens dramatiske Forfattere anslog den moralske Side af deres Virksomhed, og hvor villige Ører de end altid kunde vente at finde for deres komiske Indfald, er det dog let at mærke, at overmåde mange af deres sententiøse Fraser og tarvelige Morsomheder kun vare en Nødhjælp, som de tyede til, fordi de på den ene Side mistvivlede om deres Æmners Magt til at fastholde Tilskuernes Opmærksomhed og på den anden Side ikke ved virkelig kunstneriske Midler vare i Stand til at råde Bod herpå. Men hermed er det da tillige givet, at når Æmnet i For-

vejen kunde vides at være sikkert på Publikums Sympathi, måtte en stor Del af hin Fyldekalk falde bort som unyttig, og denne Æmnets Virkning er det, jeg tror at iagttage i vort Skuespil.

Efter hermed at have berørt alle de Punkter i Stykkets kunstneriske Udformning, som der overhovedet kunde være Anledning til at dvæle ved, går jeg over til Betragtningen af dets *Kilder*. Det er allerede i det foregående bleven antydet, at der blandt disse findes en, hvis Indflydelse på Fremstillingen i fortrinlig Grad lader sig spore. Denne Kilde er først i den nyeste Tid bleven fuldstændig kjendt. Enhver véd, at Knud Lavard henved 40 År efter sin Død († 7. Januar 1131) blev kanoniseret, og at den danske Kirke, i Overensstemmelse med almindelig Skik og Brug, ved to årlige Højtider søgte at holde Helgenens Minde — eller Martyrens; thi Følgen af, at Knud erklæredes for Helgen, blev, at man betragtede hans blodige og uforskyldte Død som et Martyrium — levende i Folkets Erindring. Hovedhøjtiden fejredes på Årsdagen for Mordet[1]), og en fremtrædende Rolle i dens Liturgi spillede Oplæsningen af en på latin affattet Fremstilling af den fejredes Liv, Virksomhed og Død, den så kaldte Legende. Legendernes Omfang var forskjelligt for de forskjellige Kirker. Men da de alle vare uddragne af en og samme fælles Stamlegende, der uden Tvivl var den, som benyttedes ved Tjenesten i Mariakirken i Ringsted, hvor Knud lå begravet, var det også *kun* ved Størrelsen eller ved Antallet af de Momenter, som enhver af dem havde fundet det passende at medtage, at de adskilte sig fra

[1]) Jvfr. nu herom R. Usinger i Quellensammlung d. Gesellsch. f. Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesch. IV, 15—16.

hverandre. I Hovedsagen er det fuldstændig den samme Fremstilling, der går igjennem dem alle, og denne Fremstilling er, som Helhed betragtet, ikke lidet forskjellig fra alle ellers kjendte Beretninger om Knud Lavards Liv. Man behøver nu blot at kaste et Blik på disse Legender for at få en Formodning om, at det for en stor Del er på Grundlag af deres Skildring, at vort Skuespil er bygget, og undersøger man Sagen nærmere, bliver Formodningen til Vished, idet det viser sig, at det allermeste af det, som giver Stykket dets særegne Præg, både i Henseende til Indholdets almindeligere Beskaffenhed og til den detaillerede Udmaling, netop skriver sig fra den nævnte Kilde. Jeg skal nu forsøge at eftervise dette nærmere og beder herved kun bemærket, at når jeg i det følgende nævner Legenden som en *enkelt* Kilde, har jeg altid fortrinsvis den ovenfor omtalte Stamlegende, der i sig indbefatter alle de andre, for Øje. Den er først i den nyeste Tid bleven fremdraget af G. Waitz og af ham udgivet i Abhandlungen d. kgl. Gesellschaft d. Wissensch. zu Göttingen, 8. Bd. 1860. Hist. philol. Cl. S. 3 flg. [1]), hvorimod de af de mindre Legender, som Tiden har levnet os, allerede længe før vare aftrykte i Scriptores rer. Danicar. T. IV., pag. 261—77 [2]).

Betragte vi altså først Legenden med Hensyn til det, som jeg nylig for Stykkets Vedkommende beteg-

---

1) Senere er den pany udgivet af R. Usinger i Quellensammlung d. Gesellschaft f. Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesch. IV, 1 flg. Håndskriftet, hvori den findes, og som før var i privat Eje, er nu erhvervet af Universitetsbibliotheket i Kiel.

2) Et Par af de her aftrykte Legender henhøre dog ikke til den Kirkehøjtid, der fejredes den 7. Januar, men til den, der fejredes den 25. Juni, og hvorved Knuds højtidelige Skrinlæggelse (Translatio) erindredes.

nede som *Indholdets almindeligere Beskaffenhed*, og hvorved jeg tænker ikke blot på selve Udvalget af Stoffet, men også på dettes Anordning og de *større* Træk i Udmalingen, skjønnes det strax, at den Måde, hvorpå Legenden forholder sig i den nævnte Henseende, i en ganske særegen Grad er betinget ved det ejendommelige Formål, som denne Text tjente [1]). Bestemt nemlig, som den var, til at danne Midtpunktet i en Festlighed, hvorved Kirken fejrede Mindet om èn af sine Martyrer, måtte den efter Sagens egen Natur mere være rettet på at fremstille Knud som lidende end som handlende, mere være henvist til at dvæle ved hans Dyder end ved hans Bedrifter. Hvor glimrende end de sidste kunde synes i Verdens Øjne, kunde de for en Skildring af Legendens Art kun have forholdsvis ringe Betydning; det skulde da være, at enkelte af dem vare således beskafne, at de også kunde antages at have nogen Værdi i Guds Øjne. Derimod måtte Fremstillingen af selve Mordet samt af de Omstændigheder, der gik nærmest forud for det eller ledsagede det, nødvendigvis blive Skildringens egentlige Hovedparti, og alt, hvad der kunde bidrage til at sætte det uforskyldte og grusomme ved dette Mord i et stærkere Lys, måtte have Krav på at blive fremhævet med særligt Eftertryk. Endelig måtte det ligge nær i Be-

---

[1]) I den nedenstående Betragtning af Legenden som historisk Kilde ligesom i den derefter følgende Sammenstilling af Legenden med andre Beretninger om Knud Lavards Liv vil man finde adskilligt, der kommer igjen i en Afhandling om Knud Lavard, som en tysk Forfatter, H. Reich, har udgivet i Jahrbücher für d. Landeskunde d. Herzogthümer X, 203 flg. Det er mig i så Henseende magtpåliggende at konstatere, at min Udgave af Ludus de s. Kanuto duce udkom i Foråret 1868, medens Hr. Reichs Afhandling udkom et helt År senere, nemlig i Begyndelsen af 1869. Jvfr. også Histor. Tidsskr. 4 R. I, 762 Anm.

retningen om Knud selv at inddrage Erindringen om hans Fader, idet nemlig den Kjendsgjerning, at denne havde sat Livet til på en Rejse til det hellige Land, uden altfor stor Tvang lod sig opfatte som et Forvarsel for Sønnens Fromhed og med det samme som et Vidnesbyrd om Berettigelsen af den ham som Helgen viste Ære. Og alle disse Momenter, som man således, når man kjendte Legendens Bestemmelse, på Forhånd næsten kunde formode, at den vilde optage i sin Skildring, har den nu virkelig også optaget, ja hvad mere er: ved dem er den væsentlig bleven stående. Den begynder med at omtale Erik Ejegod og dvæler forholdsvis længe ved Fortællingen om hans Pilegrimsfærd. Efter derpå at have berørt Harald Kesia's Regentskab og Afsættelse samt Niels's Udnævnelse til Konge går den over til at omtale Dronningen, Margrete, og gjengiver herved en Samtale, som hun på sit Dødsleje havde med Knud, og hvori hun bad denne tage sig af Mogens og aldrig svigte ham, når han trængte til hans Hjælp. Den beretter så, hvorledes Knud ved stadigt at gå frem i Visdom og Dyd blev en Prydelse for sin Tid, og hvorledes han af Kongen ved Elifs Død blev udnævnt til Befalingsmand i Sønderjylland. Hans Virksomhed her søges fornemlig karakteriseret ved Fortællingen om, hvorledes han rensede Landet for de Røvere og Ugjerningsmænd, som tidligere havde huseret der, og som Exempel på hans Upartiskhed anføres hans Adfærd, da en af de fangne Røvere gav sig til Kjende som hans Frænde, men ikke opnåede andet ved dette sit Slægtskab end at blive hængt på et højere liggende Sted og i en højere Galge end hans Stalbrødre. Knuds Tog mod Slaverne nævnes kun i forbigående. Med en Overgang, som dannes af et lyrisk Udbrud i Anledning af alle de Dyder og gode

Egenskaber, som udmærkede Knud, og ved hvilke han erhvervede sig både Guds og Menneskenes Kjærlighed, skrider nu Legenden til at omtale Mogens's Skinsyge og den mod Knud rejste Anklage; den beskriver så Sammenkomsten i Ribe, fortæller, hvorledes Knud i Anledning af Kongens Fødselsfest indbydes til Roskilde, og hvorledes han advares af sin Hustru, skildrer Mogens's Møde med de sammensvorne og giver, kort sagt, i en forholdsvis bred Udmaling og med en stadig voxende Fylde af Enkeltheder det bekjendte Forløb af de Begivenheder, som afsluttedes med Mogens's Forræderi og Knuds Død. — Det er kun Hovedtrækkene i Legendens Fremstilling, jeg her har forsøgt at gjengive, men det er også kun for dem, vi i Øjeblikket have Brug. Og jeg tør da antage, at ingen, der erindrer, hvad jeg tidligere har sagt om Gangen i Skuespillet, kan have undgået at lægge Mærke til, hvorledes alle de væsentligere Momenter i denne gjenfindes i den nylig givne Udsigt over Legendens almindeligere Indhold. Overensstemmelsen med Legenden er i Virkeligheden aldeles slående. Den træder frem strax i Begyndelsen af Stykket, idet også dette tager Erik Ejegods Pilegrimsfærd til Udgangspunkt, og den falder her så meget mere i Øjnene, da hin Pilegrimsfærd ikke står i nogen som helst dramatisk Sammenhæng med Resten af Stykket. Og dog er den næppe mindre tydeligt udtalt i de Partier af dette, som have Knud Lavards egen Historie til Gjenstand. Den viser sig her for det første deri, at alle de virkelige Kjendsgjerninger, som Stykket anfører af Knuds Liv fra det Tidsrum, der ligger imellem Niels's Tronbestigelse og den mod Knud rejste Anklage, ligesom i Legenden kunne henføres under følgende tre Rubrikker: hans Samtale med Margrete, hans Udnævnelse til »dux«, hans Virksomhed i

Sønderjylland, og endvidere deri, at den Orden, hvori de pågjældende Kjendsgjerninger berettes, er den samme på begge Steder. Dette sidste er i allerhøjeste Grad betegnende, fordi det er en grov kronologisk Fejl, som ellers ingen historisk Kilde har, at henlægge Dronning Margretes Død til Tiden før Knuds Udnævnelse til Befalingsmand i Sønderjylland, da den i Virkeligheden må antages at være faldet 15 År senere (nemlig 1130). Overensstemmelsen mellem Legenden og Stykket viser sig fremdeles med Hensyn til Opfattelsen af Knuds Virksomhed i Sønderjylland, idet Stykket på samme Måde som Legenden — ja i en vis Henseende endnu mere exklusivt, idet det slet ikke omtaler hans Kampe med Slaverne — væsentlig karakteriserer den gjennem Skildringen af hans Fortjenester af Landets indre Sikkerhed og Retsplejens Håndhævelse, hvorved da også Historien om den højtstående Ugjerningsmand, som Knud lod henrette, spiller en Rolle. Endelig er Overensstemmelsen med Legenden overordentlig stærkt fremtrædende i den Del af Stykket, som skildrer Knuds senere Skjæbne; thi ikke blot er selve Begivenhedsrækken her som hist væsentlig den samme —, og derved er da igjen Hovedpersonens passive Holdning lige over for den egentlige Handling betinget —, men Skildringen har i det enkelte, ligesom i Legenden, en Fylde og Udførlighed, der stikker påfaldende af mod den Måde, hvorpå de tidligere Afsnit af Knuds Liv ere affærdigede.

Efter hvad her er påvist, vil det sikkert allerede stå klart for enhver, at denne så stærkt udtalte Lighed mellem Legendens og Stykkets almindeligere Træk kun kan hidrøre fra, at Forfatteren af Stykket — iøvrigt med fuldstændig Miskjendelse af den dramatiske Poesis Fordringer — i alt det væsentlige har

ladet Legendens Fremstilling være ledende ved hans egen Behandling af Stoffet. For at der imidlertid ikke skal blive mindste Tvivl tilbage med Hensyn til dette Punkt, og for at man navnlig ikke skal tro, at Stykkets Udseende kunde være blevet det samme, selv om det ikke var den nys omtalte, men andre Kilder, som Forfatteren fortrinsvis havde fulgt, skal jeg nærmere påvise, hvor højst ejendommelig Legendens Fremstilling virkelig i sig selv er, idet jeg i al Korthed sammenstiller den med en anden af de historiske Beretninger om Knuds Liv, som ere os levnede. Tager man da i dette Øjemed den af alle de andre Kilder for sig, som har *mest tilfælles* med Legenden, nemlig Saxo [1]), opdager man strax den Hovedforskjel mellem begges Fremstilling, som følger af, at medens Legenden ved Valget og Anordningen af sit Stof bestandig har Martyren og det specielt kirkelige Formål for Øje, har Saxo ingen anden Hensigt med sin Skildring end ganske i Almindelighed at sætte en navnkundig dansk Mands Levnedsløb i et fra alle Sider så klart Lys, som de bevarede Efterretninger overhovedet tillade det. Saxo har derfor en hel Mængde Kjendsgjerninger, som Legenden slet ikke véd noget om, og som man kunde formode, henhører en stor Del af disse til den krigerske

[1]) Det i den så kaldte Sjællandske Krønike (Incerti auctoris chronica Danorum & præcipue Sialandiæ, ed. Arnas Magnæus. Lipsiæ, 1695; Scriptt. rer. Dan. II, 602—44) under År 1130 meddelte Afrids af Knuds Liv står ganske vist Legenden endnu nærmere, for så vidt som det er et, ofte endog ordret, Uddrag af den ovenfor omtalte Hoved- eller Stamlegende. Netop denne Omstændighed gjør imidlertid, at det ikke kan betragtes som nogen egentlig ny Kilde. Det står i alle Henseender, og også i Henseende til Spørgsmålet om den Betydning, det kan have haft for vort Skuespil, ganske på lige Fod med en enkelt af de *afledede* Legender (det nærmere herom se S. 31—32).

og politiske Side af Knuds Virksomhed. Næsten alt, hvad der således hos Saxo fortælles om Knuds gjentagne Kampe med Slaverne, om hans Udsoning med Prins Henrik og hans Udnævnelse til Slavernes Overhoved, om hans Gave til Hertug Lothar, om det Forlig, han stiftede mellem sine Brødre Harald og Erik, om hvorledes han skaffede Kong Vartislavs løs af hans Fangenskab, om hvorledes han overværede Mogens's Bryllup, om hans Tog til Østerleden m. m., er noget, der er Saxo ejendommeligt lige over for Legenden, idet nemlig denne enten aldeles intet melder om hine Tildragelser eller i hvert Fald, således som Tilfældet er med Kampene med Slaverne, kun omtaler dem ganske i forbigående. I Beretningen om det senere Afsnit af Knuds Liv stemme begge Fremstillinger vistnok mere overens, men det må dog bemærkes, at medens denne Beretning i Legenden, også ligefrem ved sit Omfang, giver sig til Kjende som Skildringens egentlige Hovedstykke, indtager den hos Saxo, hvor så meget er medtaget, som ikke hører derindunder, en forholdsvis langt mere underordnet Plads. Endelig kan det mærkes med Hensyn til et Par enkelte Punkter, at Knuds Samtale med Margrete, der i Legenden omtales før hans Udnævnelse til Befalingsmand i Sønderjylland, af Saxo først nævnes, efter at hans Bedrifter her ere fortalte; at Historien om den fornemme Røver, der i Legenden hører med til Skildringen af Knuds Virksomhed på det anførte Sted, af Saxo henlægges til Tiden, før Knud kom derover; samt at Saxo, hos hvem overhovedet den hele Fortælling om Knud Lavard kun udgjør en Del af en almindelig Danmarks-Historie, ikke som Legenden bringer hin i næsten umiddelbar Forbindelse med Fortællingen om Erik Ejegods Pilegrimsfærd og Haralds Regentskab, men først giver en Række

detaillerede Efterretninger til bedste om Kongevalget efter Eriks Død, om Niels's Giftermål og om hans Børn, om hans Tog mod Slaverne osv.

At der nu iøvrigt ved Siden af den foran påpegede store Overensstemmelse mellem Stykkets og Legendens almindeligere Træk også lader sig eftervise en og anden Uoverensstemmelse, er noget, der så næsten følger af sig selv. Imidlertid ere disse Uoverensstemmelser hverken mange eller betydelige. De synes for en overvejende Del ikke så meget at hidrøre fra en Benyttelse af andre Kilder end Legenden som at være fremkaldte ved den Nødvendighed, det var for Stykket at individualisere sin Fremstilling, og de vise sig da væsentlig derved, at hvor Legenden blot i al Almindelighed antyder en Begivenhed eller Begivenhedsrække, opløser Stykket denne så vidt i enkelte Træk, at den kan blive nogenlunde anskuelig for Tilskuernes Fantasi, eller også forbigår det den helt. Som Exempel på det sidste skal jeg nævne, at Stykket slet ikke omtaler Knuds Kampe med Slaverne. Af Exempler på det første lod der sig — især når man dertil vilde regne de Tilfælde, i hvilke Dramatiseringen har bevirket Skabelsen af helt nye Personer — anføre flere. Her skal jeg kun nævne det mest iøjnefaldende af dem alle, nemlig den temmelig vidtløftige Skildring af Harald Kesia's Regentskab og Afsættelse. Kjærnen af denne Skildring er indeholdt i Legendens Ord: Ut mors regis (sc. Erici) Danis innotuit, *de regni regimine Haraldum, qui eos in multis offenderat, dejicientes*, fratrem regis Nicholaum in regem constituunt. Den videre Udførelse tilhører derimod vistnok Stykkets Forfatter selv og har i hvert Fald ikke noget at gjøre med Saxo, som også fatter sig meget kort med Hensyn til Haralds

Styrelse og desuden fortæller dens Udgang på en helt anden Måde end både Legenden og Stykket.

Den foregående Undersøgelse har kun taget Hensyn til de mere fremtrædende Træk i vort Skuespils Fysiognomi. Efter hvad man har set om den betydelige Indflydelse, som Legenden har udøvet i Henseende til disse, vil man imidlertid kunne sige sig selv, at den nævnte Kilde også på mangehånde Måder må have virket bestemmende på Fremstillingens Detail, det vil sige, på Beskaffenheden af de enkelte *Småtræk* i Udmalingen. Det er da heller ikke vanskeligt at bevise, at det virkelig forholder sig således; thi for ikke at tale om, at Legenden og Stykket stemme overens for de af disse Træks Vedkommende, som overhovedet tilhøre alle Behandlinger af Knud Lavards Historie, have de en hel Række tilfælles, som enten slet ikke gjenfindes andet Steds, eller som i hvert Fald kun forekomme ganske enkeltvis i Kilder, der i alle andre Henseender afvige fra dem. Jeg skal anføre de mærkeligste af de herhen hørende Tilfælde, og for at Læseren så meget bedre skal kunne vurdere Betydningen af den således påviste Overensstemmelse, skal jeg — i Analogi med, hvad ovenfor er sket — tillige angive, hvorledes Saxo i ethvert af de pågjældende Tilfælde forholder sig.

Legenden og Stykket.	*Saxo.*
Knuds Formand i Posten som Befalingsmand i Sønderjylland betegnes som *dux* (resp. med Tilføjelsen: de Slesvig og Slesvigensis).	Han betegnes som *Slesvicensis præfecturæ vir.*
Hans Post blev ledig på Grund af hans Død.	Den blev ledig som en Følge af hans *Afsættelse.*
Den højtstående Mand, som drev Røveri i Sønderjylland, angives at være en *Frænde af Knud*, og han *bliver hængt* efter Knuds Befaling.	Det siges hverken nærmere, hvem han var, eller om han overhovedet blev straffet.

Anklagen mod Knud antydes at udgå fra *Mogens*.	Den udgår fra *Henrik Skatelår*.
Mogens bar på sit Had til Knud i *9 År*, før det brød åbenlyst frem.	Der findes intet, som ligner en sådan Tidsangivelse.
Knuds Sammenkomst med Kongen i Anledning af Anklagen finder Sted i *Ribe*.	Det siges ganske i Almindelighed, at Knud indstævnedes *denunciata concione*.
Den ene af de sammensvorne, *Ubbe*, betegnes som *comes* (i Stykket: *Greve*).	Han betegnes som *præfectus*.
Den af de sammensvorne, som trækker sig tilbage, kaldes Haquinus *Skaniensis* (i Stykket: Hage *Skåning*).	Han kaldes Haquinus *Jutus*.
Knud advares *mundlig* af sin Hustru før Sammenkomsten i Roskilde.	Han advares *skriftlig*.
Mogens tager allerede *nogen Tid før* Udførelsen af Mordet det Løfte af Knud, at han vil mødes med ham på et afsides Sted for at høre en Hemmelighed, som han agter at betro ham.	Først efter at alt er beredt, sender Mogens Bud til Knud fra selve Stedet, hvor Mordet skal gå for sig, at han ønsker at tale med ham uden Vidner.
Fra Roskilde drager Knud til *Balstorp*.	Der meldes intet om denne Rejse.
Mogens's Sendebud til Knud omtales som en *dansk* Mand, og den Vise, han synger for at advare Knud, som en *dansk* Vise[1]).	Sendebudet er en *tysk Sanger*, og Visen, han synger, er *tysk* (det er Visen om Grimhilds Svig).
Knud drager *ubevæbnet* til Mødet med Mogens.	Skjønt nødtvungen, tager han dog Våben med.
Mordet foregår ikke der, hvor Knud først træffer Mogens, men et Stykke inde i Skoven.	Det foregår på selve Stedet, hvor de først træffe sammen.

[1]) Legenden er vel ikke fuldt så tydelig i dette Punkt som Stykket; men da den ganske i Almindelighed betegner Budet som *nuncius* og *puer* og heller ikke siger noget særligt om, på hvad Sprog Visen var, måtte det i al Fald ligge nærmest for Stykkets Forfatter at antage, at den betragtede begge som danske.

Hertil kan endnu føjes som noget af det, der giver den allertydeligste Forestilling om, hvor nær Skuespillet slutter sig til Legenden, at det i ikke ganske få Tilfælde bruger Udtryk, som mere eller mindre nøjagtigt gjengive selve Legendens *Ordlyd*[1]). I det hele vil det således skjønnes, at Overensstemmelsen mellem Stykket og Legenden ingenlunde blot indskrænker sig til de større Træk, men også på mange Måder strækker sig til Detaillen. Kun ganske undtagelsesvis indtræder det Tilfælde, at Stykket har et Træk, som *ikke* forekommer i Legenden, men som derimod *gjenfindes i en af de andre Beretninger* om Knud Lavards Liv, og dog var det nærmest denne Slags Tilfælde, som skulde kunne bevise, at Stykket virkelig også havde benyttet andre Kilder. Det eneste Exempel, jeg i Grunden véd at anføre af denne Art, er, at det både i Stykket og hos Saxo fortælles, hvorledes Mogens, da en af de sammensvorne trækker sig tilbage, tager det Løfte af ham, at han ikke vil forråde de andre, medens derimod Legenden ikke véd noget om en sådan Forpligtelse. Om nu iøvrigt denne enkelte Kjendsgjerning kan betragtes som et Bevis på, at Saxo også er en af Stykkets Kilder, er vistnok så meget mere tvivlsomt, som det nævnte Træk ikke er af anden Art, end at Stykkets Forfatter let kunde være faldet på det af sig selv. På den anden Side tør jeg naturligvis ikke bestemt nægte, at Saxo ikke i hint ene Tilfælde kan være benyttet, og lige så lidt, at Stykket også kan have lånt enkelte af de Træk, som ikke gjenfindes i nogen nu kjendt historisk Kilde, fra Kilder, som ere tabte. I det hele er dette dog kun af ringe Betydning. Thi hvilke andre

---

1) De mest iøjnefaldende af disse Tilfælde ere fremhævede i min Udgave af Stykket; se især S. 29, 30, 32, 51, 52, 53.

Kilder Stykkets Forfatter end kan have kjendt, vil det, efter hvad der er udviklet i det foregående, være klart for enhver, at Legenden er den eneste Kilde, der er benyttet efter en større Målestok og på en sådan Måde, at Stykkets kunstneriske Udformning i væsentlig Grad er bleven påvirket deraf.

Efter at dette Punkt således er berigtiget, fremstiller der sig to Spørgsmål til Besvarelse. Det ene er det, hvad der nu egentlig må forståes ved *Legenden*. Overalt, hvor jeg i det foregående har brugt dette Udtryk ganske i Almindelighed, har jeg, som allerede tidligere antydet, nærmest haft selve Stamlegenden for Øje som den, der i sig alene repræsenterer alle Legendernes Ejendommelighed tilsammen, men det behøvede just ikke dermed at være givet, at det netop var denne Stamlegende, som udgjorde Stykkets egentlige Kilde. Det lod sig måske tænke, at vedkommende Forfatter til sit Øjemed kunde have nøjedes med en enkelt af de afledede Legender, eller i hvert Fald at han kunde have haft så mange af disse til sin Rådighed, at han, ved at kombinere dem med hverandre, blev sat i Stand til af dem at uddrage den hele Sum af Træk, som Stykket vitterlig har lånt fra hin Kant. At en sådan Tanke kunde opstå hos en og anden, var, som sagt, ikke umuligt. Så snart man imidlertid ser lidt nærmere på Sagen, bliver der ikke den fjærneste Tvivl tilbage om, at det virkelig er Stamlegenden selv, som er Stykkets egentlige Kilde. De afledede Legender ere alle af forholdsvis ringe Omfang, og ingen af dem indeholder, *enkeltvis betragtet*, mere end en Brøkdel af de Træk, som overhovedet ere fælles for Legenderne og Stykket. Hvad det angår, at Forfatteren på én Gang skulde have kunnet benytte et større Antal af disse afledede Legender, behøver man

blot at erindre, at de allerfleste af dem på den Tid, hvorom her er Tale, kun vare til i Håndskrift, for at indse det uholdbare i en sådan Antagelse. Men det egentlig afgjørende Bevis er dog dette. Foruden alt det, som Stamlegenden har fælles med de afledede Legender, indeholder den endnu nogle enkelte Træk, som *alene tilhøre den selv* og ikke findes i nogen af disse, og endnu mindre da i nogen anden Kilde til Knud Lavards Historie. Herhen hører f. Ex., at den ene af de to sammensvorne kaldes Hagen *Skåning*, og at *Balstorp* nævnes som det Sted, hvorhen Knud begav sig efter Sammenkomsten med Kongen i Roskilde. Men nu gjenfinder man netop disse samme to Træk i vort Skuespil (se foran S. 29), og da hermed en Benyttelse af Stamlegenden én Gang for alle er bevist, ere vi berettigede til at slutte, at også Stykkets øvrige Indhold, for så vidt det overhovedet stemmer overens med Legenderne, er taget fra selve Stamlegenden.

Det andet Spørgsmål kunde formuleres således: Har Stykket benyttet Legenden *på første Hånd*, eller kan det antages, at Legendens Stof oprindelig er blevet bearbejdet i et virkeligt Helgendrama, som da igjen først ved en senere Omdannelse har modtaget den Form, hvorunder vort Skuespil fremtræder. Spørgsmålet får en vis Berettigelse ved den Omstændighed, at medens Stykket i næsten alt, hvad der henhører til den mere detaillerede Udarbejdelse, det vil sige i den enkelte Repliks Ånd og Tone, i dens Bygning og dens Sprogform, har Karakteren af en Poesi, der i hvert Fald ikke er ældre end det 16de Århundrede, synes det dels ved sin ualmindelig naive Komposition og dels derved, at det væsentlig har hentet sit Stof fra samme rent kirkelige Kilde, som i Almindelighed afgav Æmner til Helgendramerne, nok så meget at vise hen

til Middelalderen og Helgenskuespillet. At besvare Spørgsmålet med fuldkommen Sikkerhed lader sig måske vanskeligt gjøre. Så meget kan man dog sige, at medens det i sig selv vilde være ganske rimeligt, om en så anset Helgens som Knud Lavards Liv og Død var bleven gjort til Gjenstand for et virkeligt Helgendramas Fremstilling, ere de Momenter i vort Skuespil, som skulde tyde på et sådant Dramas Tilværelse, næppe tilstrækkelig afgjørende. Kompositionens Ubehjælpsomhed kan meget godt skyldes en Forfatter fra det 16de Århundrede, og der er heller intet til Hinder for at antage — især når vi få at vide, fra hvilken Lokalitet Stykket sandsynligvis stammer —, at en sådan Forfatter kan have kjendt selve Hovedlegenden og benyttet den på første Hånd. Under alle Omstændigheder følger det af sig selv, at vi i vor Bedømmelse af Stykket ere berettigede til at betragte det som Udtryk for én eneste Forfatters kunstneriske Ævne og Bevidsthed, hans nemlig, hvem i hvert Fald både den detaillerede Udarbejdelse skyldes og den Tanke at skildre Knud Lavard som blot historisk Person.

Det står tilbage at undersøge, hvem denne Forfatter kan have været, samt at vinde en nærmere Bestemmelse af, når hans Arbejde er blevet til. Vi ville til dette Øjemed se lidt på det Håndskrift, hvori Stykket opbevares. Dette Håndskrift, som tilhører det store kongelige Bibliothek (Thott's Samling, Nr. 1409, 4to), er et Blandingsbind og indeholder følgende enkelte Stykker: 1) Én Afskrift af Frederik II.s Fundats for Sorø Skole, givet på Kjøbenhavns Slot den 31. Maj 1586. 2) »En bog om alle konger, dronninger, hertuger, ridder, riddersker, riddermensmendt, fruer, iomfruer, bisper och abbeder, som ligger begraffuet vdi thisze trenne klosters kircker: Ringstedt, Soer oc Ander-

schoff. Vddraget aff Latinen paa Danske den 13. dag Aprilis aar epther Christi fødsel 1574. Skenckendis Bennth Gregerssenn, abbet vdi Rinngstedt kloster, til en føge skenck och tienistactighed . . . *Wilhelmus Erasmi Horsnetianus.«* 3) Vort Skuespil. 4) »Register paa the herrer, førster och førstinder och andre naffnkundige personer, som ligger begraffne y Ringsted, Sore och Antuorskoff.« 5) »Then Tyrckiiske keiissers vndsiigellssiis breff, huilckett handtt haffuer . . . then Rommerske keiisse[r] . . . thill schriiffuitt anno epther Iesu Chr[i]stj fødttzels tiidtt 1579.« 6) Brudstykke af en Danmarkskrønike, som går fra Valdemar Atterdag til Frederik I.s Død. — Betragter man igjen disse Håndskriftets enkelte Dele lidt nærmere, finder man for det første, at Afskriften af Sorø Skoles Fundats ikke oprindelig har hørt til Håndskriftet, men er et senere tilsat Stykke. Den har derfor heller ingen Betydning for vor Undersøgelse. Det oprindelige Håndskrift begyndte med Villum Rasmussens Fortegnelse over Begravelserne i Ringsted, Sorø og Antvorskov, og da dette Arbejde — der dog væsentlig kun er en Oversættelse af »Tabula Ringstadiensis« og nogle andre Indskrifttavler af lignende Art — foreligger i Villum Rasmussens egenhændige Redaktion, have vi i den Dato, det bærer, et fast Udgangspunkt for Bestemmelsen af det hele Håndskrifts Alder. Hvad Villum Rasmussen var, sees af den til Bent Gregersen stilede Fortale, der ender således: »Datum Ringstadiæ 13. Aprilis 1574. Wilhelmus Erasmides Horsnetianus, *primus collaborator scholæ huius Ring:* [stadiensis]«, og af den samme Fortale, som også af den Omstændighed, at Stilen i en Del af Arbejdet meget omhyggeligt er gjennemset og rettet af en anden Mand end Forfatteren, fremgår det, at dette Arbejde har været bestemt til at trykkes.

Umiddelbart efter Fortegnelsen følger så Skuespillet om Knud Lavard, og også dette er, hvad man ikke et Øjeblik kan være i Tvivl om, skrevet med Villum Rasmussens Hånd. Det næste Stykke i Håndskriftet er egentlig kun en Omredaktion af en Del af Villum Rasmussens Arbejde, men skrevet med en anden Hånd, der dog endnu sikkert tilhører det 16de Århundrede. De to sidste Stykker, der igjen begge stamme fra forskjellige Hænder — som det synes fra de første Tiår i det 17de Århundrede — vedkomme os ikke videre her. Resultatet af denne foreløbige Undersøgelse bliver altså det, at den Nedskrift, hvori Stykket foreligger, tilhører Tiden mellem 1574 og Århundredets Udgang, og denne Tid betegner altså med det samme den yderste Grænse *nedadtil* for Stykkets Affattelse. Måske vilde en og anden mene at kunne drage én Slutning til af, hvad der i det foregående er fremsat, nemlig at da vort Skuespil er skrevet med Villum Rasmussens Hånd og følger lige efter et Arbejde, der vitterlig er af ham, har også det Villum Rasmussen til Forfatter. En sådan Slutning vilde dog uden Tvivl være ganske urigtig, og Villum Rasmussens Forhold til Stykket går næppe ud over, at han har skrevet det af, fordi det ved sit Æmne dannede et Slags Supplement til hans Optegnelser om Begravelserne i Ringsted. At han i hvert Fald ikke selv kan være Forfatteren, synes mig med uimodsigelig Vished at fremgå af følgende Kriterier: 1) Har han ikke sat sit Navn på Stykket. Men i Skriftet om Begravelserne i Ringsted osv. har han ikke blot nævnet sig to Gange, men har endog med største Omhyggelighed angivet både Stedet, hvor, og Tiden, da det blev til, og derved lagt en så øjensynlig Forfatterglæde for Dagen, at man kan antage, at denne ikke vilde have ladet sig uden Vidnesbyrd, hvis

han også havde skrevet Skuespillet, der under alle Omstændigheder er et langt mere originalt Arbejde end hint andet. 2) Ere de latinske Sceneanvisninger i Stykket affattede på en Måde, der røber Uvidenhed om Sprogets første Grunde, medens derimod den temmelig lange og ligeledes latinske Fortale til Villum Rasmussens Arbejde er skrevet i et i det hele upåklageligt, ja endog ret flydende Sprog. 3) Indeholder Stykket adskillige Fejlskrifter af en sådan Art, som den virkelige Forfatter aldrig kunde antages at have gjort sig skyldig i. Som et slående Exempel i så Henseende skal jeg nævne, at Navnet Ubbe, første Gang det forekommer (Vers 695) er skrevet *Rebbe*, en Fejlskrift, der kun kan hidrøre fra en Fejl*læsning* af en Afskriver, som ikke i Forvejen kjendte de optrædende Personers Navne. Et andet Exempel er *considerans* for *confederans* i Overskriften til V. 695 flg.[1])

Betragtningen af Håndskriftet giver altså kun det ene sikre Resultat, at Stykket ikke er yngre end det 16de Århundrede. På den anden Side viser Stykkets Sprogform, som allerede berørt, at det heller ikke kan tilhøre noget tidligere Århundrede. Vi kunne dog vistnok nå til en *noget* nærmere Bestemmelse af Tilblivelsestiden. Det synes nemlig åbenbart, at Stykket ikke kan være skrevet på en Tid, da den katholske Lære endnu var den herskende i Danmark, thi en Lutheraner vilde på den Tid ikke kunne vælge en af den katholske Kirkes Helgener til Helt for sin Fremstilling, og en Katholik vilde ikke — selv om han iøvrigt nok så meget var betænkt på at tage Æmnet objektivt og historisk — have kunnet behandle det

1) Også nogle af de falske Rim synes åbenbart at måtte skrives på en Afskrivers Regning, således V. 76, 118, 771, 1035.

uden på den ene eller anden Måde at fremhæve Knuds Helgendom. Udover dette, at Stykket efter al Sandsynlighed er skrevet efter Reformationens Indførelse, synes vi ikke med Sikkerhed at kunne komme. Heller ikke om Forfatterens Personlighed lader der sig udfinde meget. Dog synes det for det første at måtte antages, at han har været Katholik. Thi om det end efter Reformationen nok lod sig tænke, at en Lutheraner kunde have faldet på at skrive et Skuespil om Knud Lavard, vilde han dog i en nærmere Tid efter Kirkelærens Fornyelse umulig kunne have gjort dette uden at benytte den Lejlighed, som — efter Datidens Forhold — både den egentlige Text og endnu mere Prologen og Epilogen tilbød ham til ved bestemte Udtalelser om sit religiøse Standpunkt at sikre sig imod, at Æmnets Natur kom til at kaste nogen mistænkelig Skygge på ham selv. Nu findes der imidlertid ikke blot ikke i hele Stykket nogen eneste Udtalelse i utvetydig luthersk Ånd, men på de Steder, hvor der overhovedet kommer noget af religiøs Karakter til Syne, har dette for det meste en afgjort katholsk Farve, og om man end kan indrømme, at de herhen hørende Træk, hvad selve det *faktiske* angår, enten have historisk Hjemmel eller dog passe for den Tid, til hvilken Handlingen er henlagt, er der under alle Omstændigheder i den Måde, hvorpå Kjendsgjerningerne ere gjengivne, en umiskjendelig Varme og Inderlighed — jeg skal således henvise til Knuds Ytringer i Anledning af Mogens's foregivne Pilegrimsrejse, V. 932—43 —, der vistnok kun lader sig forklare ved at antage, at det er Forfatterens personlige Sympathier, der her skinne igjennem. At på den anden Side det særlig katholske i Fremstillingen ikke er mere fremtrædende, end det er, lader sig let forklare af Forfatterens Frygt for at vække Anstød i en Tid, der

ivrigt forfulgte alle tydelige Livsytringer af Papismen, og som på Forhånd måtte være særlig mistroisk mod et Skuespil, der gjorde en anset katholsk Helgen til Gjenstand for sin Fremstilling.

Jeg mener altså, som sagt, at Forfatteren af Stykket har været Katholik, og når man ser hen til, at den Kilde, han væsentlig benyttede, var af rent kirkelig Natur, turde det måske endog ikke være usandsynligt, at han tidligere havde været katholsk gejstlig. At prøve på at udfinde hans Navn vilde vistnok være spildt Møje. For det Tilfælde, at nogen skulde forsøge derpå, er der dog én Omstændighed, som mulig kunde give nogen Vejledning, nemlig at han åbenbart enten har haft hjemme i eller dog på en eller anden Måde været knyttet til *Ringsted*. Alt i Stykket viser hen til denne By. For det første er, som tidligere anført, den Legende, som er Stykkets Hovedkilde, utvivlsomt den samme, som benyttedes ved Tjenesten i Mariakirken (eller St. Bendts Kirke) i Ringsted. Både dens Størrelse og det, at alle andre Legender kun ere Uddrag af den, tyder herpå. Dernæst hidrører den Afskrift af Stykket, hvori dette foreligger, fra en Ringstedbeboer, Villum Rasmussen. Endelig kan anføres, at Stykkets Titel, således som den findes optegnet i Håndskriftet på et Blad for sig foran den egentlige Text, på nogle få, til Dels ved Sagens egen Natur nødvendiggjorte, Forandringer nær, Ord til andet stemmer med Indskriften på den Ligsten, som Landsdommer i Sjælland og Befalingsmand på Ringsted Kloster Jørgen Seefeldt lod lægge over Knud Lavards Grav, og som bevares i St. Bendts Kirke endnu den Dag idag[1]). På dette sidste

[1]) Se »Kongegravene i Ringsted Kirke« Kbh. 1858. S. 71. Indskriften er aftrykt samme Steds S. 43 Anm. 3. Til et enkelt

Moment lægger jeg dog for så vidt mindre Vægt, som man ikke med Sikkerhed kan vide, om hin Titel hidrører fra Forfatteren selv eller kun fra Afskriveren. Derimod er den nævnte Kjendsgjerning i en anden Henseende ret mærkelig, idet den viser, at Jørgen Seefeldts Indskrift, der må stamme fra Årene 1631—61, kun er en Kopi af en ældre Indskrift, og da man ikke kan antage, at Jørgen Seefeldt har afskrevet vort Skuespils Titel, må man formode, at begge have haft deres fælles Kilde i et gammelt, nu forsvundet Mindesmærke over Knud Lavard.

Sted i dette Aftryk giver vort Skuespils Titel en Rettelse, idet den nemlig viser, at foran Ordene: *secreti amicique* er Ordet: *simulatione* udfaldet.

Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil.[1])

Mellem de danske Skuespil før Holbergs Tid er der kun ganske enkelte, i hvilke den komiske Virkning i den Grad er det udelukkende eller dog væsentlige Formål, at de kunne kaldes rene Lystspil. Der er i Grunden ikke mere end tre Stykker, som med Rette fortjene dette Navn, nemlig det Christiern Hansen tillagte Fastelavnsspil om den utro Hustru, Hieronymus Justesen Ranch's »Karrig Nidding«, og — »Grevens og Friherrens Komedie«; thi jeg betænker mig ikke på at stille denne dramatiske Satire i Klasse med virkelige Skuespil. Men om også alle vore andre gamle Dramer overvejende ere anlagte i alvorlig, nærmest moralsk og belærende Retning, er der selv blandt disse kun yderst få, i hvilke ikke et komisk Element på en eller anden Måde gjør sig gjældende. I et Æredigt, som Præsten i Gunderup, Peder Olufsen, skrev i Anledning af Hieron. Justesen Ranch's »Kong Salomons Hylding« (1585), forekomme følgende Linier, der netop have Hensyn til Anvendelsen af det komiske i det alvorlige Skuespil:

---

[1]) Første Gang trykt 1874 i »Danske Samlinger« 2. R. 3. Bd. 3. H. S. 219—292.

»Lærdom og Lyst vel føjes tilsammen,
Alvorlige Tugt og lystige Gammen,
Man skal ikk' altid være bøs,
Men undertiden slå Gjækken løs.
Det er et gammel, lovlig Stykke,
Lærdom med Lyst at kunne besmykke,
Det elskes mest, det gjemmes bedst,
Der findes og Tilhører' flest«; osv.[1])

og den Anskuelse, der udtales i disse Ord, deltes af så godt som alle »Skolekomediens« Forfattere. Jeg skal ikke her gå nærmere ind på, hvorledes Theorien blev udført i Praxis. Opgaven var i sig selv vanskelig nok, netop på Grund af Æmnernes, om jeg så må sige, medfødte Stridighed mod det komiske, og at de Skolemænd og Præster, der skrev hine Stykker, skulde have været særlig heldige med at løse den, kunde så meget mindre ventes, som det ganske vist oftere var en Fordring udenfra end et indre Kald, der gav dem Pennen i Hånden. Af denne Grund måtte de også i det hele være tilbøjelige til at glæde sig over ethvert Middel, der frembød sig til at lette deres Forfatterskab, og hvad særlig det her berørte Punkt angår, kunde det sikkert kun være dem velkomment, at de altid forefandt til deres Rådighed to fra Middelaldersskuespillet overleverede komiske eller dog væsentlig komiske Figurer, der begge kunde sættes ind, hvor som helst det skulde være[2]), uden mindste Hensyn til Handlingens

[1]) Også trykt — men unøjagtigt — i Nyerup's og Rahbek's Bidrag til d. danske Digtek. Historie II, 70. Jeg bemærker iøvrigt én Gang for alle, at ved Gjengivelsen af de gamle Texter i denne Afhandling er den oprindelige Retskrivning kun bibeholdt i de enkelte Tilfælde, det udtrykkelig angives.

[2]) Dette lyder måske noget påfaldende for Djævelens Vedkommende. Men man må betænke, at det onde er overalt, og at Djævelen som det ondes Ophav og Anstifter derfor også har hjemme overalt.

Art, og som, samtidig med at deres almindelige Karakter var givet, havde et så vidt Rumfang, at de kunde tjene til Afløb for næsten ethvert komisk Indfald, som randt den pågjældende Forfatter i Tanke. Ja, selv om denne var ganske blottet for Lune, var dermed endnu ikke alt tabt, thi Fagterne og Minespillet udgjorde en fremtrædende Side af de nævnte Figurers Rolle, og her åbnede der sig for en flink Skuespiller en Udvej til i ikke ganske ringe Mon at råde Bod på, hvad Forfatteren havde forsømt. Det er om disse to Figurers, *Djævelens* og *Narrens*, Optræden på den ældste danske Scene, at jeg i det følgende vil tale. Uagtet visse Berøringspunkter imellem dem, ere de i Digtningen to helt forskjellige Figurer, således som de vare, jeg kunde fristes til at sige: i Virkeligheden, og det beror på en ren Misforståelse, når en af Djævelens nyeste Historiografer fortæller, at Narren udviklede sig »aus der Figur des Teufels als Lustigmacher« [1]).

I.

Djævelen.

Der er i de senere År skrevet så meget om den historiske Udvikling af Djævlelæren, og de pågjældende Værker ere blevne modtagne med så megen Opmærk-

---

[1]) G. Roskoff: Geschichte des Teufels (1869) I, 386. Rigtignok er det Afsnit af hans Bog, hvori han behandler Djævelen som scenisk Figur, i det hele temmelig svagt. Han er kun sjældent gået til Kilderne, men synes at have øst sin meste Kundskab af Devrient's og Hase's bekjendte Skrifter. Også den ovenfor anførte Ytring stammer fra Hase (Das geistliche Schauspiel S. 75), der dog ikke formulerer den fuldt så urigtigt.

somhed, også her hjemme, at jeg kan fritage mig selv for en nærmere Påvisning af den hele Mængde på én Gang latterlige og gyselige Doktriner, som denne Lære i Tidens Løb kom til at omfatte, eller af de sørgelige Følger, den drog efter sig i det virkelige Liv. Det vil foreløbig være nok for mit Øjemed at minde om, at skjønt det var i Middelalderen at Djævlelæren udfoldede sig i sin fulde Blomst, levede den dog et kraftigt Liv langt ud over Middelalderens Grænser. Vistnok spores der efterhånden, i det mindste hos de mere befæstede Ånder, et Fremskridt i Henseende til en sundere Vurdering af de Hjælpekilder, som enhver ejede i sig selv til at modstå »den ondes« Angreb. Men med Hensyn til Kjærnen i Sagen, Troen, ikke blot på Djævelens personlige Tilværelse — den fandt man jo bekræftet ved Bibelens Ord —, men på hans overalt indgribende, forstyrrende og ødelæggende Virksomhed, står man endnu et godt Stykke ned i Tiden på næsten ganske samme Standpunkt som tidligere. Ikke engang i de Lande, som afkastede Papismens Åg, stillede Forholdet sig bedre. Når Luther ikke just — som mange af hans Samtid — mente, at det var Djævelen der var på Spil, hver Gang det knurrede i hans Mave eller kløede i hans Hoved, var Grunden sikkert udelukkende den, at han ikke antog, at Djævelen gad gjøre sig nogen Ulejlighed for at frembringe så små Virkninger. Så snart der derimod var Tale om et større, uomtvisteligt Onde, lige meget om dette var af mere almindelig eller af rent personlig Art, var han ikke i Tvivl om, hvor det skulde føres hen, og Pest, Krig, Hungersnød, Legemsbeskadigelser osv. var for ham — og dermed også for de evangeliske Theologer i lange Tider — altsammen umiddelbare og sikre Virkninger af Djævelens Hadskhed.

Hvor langt end dennes Indflydelse rakte efter den almindelige Forestilling, har han dog næppe selv været synderlig tilfreds med sin Lod. I sit Hjem havde han det som bekjendt ikke meget hyggeligt; hans Virksomhed ude i Verden var yderst besværlig og fuld af Skuffelser, og når hans af Naturen ikke meget blide Sind var bleven yderligere forbitret ved alle Slags andre Gjenvordigheder, havde han endnu den Tort at skulle være Vidne til, at man gjorde sig lystig over ham på Scenen. Thi dette: at rejse Latteren imod ham, var på enhver af de mange Skuepladse, hvor Djævelen både i og efter Middelalderen optrådte, for det meste et Hovedformål for Forfatternes og Skuespillernes Bestræbelser, og skjønt det af forskjellige, let fattelige Grunde ikke godt kunde undgåes, at hans Kunstydelser fik en pirrende Bismag af det rædselsfulde, var der dog i Regelen sørget for, at det komiske Indtryk blev det overvejende, og det var i ethvert Tilfælde på det komiske Område, at han fejrede sine største sceniske Triumfer.

Hvorledes det fra først af er gået til, at Djævelen kom på Brædderne, er ikke vanskeligt at forstå. Det var i Grunden en nødvendig Følge af, at Mysterierne væsentlig hentede deres Indhold fra Stofkredse, med hvilke den kristelige Overlevering bragte ham i den nærmeste Forbindelse, og når først Tanken om at lade ham optræde personligt én Gang var opstået, kunde den så meget lettere bringes i Udførelse, som Djævelen allerede tidligt havde vundet en nogenlunde fast Skikkelse i Folkefantasien. På den anden Side bidrog netop denne Skikkelse ikke lidet til, at Djævelen i det mindste til Dels blev en komisk Figur på Scenen. Thi med hvilken Gru den end kunde fylde Sindet i Nattens Ensomhed og Mørke, måtte Forholdet nød-

vendig blive et andet, når den trådte frem ved Dagens Lys og i en større Forsamling, og det tør antages for givet, at under disse Betingelser kan intet Væsen, der har det mindste menneskelige i sin Form, give sig til at spille Komedie med Horn i Panden, Hale og videre dyrisk Udstyr, uden at det groteske i Sammenstillingen inden lang Tid gjør sin Virkning og får Tilskuerne til at le. Men dertil kom endnu et andet. Hvor meget man end frygtede den levende Djævel, var man dog ingensinde i Tvivl om, at både hans intellektuelle Ævner og hans Ævne til at gjøre ondt havde deres meget bestemte Begrænsning. Man vidste, at han ikke kunde gjennemskue Menneskets Tanker, og man vidste, at han ikke på noget Punkt mægtede at gå et Skridt videre, end Gud tillod ham. Af begge Grunde er han let udsat for at blive narret ved Udførelsen af sine Planer, ja egentlig er, lige siden Christus løskjøbte Menneskeheden ved sin Død, Djævelens fornemste Virksomhed — det vil sige, hans Jagt efter Sjæle — nærmest at betragte som en fortsat Række af Kraftanstrængelser med et forholdsvis lille Udbytte. Også fra denne Side set, hjemfalder altså Djævelen til komisk Behandling, og idet den Ringeagt, som hele hin Opfattelse avler, finder forøget Næring i Menneskets overlegne Bevidsthed om, at han er et til evig Fordømmelse bestemt Væsen, og parres med Harme over, at man stadig skal være udsat for et sådant Væsens Efterstræbelser, griber man med stor Redebonhed den Lejlighed, som hans legemlige Fremstilling på Scenen tilbyder, til at give sine Følelser imod ham Luft. Man sætter en Glæde i at vise, ikke blot hvorledes han hvert Øjeblik bliver taget ved Næsen, men hvorledes han end ikke kan modstå den plumpeste List, som anvendes imod ham; man lader ham så ofte som muligt prygle

af, helst ved gamle Kjærlinger osv. osv.; og ikke nøjet hermed, anstrænger man sin Opfindsomhed for også i det enkelte at gjøre hans Fremtræden og hans Udseende så frastødende og latterligt som muligt, idet man enten fører de en Gang givne ydre og indre Karaktertræk ud i de grelleste Overdrivelser, eller lægger nye Træk til efter egen Smag og Lejlighed. Man gjør hans Tale til et Rørsammen af flere Slags Sprog og spækker den med Skjældsord og allehånde Plumpheder, man fremstiller ham med de uanstændigste Fagter, med Hyl og Skrig, man forøger det groteske i hans Skikkelse ved fantastiske og sære Tilsætninger osv. osv. Imidlertid må der gjøres en Forskjel. Jeg har hidtil bestandig talt om Djævelen i Enkelttallet, men der var som bekjendt overmåde mange Djævle til. De ere »utallige som Solegran«, siger den danske Hofprædikant Hans Lauridssen[1]), og »ingen Tunge kan dem tælle, og ingen Menneske kan begribe deres Mangfoldighed, uden Gud alene«[2]). I det sidste har han nu iøvrigt ikke ganske Ret, thi netop ikke længe i Forvejen havde en theologisk Professor i Basel Martin Borrhaus († 1564) virkelig talt dem og fået ud, at de nøjagtig udgjorde 2,665,866,746,664[3]). Disse mange

---

1) Hans Lauritzøn: Sielebog. Kbh. 1601 (1ste Udg. 1587). Bl. 134. Således også Peder Palladius i hans Efterskrift til Oversættelsen af A. Musculi »En formaning oc atuarsel om den leppede oc forkludede Hosedieffuel« (1556). Bl. E 4. Efter ham hidrører Betegnelsen fra Augustinus. Den er også almindelig i Middelalderen, se G. Roskoff: Gesch. d. Teufels I, 338 og 344.

2) Hans Lauritzøn a. Skr. Bl. 131.

3) G. Roskoff: Gesch. des Teufels II, 380. Selv det enkelte Menneske kunde huse ikke så få. Jesus uddrev jo af én Mand »en Skok« Djævle, og en Skok »det er 6666«, siger Peder Palladius (Visitatsbog, ved Sv. Grundtvig, S. 123); ja også den besatte Mand i Farringløse, som Palladius ynker så meget, synes at

Djævle, talte eller utalte, ere dog ingenlunde ganske ensartede. Der er Forskjel både på deres Ævner, deres Forretninger og deres Betydenhed. For her blot at holde os til det sidste, er der en af dem, som er Herskeren, medens alle de andre ere hans undergivne, og denne ene er — i det mindste i Skuespillene — så godt som altid *Lucifer*[1]). Han er den egentlige Helvedes Fyrste, det er ham, der lægger Planerne mod Menneskene, medens de andre nøjes med, mere eller mindre heldigt, at udføre dem, og det kan ikke miskjendes, at der også *næsten* altid ved den dramatiske Behandling vises ham, Lysets faldne Engel[2]), et vist respektfuldt Hensyn, der ligesom er en Tribut både til hans nuværende Magt og hans tidligere Herlighed. Skjønt han ganske vist ingenlunde helt undgår at blive gjort Løjer med[3]), er det dog meget sjældent, at man i denne Henseende går så vidt lige over for ham som lige over for de lavere Djævle, der da for så vidt også ere mere udsatte, som det fortrinsvis er dem, der komme i umiddelbar Berøring med Menneskene. Men

---

have kunnet tale med herom, når man skal slutte af, hvad han sagde til Palladius (Visitatsbog anf. St.), at det krillede og mylrede i hans Ben og Lår, som der var tusinde Spurve i dem.

1) Jvfr. også G. C. Horst: Zauber-Bibliothek II, 126 og III, 102. I engelske Mysterier synes dog *Satans* Navn undertiden at vexle med Lucifers som Betegnelse for Djævlenes Fyrste; se A. Ebert i Jahrb. für roman. u. engl. Literat. I, 74—75 og 144—45.

2) I et gammelt nedertysk Skuespil om Syndefaldet er selve Lucifers Fald fremstillet, og han optræder på enkelte Steder i stor diabolisk Stil og med en Virkning, der ligefrem er gribende; se »Der Sündenfall und Marienklage«, herausg. von O. Schönemann (1855), S. 15 flg. og især 19—20. Jvfr. iøvrigt »Alsfelder Passionsspiel«, herausg. von C. W. M. Grein. Cassel 1874 (ɔ: 1873). S. 5; o. fl.

3) I det ovennævnte »Alsfelder Passionsspiel« får han endog Prygl af de andre Djævle.

selv ved de lavere Djævle må man ikke tænke sig Forholdet således, at det Indtryk, som deres Fremstilling på Scenen gjorde, var udelt komisk. Djævelen frembyder jo efter sit Begreb mere end én højst alvorlig Side. Han er det ondes Ophav, han er Forføreren, og han er det Redskab, ved hvilket Straffen kommer over Synderen, og når det også afhænger af mange forskjellige Omstændigheder: Nationaliteten, Lejligheden, ved hvilken Stykkerne opføres, Forfatterens personlige Ejendommelighed og Æmnets Art, på hvad Måde dette kommer frem i Behandlingen, er det dog kun såre sjældent Tilfældet, at der slet ikke spores noget af Alvoren, ja denne Forening af et alvorligt med et komisk Element i Djævelens Person hører endog temmelig nødvendig til for at give ham hans egentlige Særpræg som scenisk Figur. Men også ganske bortset herfra, måtte Djævlefremstillingerne på Theatret uundgåeligt få en vis uhyggelig Skygge over sig ved den overalt nærværende Frygt for den levende Djævel, som knyttede sig til Bevidstheden om hans altid lurende Ondskab og hans uophørlige Anslag på at styrte Menneskene i Fordærvelse[1]). Selv den, der kunde synes allersikrest, havde dog intet Fribrev fået, og det næste Øjeblik kunde bringe ham i Djævelens Klør. Djævelen har tusinde Veje til at skaffe sig Indpas hos et Menneske, ja kan han ikke komme afsted med det på anden Måde, er han ikke bange for at skabe sig om til en Flue og lade sig skylle ned i et Glas Øl, som han engang gjorde med en Smededatter i Egnen af

[1]) Når A. Réville (Djævelens Historie. Kbh. 1872. S. 29) synes at mene, at man ved de sceniske Fremstillinger troede sig sikker for Djævelens Anfald, savner denne Antagelse uden Tvivl al Grund, selv når der er Tale om Opførelse af Mysterier og andre gudelige Skuespil.

Joachimsthal[1]). Men et sådant Væsen er det ikke rådeligt at opirre, og hvem kunde vide, om man ikke just pådrog sig hans Had ved at sidde og se på, hvorledes hans Fremstillere næsten gjorde ham til en Karrikatur[2]). Hvad om han nu fandt på at øve Gjengjæld og vilde vise Folk, hvorledes de Karrikaturer se ud, som *han* kan gjøre; om han greb en af Skuespillerne eller af de leende Tilskuere og handlede med dem som med den nævnte Smededatter, hvis Øjne han drev ud af Hovedet, så at de blev så store som Hønseæg, hvis Tunge han trak et helt Kvarter ud af Halsen, og hvis Ansigt han drejede om i Nakken! I så Fald vilde det visselig blive ham, som kom til at le både sidst og bedst.

Således som det ældre danske Skuespils Vilkår nu engang vare, vil man næppe overraskes ved at høre, at Djævelen på vor Scene i det hele er tarveligere udstyret fra Forfatternes Side, end det er Tilfældet de fleste andre Steder. Der viser sig i Anvendelsen af denne Figur hverken Overflod på Lune eller nogen synderlig rig Opfindsomhed. Til Gjengjæld møder han af og til op med en Del Plumpheder, og skjønt disse i og for sig ikke ere værre, eller man kan rettere sige, ikke engang så drøje som dem, man ofte støder på i Udlandets dramatiske Literatur[3]), falde de, netop på

---

1) J. Brunsmand: Et forfærdeligt Huus-Kaars. (Udg. 1757). S. 111.

2) I en gammel fransk Fortælling, hvis Indhold gjengives i J. Dunlop's Gesch. d. Prosadichtungen, durch F. Liebrecht, S. 308—9 (jvfr. Ch. Lenient: La satire en France au moyen age p. 411) fortælles, hvorledes Djævelen var bleven vred på en Munk, som havde afbildet ham i en altfor hæslig Skikkelse, og hvorledes han plagede ham på alle mulige Måder for at få ham til at give sig et kjønnere Udseende.

3) Som en Prøve på, hvad man t. Ex. kunde tillade sig på den franske Scene, forudsat at man tillige var morsom, skal jeg korte-

Grund af det ringere Lune, i det hele mere i Øjnene og gjøre et mere frastødende Indtryk [1]). Men jeg skal iøvrigt ikke foregribe den Dom, som Læseren selv vil kunne danne sig, når jeg skrider til en Undersøgelse af de enkelte Stykker. Derimod turde det være hensigtsmæssigt allerede nu at fremsætte nogle Bemærkninger om de Sider af Djævelens Optræden på den danske Scene, som lå udenfor Forfatternes Område, nemlig om den *dramatiske Aktion* i snævrere Forstand og om *Djævlekostumet*, hvortil endnu skal føjes et Par Ord om det sceniske *Lokale*, der særlig var anvist Djævlene til Opholdssted.

At Djævelens Rolle gav Lejlighed til en virksom

---

lig angive Indholdet af Djævlescenerne i en lille fransk Farce fra det 15de Århundrede, »La farce du munyer«, som Udgiveren P. Lacroix (Recueil de farces etc. p. 233 flg.), til Trods for dens Smudsighed, med Rette kalder »un petit chef-d'oeuvre de malice et de joyeuseté«. En Djævel, Berith, som endnu er uforsøgt i Verden, får af Lucifer Befaling til at gå ud og skaffe ham en Sjæl. Berith vil først have at vide, på hvad Måde Sjælen forlader Legemet, og han får til Svar: »Elle sort par le fondement«. For at fange Sjælen har Berith en Sæk med, og da han véd, at en Møller ligger for Døden, kryber han ind under dennes Seng med Sækken og oppebier nu, hvad der skal komme. Dette lader heller ikke vente på sig, thi Mølleren bliver svagere og svagere, hans Mave kommer stærkt i Uorden, og tilsidst: »il mect le cul dehors du lict, et le Deable tend son sac, cependant qu'il chie dedans: puis, s'en va cryant et hurlant«. I denne glade Stemning kommer han til Helvede, hvor han imidlertid får en bedrøvelig Modtagelse; thi da Lucifer er nær ved at kvæles ved Stanken af hans Bytte, lader han den ulykkelige Djævel prygle dygtigt af, og sluttelig giver han ham et meget skarpt Pålæg om ikke oftere at bringe ham Sjælen af en Møller: »car ce n'est que bran et ordure«.

[1]) Jeg glemmer ikke herved, at flere af de pågjældende Stykker netop ere Bearbejdelser fra fremmede Sprog, især fra tysk. Men dels har man ofte valgt middelmådige Stykker til at bearbejde, dels går i hin Tids Oversættelser eller Bearbejdelser næsten altid det fyndige eller morsomme tabt, som mulig findes i Originalen.

Anvendelse af Gestikulationen og Minespillet, har jeg allerede tidligere berørt, og det har vel næppe hørt til de ualmindelige Ting, at Djævlefremstillerne netop herved bragte adskilligt mere ud af deres Partier, end Forfatterne havde lagt deri. Sikkert er det i hvert Fald, at Djævelens Fremtræden her hjemme i Hovedsagen karakteriseredes ved de samme ydre Midler som andet Steds, således navnlig ved alskens sælsomme, vilde og til Dels uanstændige Fagter, ved Hyl, Tænderskjæren o. lign. I en Skildring, som Dr. Erasmus Lætus har efterladt os af de theatralske Forestillinger, som i Anledning af Prins Christians Dåb bleve givne i Kjøbenhavns Slotsgård den 3die og 4de Juni 1577 [1]), kommer han også til at omtale en lille Hændelse, som han oplevede med en af de ved den nævnte Lejlighed fungerende Djævle, og skjønt hverken denne eller hans Kammerater synes at have haft nogen skreven Rolle i de opførte Skuespil [2]), kan man dog nok af Lætus's Beretning

[1]) I hans udførlige håndskrevne Beretning om Prinsens Fødsel og Dåb (Gl. kgl. Smlng. Nr. 2589, 4to.) Lætus's Meddelelser om selve de theatralske Forestillinger ere benyttede af flere Forfattere (således i Resen's Frederik II.s Krønike S. 307; E. C. Werlauff's Sophia af Meklenborg (Folio-Udg.) S. 23—24; F. Hammerich's Dmk. under Adelsvælden II, 164; C. F. Wegener's Histor. Efterretn. om A. S. Vedel. 2 Udg. S. 96—97; og især H. Rørdam's Kbhvns. Univers. Historie II, 184 flg.), men den her fremdragne Udenomsscene har ikke før været nærmere omtalt. Kun en enkelt af de nævnte Forfattere hentyder løseligt til den. [Det pågjældende Stykke af Lætus's Håndskrift er senere aftrykt i H. Rørdam's Monumenta historiæ Danicæ II, 664—66].

[2]) De kunne derfor nok have deltaget noget i Handlingen. I Hieron. Justesen's »Kong Salomons Hylding« (1585) optræder Djævelen ikke som talende Person, men vel som agerende, i al Fald i en enkelt Scene (3. Akt 4. Sc.). Skjønt jeg ellers ikke i nærværende Undersøgelse tager Hensyn til de ved Hoffester opførte tyske Skuespil, kan dog her anføres, at i den i Anledning af den udvalgte Christian V s Formæling 1634 opførte »Tragoedia von den Tugen-

danne sig en Slags Forestilling også om hine Væseners sceniske Måde at være på, hvorfor jeg her vil gjengive det vigtigste af den. Lætus fortæller, hvorledes han og nogle af hans bekjendte, hvoriblandt Mag. *Anders Vedel*, havde taget Plads i et af Slotskirkens Vinduer, hvorfra de i god Ro og Mag så på Skuespillet — det var den Dag et latinsk Stykke om Susanna, der opførtes —, indtil det faldt nogle af den forsamlede Mængde ind at flytte en Bænk hen foran Vinduet og stå op på den. Dette generede naturligvis i høj Grad dem, der sad bagved, og idet nu disse lagde Råd op om, hvorledes de på bedste Måde skulde blive Forstyrrerne kvit, faldt de på følgende Udvej. En Del af de optrædende vare »stumme Personer«, og mellem disse var der også nogle Djævle, som havde det Hverv at gjøre Plads og bane Vej, dels mellem Publikum, dels mellem de spillende [1]). En af disse Djævle var særlig iøjnefaldende ved sit »groteske og skrækkelige Udseende og ved sine afvexlende og tøjlesløse Fagter«. Ham kaldte nu Lætus og hans Venner ind til sig i Kirken og anmodede ham om — i Kraft af hans Djævlerolle — med List eller Magt at skaffe de Folk bort, der spærrede Udsigten. Ved nogle Hyl og ved en Bevægelse, som om han vilde gjøre et Spring, tilkjendegav han sin Indvilligelse[2]), men krævede

den und Lastern« vare ikke blot flere Musikanter iførte Djævlekostumer, men det samme var også Tilfældet med en Del »Drabanter«, der havde det Hverv ved Slutningen af Stykket at jage de besejrede Laster ind i Helvedessvælget; se bl. a. »Relation von dem hochfürstl. Beylager« etc. Hamburg. 1635. 4to. S. 76 og 119.

1) »Erant *κωφα προ;ωπα*, vt vocant, haud pauca, et in his diaboli aliquot, qui submouendæ multitudinj parandæque viæ operam inter actores dabant.«

2) »Ille, cum enormi horribilique inter omnes habitu ac gestuum variorum licentia præstaret. clamoribus quibusdam editis saltuque

i Forudbetaling noget af den Vin, som hans Mandanter sad og drak, og som de havde fået fra Kongens egen Kjælder. Dette indrømmedes ham, og nu nedskyllede han i ét Drag så megen Vin, som næsten kunde været nok for 6 Mennesker. Han gik så ud af Kirken, men idet han kom forbi Vinduet igjen, gjorde han to Spring i Luften, og dette måtte, som det bagefter viste sig, opfattes som en Afskedshilsen. Thi Lætus og hans Venner hørte ikke mere til ham, og hvor vrede de end lige strax bleve over således at være narrede, måtte de dog snart indrømme, at den pågjældende Person netop ved at tage dem ved Næsen og svige sine Løfter var bleven sin Djævlerolle tro til det sidste [1]). — Det er, som man ser, egentlig en Djævleforestilling udenfor Theatret, her er skildret, men vi ere dog heller ikke ganske uden *direkte* Vidnesbyrd om Djævelens sceniske Fremtræden, om end den gjennemgående Magerhed i Skolekomediens Sceneanvisninger gjør disse færre, end man måske kunde vente. I den håndskrevne »Tobiæ Komedie« [2]) omtales »Ægteskabsdjævelen« Asmodæus som »grummelig skrigende«, da Tobias ved sit Bryllup påkalder Gud og røger med Hjertet af den i Tigris fangede Fisk. I samme Stykke har både han og »Bryllupstrolden« Misogamus flere Replikker, hvis Text selv angiver, at de begynde med Hyl eller Skrig, og endelig, efter at Asmodæus er bleven lagt i Lænker af Raphael, siges der om ham, at han hyler (ululat), skjærer Tænder og bider i Lænkerne. I Komedien

simulato conditionem accepit.« — At han kun fingerede et Spring, må vel forklares deraf, at der enten ikke var Plads i Kirken, eller at han ikke der turde vise sine Kunster rigtigt.

1) Slutningen af Historien, hvorledes Bænken gik i Stykker, og alle de, der stod på den, faldt ned osv., kommer os ikke ved her.

2) I Gl. kgl. Smlng. Nr. 794 Fol.

»Jael og Sissera«[1]) optræder en Djævel Abaddon »udi en Djævelham med forskrækkelige og trodsige Gebærder«, og et Sted i Stykket hedder det udtrykkelig, at han »brøler« sin Replik ud »med forfærdelig Stemme«. At Plumphederne og Uterlighederne i de skrevne Texter ikke have savnet det tilsvarende Akkompagnement i Gestikulationen, kan så meget sikrere antages, som Uanstændighed i Fagterne andet Steds hørte til Djævlerollernes største og stadige Effektmidler. En anden Sag er det, at de unge Skoledisciple her hjemme vel næppe ere gåede fuldt så vidt i denne Henseende som f. Ex. de Bander, der i Frankrig gjorde et Håndværk af at opføre Djævlespil (Diableries), og hvis Medlemmer vistnok for det meste vare temmelig løse Fugle.

På samme Måde kan det vel næppe være Tvivl underkastet, at man i Danmark almindeligvis ikke er nået op til den fantastiske Extravagance i *Djævlekostumet,* som man træffer i Udlandet, navnlig i Frankrig, og som undertiden synes at have haft en stærk Tilsætning af det obscøne[2]). Meget er naturligvis kommet an på Omstændighederne[3]). Men da Forholdene her hjemme i det hele vare små, og Midlerne i Regelen næppe meget overflødige, tør det vistnok an-

---

[1]) Håndskrift i Thott's Smlng. Nr. 469, 8vo.

[2]) Jvfr. bl. a. Flögel: Gesch. d. Groteskekomischen S. 96; P. Lacroix: Recueil de farces etc. p. XV; A. Ebert: Die englischen Mysterien (Jahrb. f. engl. u. roman. Literat. I, 64); o. fl.

[3]) Således har den Hegelund'ske Figur *Calumnia* — der her kan nævnes med så meget større Grund, som Forfatteren selv betegner hende som en *Djævelinde* (Diabola) — utvivlsomt haft en meget fantastisk Udsmykning, og om end dens virkelige Kostumering ikke i et og alt har svaret til den, som Billedet i Hegelunds Skrift fremviser, kan den dog heller ikke have fjærnet sig meget langt derfra, da den skrevne Text udtrykkelig tager Hensyn til de fleste af de Attributer, som sees på Billedet.

tages, at man i de fleste Tilfælde ikke er kommen synderlig langt ud over, hvad man anså for ligefrem nødvendigt. Hertil hørte først og fremmest *Hornene* og *Halen*, samt et *sværtet Ansigt* (vistnok oftest med rød, udhængende Tunge) og sorte Hænder; thi den sorte Farve krævedes lige så afgjort for at betegne Djævelens Ondskab, som den hvide for at betegne Englenes Uskyld [1]). Også Kroppen har sikkert været indhyllet i et sort eller dog mørkt Stof, allerhelst — hvis det kunde fåes — *Skind*, da man i hine Tider sædvanlig tænkte sig Djævelen som lådden. På Udlandets Theatre — som overhovedet i Middelalderens og den nærmest følgende Tids bildende Kunst [2]) — optrådte Djævlene hyppigt med Dyremasker, men der haves i hvert Fald ikke noget bestemt Vidnesbyrd om, at disse have været i Brug på vor Scene [3]). Kun til en enkelt Del af Dyre-

---

1) I den håndskrevne »Tobiæ Komedie« (Gl. kgl. Smlng. 794 Fol.) kaldes Asmodæus en »Djævel så *sort*«.

2) Her hjemme f. Ex. på Kalkmalerierne i Faxe Kirkes Tårn, i Følge en Tegning, som Dr. phil. Henry Petersen har været så venlig at låne mig. Også på et Billede i P. Tidemand's En deylig Bøne Bog (1568) Bl. 198, forestillende den yderste Dag. Ligeledes i »Passional. Vor Herris Jesu Christi Pinis oc Døds Historie.« Kbh. (Hos Laurentz Benedicht); Billedet, der forestiller Fristelsen i Ørkenen; o. m. fl.

3) Den eneste danske Afbildning, jeg kjender, af Djævle i *dramatisk Aktion* findes på et Kobberstik i »Triumphus nuptialis Danicus« (Kbh. 1648. 4to), som forestiller Slutningsscenen af den ovenfor (S. 51 Anm. 2) omtalte »Tragoedia von den Tugenden und Lastern.« Billedet er ikke meget tydeligt, men man ser dog, at de pågjældende havde både Hale og Horn (disse, som det synes, fastgjorte på en Slags Hue), men ingen Dyremasker. De vare desuden iførte korte Trøjer og tætsluttende Buxer og havde Halvstøvler på Benene. Det ganske særegne ved den Fest, i hvis Program også hint Skuespil indtog en Plads, gjør imidlertid, at vi ikke med Sikkerhed kunne vide, om ikke det omtalte Djævlekostume i flere Punkter har afveget fra det almindelig brugte.

fysiognomiet, den også i Kunsten ofte mødende *Tryne* eller *Snabel*[1]), synes der i den før omtalte »Tobiæ Komedie« at hentydes, når Raphael siger til Asmodæus: »Jeg skal dig gjøre Vejen trang, var end din Næse *mere lang.*« I Indledningen til det samme Stykke, hvor Handlingen kortelig fortælles, og de spillende forestilles for Publikum, omtales Asmodæus som bærende *Lænker* (»Se den [Djævel] i Lænker, I se ham vel?«), og siden hen hænger Raphael ham op i disse Lænker. Også i »De Mundo et Paupere« omtales dette Attribut, idet Djævelen Astrot siger med Hensyn til Kejseren i Stykket: »Vi [Djævle] ville hannem snøre med vore Lænker, at han skal aldrig på Gud tænke«. Uden Tvivl vare disse Lænker, der også omtales i Udlandets dramatiske Literatur[2]), oprindelig et Symbol på Djævelens egen Trælbundethed og Magtesløshed over for Gud, men som det fremgår af det sidste Citat, kunde de dog også anvendes i Djævelens Forhold til Omverdenen[3]). Blandt de Djævleattributer, som forholdsvis sjældnere omtales, kan nævnes *Pusteren,* hvor-

---

[1]) Jvfr. Roskoff: Gesch. d. Teufels I, 344; J. P. Collier, The History of English Dramatic Poetry II, 263. I det Arna-Magnæanske Håndskrift Nr. 227 Fol. (Stjorn) findes flere Billeder af Djævle med krumme Næser eller Tryner. I Schack's Gesch. d. dramat. Lit. u. Kunst in Spanien I, 58 siges — med hvad Ret, véd jeg ikke —, at Djævelen i de engelske og franske Moraliteter havde en lang *rød* Næse.

[2]) I et tysk Opstandelsesspil fremstilles Lucifer bundet i Lænker og siddende i en Tønde ligesom en almindelig Hund (Mone: Schauspiele des Mittelalters II, 19 og 71). Forestillingen om den lænkede Djævel er af gammel kristelig Oprindelse og forekommer allerede i Joh. Åbenbaring 12, 1 flg.

[3]) I det gammel-franske Skuespil Adam (Adam, Drame anglo-normand de XIIe siècle, publié p. V. Luzarche, pag. 43) bruge Djævlene deres Lænker til at lægge på Adam og Eva efter Syndefaldet og slæbe dem til Helvede med.

med Djævelen indblæser Mennesket onde Tanker. I et af Jakob Ayrer's Skuespil skal Djævelen optræde med et Redskab af denne Art, hvormed han bearbejder Folk — bagfra[1]. Men også i den danske »Comoedia Mariæ Magdalenæ« [2]) hentydes til noget sådant, når »Dæmon« med Hensyn til Kaiphas og de i hans Hus forsamlede Farisæere siger: »Jeg er også i Bispens Råd, jeg må i hannem optænde en Had; min *Puster* må på Gang igjen« osv. Af en af hans tidligere Replikker må man dog slutte, at Påvirkningen her har fundet Sted gjennem Øret[3]). I Hieron. Justesen's »Kong Salomons Hylding« må Djævelen vistnok ligeledes antages at optræde med en Puster, idet det hedder, at Ypperstepræsten Abiathar antænder det Offerbål, ved hvilket Sammensværgelsen mod Kong David besegles, »sufflante Sathana« [4]).

Ligesom det var Tilfældet overalt i Udlandet, hvor der anvendtes noget på at indrette en Scene til de theatralske Forestillinger, at der var anvist Djævlene, når de ikke spillede sammen med de menneskelige Figurer, et særligt Opholdssted i et — Helvede forestillende — Rum, som lå underneden det, hvor Menneskene bevægede sig[5]), således har det vistnok også ofte været

---

[1]) Jeg har ikke selv kunnet finde det pågjældende Stykke, men Sagen omtales i Devrient's Gesch. d. deutsch. Schauspielkunst I, 156.

[2]) Hdskrft. i Gl. kgl. Smlng. Nr. 794, Fol.

[3]) Jvfr. et Kobberstik af Albrecht Dürer, som omtales i J. E. Wessely's Die Gestalten des Todes u. des Teufels in der darstell. Kunst (1876). S. 117.

[4]) Se min Udgave af Hieron. Justesen Ranch's Danske Skuespil S. 78. At det nævnte Udtryk ikke er at forstå billedligt, fremgår af, at Djævelen opføres i Personlisten, men ikke omtales andre Steder i Stykket end i den anførte Scene.

[5]) Nedgangen til dette Rum var i Regelen betegnet ved et gabende *Dragesvælg* (jvfr. Jesaja 5, 14). Et sådant se vi også på det

her hjemme. I Hieron. Justesen's »Samsons Fængsel« have vi endog et bestemt Vidnesbyrd i så Henseende, idet Mølleren i Stykket siger (4. A. 3. Sc.), at hvis han stjæler mere Mel fra sine Kunder, end der kan ligge i hans Øje, »da tag mig strax Djævelen grum, som står i *det nederste Rum*«. Uden Tvivl var det netop herfra at den Skare Djævle kom frem, som i Stykkets Slutning føre de dræbte Filistres Sjæle til Helvede. Undertiden kan det dog have været vanskeligt nok at få indrettet et sådant særskilt Rum, især når man, hvad så ofte var Tilfældet, spillede i en blot for Lejligheden lånt Sal, og denne ikke var tilstrækkelig høj, og i så Fald har Djævelen vistnok haft sin Plads inde på selve Hovedscenen [1]), om end denne Plads på en eller anden Måde har været tydelig afgrænset. At der i sådanne rene Fastelavnsspil, som i Overensstemmelse med den oprindelige Skik opførtes rundt om i Borgernes private Huse — og hvorpå vi have et Exempel i det Christiern Hansen tillagte Stykke om den utro Hustru —, lige så lidt kunde være Tale om et særegent Djævlelokale som

---

Side 55 Anm. 3 omtalte Billede af Slutningsscenen i »Tragoedia von den Tugenden u. Lastern«. I den kirkelige Kunst støde vi hyppigt på det. Af danske Exempler kunne bl. a. nævnes Kalkmalerierne i *Vallensbæk* Kirke (Smørum Herred) og *Sæby* Kirke (Løve Hd.), i Følge Tegninger, som Dr. phil. Henry Petersen har stillet til min Rådighed. Jvfr. også det før omtalte »Passional«, Billedet, der forestiller den yderste Dag, og det tilsvarende Billede i P. Tidemand's »Bøne Bog«.

[1]) En Antydning af noget sådant turde måske findes i Skuespillet »De Mundo et Paupere«, når Munken i den Scene, hvori han giver Kejseren Absolution, omtaler Djævelen som nærværende, idet han siger: »Det give dig Mester Urgatilok, som *står nu her i denne Flok.*« Rigtignok er også den Forklaring mulig, at Djævlene ere komne op af Helvede og have lejret sig om Kejserens Seng, allerede nogen Tid før Døden indfandt sig, for at være så meget mere sikre på, at deres Bytte ikke skulde undslippe dem.

om nogen Slags scenisk Indretning overhovedet, er en Selvfølge.

Hermed går jeg over til at betragte selve de *skrevne* Djævleroller i vore gamle Skuespil noget nærmere.

Det første Stykke, hvori Djævelen optræder på dansk Grund, er det nys nævnte Fastelavnsspil om den *Utro Hustru*[1]). Det er sandsynligvis det ældste af alle bevarede danske Skuespil overhovedet, og Djævelen indføres her — ret passende — på Scenen gjennem en Maning. Stykket drejer sig om en ung Kone, hvis Mand er draget bort i Pilegrimsfærd, og som under hans Fraværelse får Besøg først af en Bonde, så af en Munk, som søge at friste hende til Utroskab, men som begge afvises. Derpå fremstiller en Hofmand sig for hende, og skjønt Konen fra Begyndelsen af er venligere stemt mod ham, opnår dog heller ikke han strax, hvad han ønsker. Han henvender sig da til en gammel Troldkvinde (»vetula«), hvem han mod gode Ord og Betaling overtaler til at stå ham bi i hans Anslag mod Konen, og Troldkvinden maner nu en Djævel frem, som skal hjælpe hende. Da den påfølgende Djævlescene indeholder flere ret betegnende Træk, gjengiver jeg her undtagelsesvis hele det pågjældende Sted[2]):

„Sic vetula.

Kroden dewel och Gileberth,
Løffwer och setter op eders stert!
Belzebub med tyne kompaner alle,
J skulle meg alle tiil fode falle
Oc giøre snart, hwad ieg eder bedher,
Eller ieg skal hwdstryghe edher.

---

1) Håndskrift i Thott's Smlng. Nr. 780, Fol. Nu udgivet af mig i mit Skrift: De tre ældste danske Skuespil. Kbh. 1874.

2) Aftrykket er bogstavret.

Øwer nw eders falske [list]
Och seer, at thet bliffwer viist:
J skulle egghe hyn fawre quinnæ,
At hwn motte lade tiil syne mynne,
Vkyskhed med en mandt bedriffwe,
At hwn motte syn hoss hanum bliffwe.

Diabolus non statim respondens, dicat irato animo vetula.

Poske lyre, ieg maner tegh,
At tw snarlighe swarer megh,
Jeg maner tegh ved salt oc brøedh,
Ved heyre, gøgh oc rider Røed,
Ved Norwe sker oc Vendelskaff;
Jeg maner teg ved alle trolquinnæ,
Alle the, mandt kaen i verdhen fynnæ,
Med alle the kerlingher, ther kaen i verden vere.
J hwor the ere, fiern eller neer,
At tw ey lenger skiwller tegh,
Mend snarligh kom nw hid tiil megh.

Diabolus venit tremefactus.

Jeg thøer ey lenger skiwle megh,
Thy ieg er ganske red ffore tegh,
Vilt tw meg saa med kerlingher mane,
Tha mo ieg snarlig foo myn bane,
Fforty the ere saa onde quinnæ,
The kunne meg oc mynne kompanne bynne.
Myn kiære, giør meg ey mere ilt,
Jeg wil giøre, hwad tw vilt.

Et sic vetula.

Gack snart oc twde then quinnæ i ørre,
Oc raed henne vkys[k]hed at giøre
Med then samme mandt, som henne mwnne gille.
Giør tw thet, thet er myn wille.

Et sic demon transiens ad mulierem ponat os suum ad aures eius, et, cum nolit obedire, dicat alta voce.

Llenge mo ieg twde i thiit øre,
Fføer en tw vilt effter mytt raed giøre;
Meg vndre, at tw gidher vered saa sterck,
At tw ey vilt lade oplette tyn serck.
Thet manne køed thet er saa bløeth,
At ligge med mandt thet er saa søeth.
Rigdoem vil ieg teg nogh tiil skicke
Oc alt tiid bode ede oc dricke.
En er thet bedre at haffwe gode daffwe
En hwer dag sorig oc bedrøffwelse haffwe.

Mulier.

Bort, dieffwel, med tynne falske fwndt,
Tiil tyn leerdoem seer ieg ey god grwndt;
Wore teg en en tiidt saa wee,
Jeg sigher, thet skael aldri skee.

Diabolus rediens ad vetulam.

Jeg tøer saa ille fore teg gaa,
Fforty ieg redes for teg saa;
Then quinnæ hwn er i troen saa fast,
Myn roed skøder hwn ey ved et bast.
Vore alle the dieffle, i helwede eræ,
The komme hynne ey tiil vkysk ad vere.

Vetula ad diabolum.

Sorgh faa tw, tyn lede gram,
Tw est falsk, saa faa tw skam;
Ho paa teg lider, hanum kant tw daare,
Ther skal teg ske vlycke faare,
Hwor er nw tynne kloge fynnæ,
Thet tw swared, at tw kunne fynnæ?
Jeg troer, tw dwer nw ey et stycke,
Ther fore skal teg skee vlycke.
Jeg skal nw taghe teg vdy tyn top
Oc hwdstryghe teg saa paa tyn krop.

Et sic percutiet eum, quo percusso dicat ve:

Dygh at helwede effter kompanner tynne,
Oc bliff ther oc haff ewindeligh pynne.

Som man vil have set, fornægter den kåde Farce, hvoraf ovenstående er taget, ikke sin almindelige Karakter i Fremstillingen af den onde Ånd. Lige fra hans Indgang i Forskrækkelse til hans Udgang i Bedrøvelse er alt her overvejende Løjer. Lad os se noget nøjere på Enkelthederne. At kunne mane Fanden hørte til de første Betingelser for at være Hex, og i en Tid, da der var lige så mange Hexe som Fluer om Sommeren, er det ikke til at undres over, at man hvert Øjeblik støder på Djævlebesværgelser. Og ved disse er det da noget meget almindeligt, at Djævelen ikke møder strax ved den første Påkaldelse. Vil man have et Exempel så at sige fra Livet selv på denne hans Stædighed, der har sin Grund i hans Misfornøjelse med at være bragt i Afhængighedsforhold til menneskelige Væsener, kan jeg anføre et her hjemme fra, som er ganske pudsigt, idet der i Kjøge Tingbog under 1612 findes (eller fandtes) en Optegnelse om, hvorledes nogle Troldkvinder manede Fanden, som »i Førstningen [har] stillet sig, som han nødig vilde komme, og abet dennem med dette Gjensvar, at han havde Horn på Hovedet, men de ikke, derfore vilde han ikke komme; hvorpå den slemme Mette Banghors har hent en Gryde, sat den på sit Hoved og sagt til den onde, han skulde herop, thi havde han to Horn, så havde hun tre« [1]. — I de magiske Værker, der give Forskrifter for Besværgelsen af de onde Ånder, tages der udtrykkelig Hen-

[1]) J. Brunsmand: Et forfærdeligt Huus-Kaars. (1757). S. 74.

syn til disses Utilbøjelighed til at give Møde [1]), og dette deres stående Karaktertræk benyttes også hyppigt i de gamle Skuespil, hvor det for så vidt havde en vis praktisk Betydning, som det altid medførte en Stigning i den dramatiske Interesse, når der blev Brug for den anden, kraftigere Maning.

Den Grundregel, som i Almindelighed fulgtes ved de virkelige Ånde- og Djævlebesværgelser og til Dels også ved Efterligningerne på Scenen, kan kortelig udtrykkes således, at man manede de pågjældende ved de Ting, som de antoges at have mest Respekt for. En vigtig Rolle spillede især hellige eller ophøjede Navne og Begreber [2]). Hvis Forfatteren af vort Fastelavnsspil har kjendt denne Regel, har han i hvert Fald ikke brudt sig om at gjennemføre den konsekvent. Medens nemlig det første af de her anvendte Besværgelsesmidler eller »Vincula«, *Saltet og Brødet*, for så vidt kan siges at henhøre under den, som der tillagdes begge disse Ting en rensende Kraft, hvorfor de også ellers brugtes som Midler *mod* Djævelen og derfor som Ingredientser ved Djævlemaninger [3]), betegne de følgende Vincula

---

1) Idet der enten bemærkes, at vedkommende Formular, hvis Ånderne ikke møde strax, skal gjentages flere, sædvanlig tre Gange, eller også ombyttes med en ny og kraftigere. Mange Exempler herpå haves bl. a. i G. C. Horst's Zauber-Bibliothek 2, 3 og 4 Th. 2 Abtheilung; jvfr. samme Værk 3 Th. S. 88—89.

2) Benævnelserne vare ofte tagne af orientalske Sprog, og ved Tilsætning af forskjellige, halvt eller helt barbariske Ord fik Formularerne da det nødvendige mystiske Udseende. Et Forsøg på at efterligne også dette på Scenen haves i det gammelfranske Skuespil om Theophilus (Monmerqué et Michel: Théatre français au moyen-age p. 143).

3) Jvfr. Thiele: Danmarks Folkesagn III, 31 Nr. 134, 51 Nr. 239—40, 52 Nr. 244; Sv. Grundtvig: Gle. danske Minder I, 85; V. Rydberg: Middelalderens Magi S. 40 og 163; W. Mannhardt: Germanische Mythen S. 6—7, 57, 318; Horst: Zauber-Bibliothek II,

Ting, som i *sig selv* frembyde en ond eller skadelig Side og derfor snarere må siges at være Djævelen sympathetiske end det modsatte. Dette gjælder ikke blot om »Norges Skjær« og »Vendelskage« (ↄ: Skagens Landtunge med de farlige Rev), men også om »Ridder Rød«, den bekjendte onde Skikkelse fra Folkeæventyret, om »Gjøgen«, den træske Fugl, der stjæler sine Æg ind i andre Fugles Reder [1]), og endelig om »Hejren«, hvorved jeg forstår det for Kornet skadelige Ugræs Bromus secalinus [2]). Det kan nu vistnok ikke nægtes, at den før omtalte Regel, at man helst manede de onde Ånder ved Ting, som vare dem imod, af og til også ved de virkelige Besværgelser led en Undtagelse, idet man ved Siden af de antipathetiske Vincula også brugte et og andet sympathetisk og altså på én Gang ligesom truede og lokkede Ånderne til at komme. Men det turde være meget tvivlsomt, om Forfatteren af vort Stykke har været inde i disse djævelske Finesser, eller om han ikke snarere så temmelig i Flæng har grebet de forskjellige Besværgelsesmidler og væsentlig kun taget Hensyn til,

---

84 og 93; o. m. fl. Om at »sværge om Salt og Brød«, se »Ugeblad for den danske Folkekirke« 1 Bd. 1865 S. 30, 89—91, 238—39; jvfr. også Ludus de s. Kanuto duce, Vers 880; (Dodsley:) A select Collection of old Plays. Vol. 2 (1825) p. 33; o. m. fl.

[1]) Også ellers satte Folketroen denne Fugl i Forbindelse med Djævelen, se bl. a. J. Grimm: Deutsche Mythologie 2 Ausg. 11, 646 jvfr. A. de Gubernatis: Zoological Mythology II, 226 flg. At dens Unger, når de bleve store, antoges at dræbe og opæde deres Plejemoder, omtales bl. a. i E. Fleischer's Forsøg til en alm. Naturhistorie 8 D. II, 787—88.

[2]) P. V. Jacobsen tænkte (Histor. Tidsskrift V, 500) på Fuglen Hejre. Men skjønt denne for så vidt også må regnes til de skadelige Dyr, som den ødelægger de Træer, i hvilke den bygger Rede, holder jeg dog her på Planten, også af den Grund, at der herved for så vidt kommer en vis Plan ind i Valget af de fire sidst omtalte Vincula, som de tilsammen repræsentere de fire Naturriger.

at de hver for sig forekom ham skikkede til at lede Tilskuernes Tanke hen i Retningen af det onde — det vil sige det djævleagtige — og derved til at give den hele Indledning en vis Farve, som stemte med, hvad der skulde komme. I hvert Fald, enten det nu forholder sig på den ene eller anden Måde, ere alle de omtalte Enkeltheder forholdsvis ligegyldige. Hele Manings-Replikkens Pointe ligger i det sidste Besværgelsesmiddel, og ved Valget af dette har Forfatteren ikke grebet i Blinde. Jeg tænker herved mindre på, at skjønt også dette Vinculum må regnes for noget ondt, fuldkommes dog i det den almindelige Maningsregel i en ganske ualmindelig Grad — om end til Dels på spøgefuld Måde —, idet det hører til de Ting, som fremfor alle andre antoges at kunne indgyde Djævelen Respekt. Ulige vigtigere er det, at ved Anvendelsen af dette Besværgelsesmiddel kunde Forfatteren være sikker på at få Publikum til at le; thi dette var dog her som overalt i Stykket det Mål, han nærmest tilstræbte.

Som tidligere berørt, er Djævelens Magt på forskjellige Måder begrænset, og Bevidstheden herom måtte naturligt fremkalde den Forestilling, at der var visse Ting, som kunde gjøre ham bange. Dette fandt man, som let kan tænkes, en ganske særlig Tilfredsstillelse ved nærmere at udmale, og der lod sig opregne en hel Mængde højst forskjellige Ting, som bruges til at illustrere hans Frygtsomhed med, lige fra Gud selv og ned til de rå Lansknægte, som han ikke tør lukke ind i Helvede, fordi en af dem i Kådhed har ytret, at man skulde bringe ham en Djævel plukket og stegt, så vilde han og hans Kammerater æde ham[1]). Af alt i Verden

[1]) Se det virkelig kvikke og lystige Stykke af J. Ayrer: »Ein Fassnachtspil, dass kein Landtsknecht in Himmel noch in die Höll kommt« (Ayrers Dramen, herausg. von A. v. Keller V, 2947 flg.).

er der dog intet, som han antages at være så bange for som en gammel Kjærling. Det er en overordentlig yndet Fiktion, som kommer igjen i alle Landes Folkedigtning, og som også hyppigt bearbejdes af de dramatiske Digtere. I Virkeligheden var det ikke blot yderst komisk, men også såre smigrende for Selvfølelsen at tænke sig, eller endnu bedre at se fremstillet, hvorledes det Væsen, der selv indgjød så megen Rædsel, kunde jages i et Musehul af de — i det mindste legemligt — allersvageste af det menneskelige Kjøn, og den Foragt, som man i en Krog af sit Hjerte altid nærede for Djævelen, øste ikke blot bestandig ny Næring af hans Forhold på dette Punkt, men gav sig også positivt Udtryk i stadig Tildigtning af nye komiske Enkeltheder. Rigtignok betragtedes de gamle Koner ikke dengang med samme Pietet som nu, i det mindste ikke som Klasse og ikke fra det folkelige Synspunkt. Tværtimod ere de en stadig Skive for Folkets satiriske Lune, og man bliver ikke træt af at bringe Fortællinger til Torvs om deres Kivagtighed, Træskhed og Ondskab. Særlig havde dog den virkelige Kjendsgjerning bragt dem i Vanry, at det fornemlig var gamle Kvinder, der gav sig af med Trolddomskunster, og meget af den uvillige og mistroiske Stemning, som herskede imod

---

— At Peder Palladius ivrer imod denne Tro på Djævelens Frygtsomhed — »han er ikke ræd uden for Gud« — er fra hans Standpunkt let forklarligt (se hans »Visitatsbog«, udg. af Sv. Grundtvig, S. 95). I det hele holdt den strengt theologiske Opfattelse på, at Djævelen ikke kunde *tvinges* af noget Menneske til at gjøre hans Vilje, men at han kun af og til lod sig bruge godvilligt for at bidrage til Guds Ords Vanbrug og for at styrte vedkommende i Fordærvelse; se bl. a. N. Hemmingius: Admonitio de superstitionibus magicis vitandis (1575) Fol. B 7 og Fol. C 1; og sammes »En Vnderuissning aff den hellige Skrifft, huad mand dømme skal om . . . Troldom« etc. Kbh. 1618. Bl. Dvi verso.

dem, hidrører herfra. Ved Forklaringen af, hvad det er, der indgyder Djævelen Frygt for de gamle Kjærlinger, henvise Forfatterne snart til den ene snart til den anden af deres mindre tiltrækkende Egenskaber, men det er dog tydeligt, at det især er deres Ævne til at besværge Djævelen og således få ham i deres Magt, som antages at være den egentlige Hovedgrund til hans Angst. Lad os tage et Par Exempler af Hans Sachs for tydeligere at belyse det hele Forhold mellem Djævelen og Kjærlingerne. I et af hans Fastelavnsspil, »Der Teuffel mit dem Kauffman vnd den alten Weibern«[1]), tilbyder Kjøbmanden, efter at have narret Djævelen for sin egen Sjæl, ham til Erstatning to gamle Kjærlinger, som han har betjent sig af ved Udførelsen af Bedrageriet. Men Djævelen beder sig undskyldt: han er bange for, at de skulle gjøre ham Helvede for trangt og vel endog kradse hans Øjne ud. Til Tak for hans Afslag falde Kjærlingerne over ham og prygle ham. I et andet Fastelavnsspil, »Der Teuffel nam ein alt Weib zu der Ehe«[2]), har Djævelen været så ubesindig at gifte sig med en gammel Kjærling. Han har gjort dette i Tro til, at da hun var tandløs og havde en Pukkel på Ryggen, vilde han slippe for at blive bidt og banket af hende. Men ikke desto mindre får han i fuldt Mål Kjærligheden at føle. Han må med stort Besvær fare både hid og did for at bringe hende alt, hvad hun ønsker, og når han en enkelt Gang tillader sig at gjøre Indvendinger, maner hun ham fast til Pletten og giver ham en Dragt Prygl. Tilsidst kan han ikke længer holde det ud og løber fra hende. Jeg skal endnu nævne

1) Hans Sachs: Sehr herrliche Gedicht. 3 Buch (Nürnberg, 1588. Fol.) 3 Th. Bl. 8 flg.

2) Hans Sachs a. St. 5 Buch (1579) 3 Th. Bl. 342 flg.

et tredie Stykke af Hans Sachs, som også af den Grund har Interesse for os, fordi det minder om et mærkeligt Sted i Peder Palladius's Visitatsbog [1]). Stykket hedder: »Der Teuffel mit dem alten Weib« [2]) og handler om, hvorledes Djævelen lovede en gammel Kjærling et Par nye Sko, hvis hun vilde stifte Ufred mellem et Par Ægtefolk, som det ikke hidtil var lykkedes ham selv at gjøre uenige. Kjærlingen udfører med stor Snedighed sit Hverv, men efter at det er gjort, går Djævelen bort uden at have opfyldt sit Løfte. Nu maner hun ham, og han kommer da også og medbringer Skoene, men af Frygt for Troldkvinden rækker han hende dem på en lang Stang [3]). Han udtrykker også sin Frygt i Ord: Hun er tusinde Gange værre i List og Bedrag end selve Djævelen, thi hvad denne ikke har kunnet

---

[1]) Sv. Grundtvigs Udgave S. 95. Palladius taler om Troldkvinder: »Det er ikkun Løgn man siger, at Djævlen skal selv være ræd for hende (han er ikke ræd uden for Gud), og at han skulde en Tid givet hende et nyt Par Sko, og da skulde han have rakt hende dem på en lang Stage, for han turde ikke selv være i Færd med den gamle Troldkvinde. Det er ikke uden Løgn«.

[2]) Hans Sachs a. St. 2 Buch (1570) 4 Th. Bl. 9 flg.

[3]) Stykket bærer i den nævnte Udgave Datoen: 19. November 1545. Selv om det må antages, således som Sv. Grundtvig mener, at Palladius's Visitatsbog for sin væsentligste Del er udarbejdet i den Skikkelse, hvori den nu kjendes, *før Året 1543* (Sv. G.'s Udg. Fortalen S. XVI—XVIII), er der efter hele den Måde, hvorpå den er bleven til (a. Skr. S. XV), næppe noget i Vejen for, at enkelte Sykker senere kunne være blevne tilsatte, og således lod Ligheden mellem det anførte Sted og Hans Sachs's Stykke sig måske nok forklare derved, at Palladius — selv om kun af andres Beretning — havde lært Komedien at kjende. Langt sandsynligere er det dog, at Palladius kun har kjendt det gamle Folkesagn, som var Hans Sachs's Kilde, og som synes at have været meget udbredt; jvfr. Grimm's Deutsche Mythologie 2 Ausg. II, 991 Anm. og Dunlop's Gesch. d. Prosadichtungen, d. Liebrecht S. 503 (til Nr. 48).

udrette i 30 År, har hun udrettet på én Dag. Og hun er også meget mægtigere, thi hun har til sin Tjeneste en hel Legion Djævle, medens han kun er »ein einiger Satan«. Tilsidst beder han Kjærlingen om at lade ham gå: »Mir stehn gen Berg all meine Har vor deinem giffting bösen Maul«. Det ender da som sædvanlig med, at Kjærlingen giver Djævelen en Dragt Prygl [1]).

Ganske i samme Ånd som hos Hans Sachs opfattes i vort danske Fastelavnsspil Forholdet mellem Djævelen og de gamle Kjærlinger. Da »Vetula« maner ved Troldkvinder og Kjærlinger — hvilke Ord her bruges som identiske —, og det oven i Kjøbet ved alle dem, der findes i Verden, så tør Djævelen ikke længere holde sig tilbage, men kommer frem i stor Forskrækkelse og udtrykker i ynkelige Ord sin Frygt og sit Misnøje med, at Besværgersken anvender så hårde Midler imod ham. Også her sees det af hans Ytringer, at hvad der mest indgyder ham Skræk for hine Væsener, er deres Ævne til at »binde« ham og hans lige. Hans synes iøvrigt, påfaldende nok, ikke at tænke på, at den Kvinde, der har manet ham, selv hører til Arten, og at han således er stedt midt i den Fare, som han frygtede. Men det varer i hvert Fald ikke længe, før han får denne Sandhed at føle. Foreløbig må han adlyde Kjærlingens Be-

[1]) Man kunde anføre endnu mange flere Exempler på gamle Skuespil, hvori Djævelens Frygt for de gamle Kjærlinger bruges som Hovedmotiv. Her blot et til: I et tysk Fastelavnsspil (A. v. Keller: Fastnachtspiele aus d. XV. Jahrhundert I, 483 flg.) handles der om tre gamle Kjærlinger, som stjæle Helvedes Kvæghjorder, og som så, da Djævlene sætte efter dem, slås med dem og jage dem på Flugt med Lucifer i Spidsen. — En Afbildning af Djævelen, der slås med en gammel Kjærling, haves nu — efter et gammelt tysk Træsnit — i Wessely's Die Gestalten d. Todes u. d. Teufels in d. darstell. Kunst S. 117.

faling til ham: at friste den unge Kone til Utroskab, og da den Slags Virksomhed så at sige ex officio må antages at ligge for ham, er det ikke til at undres over, at han, i Betragtning af den korte Tid, som Stykkets Økonomi levner ham til at prøve sin Overtalelsesævne, skiller sig upåklageligt ved sit Hverv. Rigtignok får man ikke hans første Ord til Konen at høre. Men i den skrevne Replik mangler der næppe noget af de væsentlige Momenter i en virksom Fristelse. Efter først at have ytret Tegn på Vrede og Utålmodighed — hvad der egnede sig til at give hans følgende Ord bedre Indgang — spotter han Kvindens Standhaftighed (»mig undrer, at du gider været så stærk«), derefter antyder han Vellystens Sødme og lover Konen foruden den Nydelse, hun vil have af Sagen selv, Rigdom og allehånde gode Ting som yderligere Belønning, og til Slutning summerer han det hele op i en almindelig Sætning, som ser temmelig uskyldig ud, og hvis Rigtighed næppe mange ville bestride. Der er virkelig en vis djævelsk Snedighed i alt dette, og alligevel har han intet Held med sig: Kvinden afviser ham med Hån. Dette er nu i og for sig meget moralsk, og eftersom det, at friste en gift Kone til Utroskab, er en højst fordømmelig Ting, kunde det måske synes ved første Øjekast, at hin Kamp mellem Uskyldigheden og Fristelsen måtte have egnet sig til at fremkalde så alvorlige Betragtninger hos Tilskuerne, at der ikke let kunde blive Tale om en stærkere komisk Virkning af den hele Scene. Men en sådan Opfattelse vilde være ganske urigtig. I et Fastelavnsspil gjælder en anden Moral end i det virkelige Liv, og ligsom Forfatteren ikke gjør sig mindste Samvittighed af, bagefter at lade Konen falde for en temmelig plump List fra Kjærlingens Side, således ligger i den omtalte Scene Eftertrykket ikke på, at Konen

bevarer sin Dyd, men på, at Djævelens Anslag mislykkes. Og netop dette, at Djævelen, tvunget af Kjærlingen til at spille sin Rolle, udfører denne under stadig Frygt for, hvad der venter ham i Tilfælde af Vanheld, måtte også i Tilskuernes Øjne give de pågjældende Replikker en overvejende komisk Karakter, som passede godt til alt det øvrige. Der var iøvrigt også på anden Måde sørget for, at man ikke skulde tage fejl af den egentlige Mening; thi der er næppe Tvivl om, at de indstrøede Plumpheder, der ganske sikkert yderligere forklaredes ved Fagter, både vare beregnede på og modtoges med Bifaldslatter. — Enden på det hele bliver da således, som man kunde vente sig. Da Djævelen nedslået aflægger Regnskab for Troldkvinden, skjælder hun ham først ud for hans Kejtethed, og derpå tager hun ham i hans »Top« og giver ham en Dragt Prygl. Det er rimeligt nok, at denne almindelige Afslutning på Scenerne mellem Djævelen og de gamle Kjærlinger havde sit Forbillede i de virkelige Åndebesværgelser, ved hvilke Besværgeren ofte havde et Ris eller en Stok i Hånden for dermed at prygle Ånderne, hvis de skulde vise sig gjenstridige. Der siges, at et sådant Ris helst måtte være af Enebærkviste [1]).

Det af vore gamle Stykker, hvis Fremstilling af Djævelen vistnok har mest Lighed med »Den utro Hustru's«, er den i Skuespillet »*De Mundo et Paupere*« indlagte *Bondekomedie*, der rigtignok formelt er knyttet til hint Skuespil, men dog ikke fastere, end at det meget vel lader sig forsvare at behandle den som et Stykke for sig. Da jeg tidligere har aftrykt hele denne Komedie [2]), må det være nok her at minde om, at den

[1]) Horst: Zauber-Bibliothek III, 108.
[2]) Danske Samlinger VI, 195—207. Hdskrft. i Nr. 794, Fol., Gl. kgl. Smlng.

skildrer, hvorledes en Bonde drager til Kjøbstaden med forskjellige Varer, som han agter at sælge, hvorledes han på Vejen bliver overfaldet og udplyndret, og hvorledes han ved sin Hjemkomst får en meget ublid Modtagelse af sin Kone. Hun og han komme tilsidst i Hårene på hinanden, og da Datteren og Sønnen tage Moderens Parti, kommer Manden i stor Knibe. Han kalder nu Djævelen til Undsætning:

»O Bittefanden, hjælp nu mig,
Alle disse tre giver jeg dig«.

»Bittefanden« indfinder sig også strax. Han fremstiller sig for Publikum under det mere kosmopolitiske Navn *Asmodæus*, det vil sige som den Djævel, under hvis Departement Ægtefolk og Ægteskaberne særlig henhøre. Som han overhovedet betegner sig selv som en Splidsstifter, således er specielt den nærværende Strid hans Værk, og han vil nu se, om den bringer ham den Frugt, han ventede. Han henvender sig så til Bonden og spørger, hvad det er for tre, han klager over. Bonden nævner dem, men da hans Angribere høre, at han endnu har Mælet, falde de over ham pány. Nu blander Djævelen sig i Sagen og vil føre dem bort med sig; men de lade sig ikke gå på, de slås med ham (»belligeratur ibi«), og Djævelen bliver nødt til at kalde nogle af sine Kammerater til Hjælp:

»Astrot, Urgatilok[1]), står nu bi
Og hjælper mig nu i denne Kri'.

Astrot: Urgatilok, hvad synes dig?
Bittefandens Mund hør jeg visselig.

---

[1]) ɔ: Udgårdsloke. Dette påfaldende Navn for en Djævel hidrører sikkert fra *Saxo's* Skildring af Udgårdsloke i 8de Bog af hans Værk (Udg. af 1514, Fol. 88) eller vel rettere fra A. S. Vedel's Oversættelse af Saxo. Uden Tvivl har den kristelige Forestilling om den i Helvede lænkede Djævel (se foran S. 56 Anm. 2) haft nogen Indflydelse på selve Saxo's Skildring.

Urgatilok: Det synes ligeså for mine Øre,
En Bytt' vilde han os visselig føre.

Astrot: Hø, hø, frisk op, her her, her her,
En vakker Djævel Asmodæus er,
Thi når vi andre monne os forsømme,
Sig monne han intet hjemme glemme,
Men før os altid skjønne Bytte,
Så længe til vi får fyldt vor Hytte.
Kommer nu I tre, her mon stå,
Med os skal I til Helvede gå,
Du Tov', for du slog din Mand, din slemm' Kvinde,
I to, for I hjalp til med hende.

Rustica: O nej, ok nej, lad os være.

Urgatilok: Kommer, her hjælper slet ingen Kære.

Ligheden mellem denne Djævlescene og den tilsvarende i »Den utro Hustru« er, som man vil have lagt Mærke til, ikke blot en almindeligere, for så vidt begge have et overvejende Præg af det burleske, men også en speciellere, idet det også her er en Hovedpointe, at Djævelen kommer i personlig Kollision med menneskelige Væsener — deriblandt to Fruentimmer — og får Følgerne at mærke på sin Ryg. Men ved Siden af Ligheden er der også adskillig Ulighed, og navnlig viser Djævelen sig her fra en Side, som endnu er os ny, idet han optræder som det Redskab, ved hvilket Straffen fuldbyrdes på Synderen. Jeg vil ikke påstå, at den Måde, hvorpå han skiller sig ved dette sit Hverv, kan betragtes som en Norm for hans Optræden i alle lignende Tilfælde. Bondekomedien skulde nærmest være en lystig Spas, og som Følge heraf er også det hele Brøde- og Strafforhold taget noget lettere end sædvanlig. Men det er dog værd at lægge Mærke til som betegnende for det Forhold, hvori hin Tid overhovedet stillede sig til Djævelen, at selv i de Skuespil, hvor

Forfatterne øjensynligt anstrenge sig for at begrunde Retfærdigheden af den Afgjørelse, som fører Synderen i Djævelens Klør, og for at tydeliggjøre Straffens frygtelige Betydning, selv der kunne de kun yderst vanskelig afholde sig fra at benytte Djævelens Nærværelse til at fremkalde komiske Virkninger, og havde Forfatteren glemt det, er der i hvert Fald tilstrækkelig Vidnesbyrd om, at Skuespillerne ikke glemte det. Vil man have en Forestilling om, hvorledes den her berørte Side af Djævelens Virksomhed fremstilledes, når man tog Sagen alleralvorligst, behøver man ikke at gå længere end til Hovedhandlingen i det samme Stykke »*De Mundo et Paupere*«, hvoraf Bondekomedien er en Episode.

Stykket handler om en fattig Mand, der ved at give sig i »*Verdens*« Tjeneste kommer til Rigdom og Magt, ja endog bliver Kejser, men som til Gjengjæld må forpligte sig til at fornægte Gud, øve Vold og Uret, være hård mod den fattige osv. Disse Betingelser opfylder han da også således, at han i særlig Grad må siges at være moden for Helvede. Allerede i levende Live træder han på en Måde i Forhold til Mørkets Magter; thi som en sådan må selve den allegoriske Figur »Verden«, hvem han skylder sin Ophøjelse, åbenbart betragtes, hvad der fremgår ikke blot af hele hendes Optræden, men også deraf, at hun har virkelige Djævle i sin Tjeneste. Dette sidste kommer for Dagen, da hun har givet Kejseren sin Datter til Brud og nu byder sine Svende at føre hende af Gårde; thi da svarer Djævelen *Astrot* i Egenskab af hendes Svend:

»Det, I os bade, ville vi fuldkomme,
Mig håbes, det skal os Djævle fromme,
Vi ville hannem vogte og have så tjent,
At han skal evig blive fordømt,

Vi ville hannem snøre med vore Lænker,
At han skal aldrig på Gud tænke;
Når han er død, hans Sjæl vi og tage
Og hender til Helvedes Ild neder drage«; osv.

Denne Trusel bliver til Alvor. Midt i sit ugudelige Levned bliver Kejseren syg, og efter at en Læge forgjæves har prøvet sin Kunst på ham, tilkaldes en Munk, der skal give ham Absolution, men hvad han giver ham, er efter Formen en Parodi på en Absolution, og efter Indholdet en skrækkelig Forbandelse. Kejseren dør nu, og Munken opfordrer ved nedenstående makaroniske Replik de Djævle, der have lejret sig om hans Seng, til at føre hans Sjæl bort med sig:

»O gribite, gribite, rapideque ducite,
Rychite, slebitte Orchoque tradite,
Hoc erit ipsius postremum valete!«[1])

Herefter optræder »Interlocutor« med en lang moralsk Betragtning, således som han gjør hele Stykket igjennem, og når han er færdig, begynder den egentlige Djævlescene (3. Akt 3. Sc.), hvormed Stykket sluttes. De optrædende ere 3 Djævle, Kejserens Sjæl, »Judex« (ɔ: Gud) og en Engel. 1ste Djævel springer frem og siger glad:

»Eja, eja, Stalbrøder kjære,
En Steg vel fed haver vi here.«

Djævlene gribe Sjælen for at føre den bort. Sjælen jamrer sig og ønsker, at den kunde skjule sig et Sted for at undgå den Pine, der forestår. Den klager over, at den er bleven skabt, og at det har taget så dårlig en Ende med den.

»2dus *Diabolus*, Lad fare den Snak, du usle Sjæl,
Urgatilok: Fordi du taler foruden Skjæl;
Du tør ej kalde på Guds Nåde,
For du hans hellige Bud forsmåde.

---

1) Bogstavret.

Det her er lidet af denne Pine,
Som du skal lide for Synder dine,
Ve skal [dig] vorde, gak nu hid
I Pine og Plage til evig Tid.
Jeg skal dig kjende at rutte og kvæde,
Dyre skalt du kjøbe den Verdsens Glæde:
Din Mad, din Drik skal være Ve,
Himmerigs Glæde du aldrig skal se.«

Djævlene tage igjen fat på Sjælen og føre den hen imod Helvede. På Vejen møde de en Engel, som standser dem og siger, at de ingen Magt have over den, før Gud har afsagt sin Dom; den har engang gjort Gud »nogen Hæder«, og måske kan alt endnu blive godt; Guds Nåde er større end dens Ondskab. Hertil svarer:

»*Diabolus primus:* Ottoniel, du tør slet intet så brask',
Hun skal med os til Helvede trask',
Hun véd vel selv, hun er fordømt,
Thi hun haver altid Gud forglemt,
Men dog vil vi for Gud fremgå,
At hun sin Dom og Ret skal få.«

De komme nu frem for »Judex«, og da siger

»*2. Diab.:* Retvis' Dommer, vil du mig høre,
Stor Kære haver jeg for dig at føre.
Hid haver vi ført vor rette Mand,
Jeg tror, du kjender slet intet ham.
Han haver os tjent, der han må leve,
Thi lader os sammen i Helvede blive.«

Gud svarer, at den dødes onde Gjerninger og Vantro ville fordømme ham. Hertil siger

Diabolus 3us: O retvis' Dommer, jeg haver en Bog,
Som jeg haver skrevet med Hånd [så] klog,
Der står alle hender Synder skrevet,
Som hun i Verden haver bedrevet:
Hun haver den fattig' røvet og skjændt
Og ladet deres Gods med Vilje opbrænd';
Så meget Synd monne hun bedrive,
At der kan ej al Verden om skrive,

Så svare og grumme ere de,
At de skal aldrig værre ske.
Du Gud kan ej være hender mild,
Hendes Synd hender sænker til Helvedes Ild,
At hun skal der i Helvedes Pine
Lide Plage og Straf for Synder sine.«

Nu afsiger Gud Dommen, der ganske går i den Retning, som Djævlene anviste, og ender således:

»Far med de grumme Djævle til Helved ned,
Der skal du have den evig' Pine,
For du forsmåede Buddene mine.«

Forestillingen om, at Djævlene vare til Stede ved den Dom, der afsagdes over de afdøde Syndere[1]), og at de ved denne Lejlighed begrundede deres Krav på dem ved at henvise til en med Omhu ført Fortegnelse over vedkommendes onde Handlinger (»Synderegistret«), var meget udbredt i ældre Tider, hvorimod man forholdsvis sjældnere støder på den Anskuelse, at Djævlene selv bragte de ondes Sjæle frem for Dommeren[2]). Det er ikke vanskeligt at forfølge Grundtrækkene i hin Forestilling tilbage til bibelske Kilder[3]), men i sin mere udviklede Form er den dog uden Tvivl nærmest afledet af et Sted i Augustin's Sermo de symbolo[4]), som skildrer,

1) Man må iøvrigt skjælne mellem den Dom, der afsagdes over Sjælen strax efter Døden, og Dommen på den yderste Dag; se herom især F. Zarncke i Berichte d. kgl. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. Philol.-hist. Cl. 18 B. S. 193 flg. Jvfr. F. Vetter: Zum Muspilli S. 74 flg.

2) Man gjenfinder dog også dette f. Ex. i en af Chr. Pedersen's Jertegnsfortællinger (Danske Skrifter, ved Brandt og Fenger I, 29), og Nic. Palladius udtaler det som sin Overbevisning (i Skriftet »Om Dommedagen«, Udg. af 1575, Bl. D 6), at det skal gå således til på den yderste Dag.

3) Især Joh. Åbenbaring 20, 12 flg.; jvfr. den bibelske Forestilling om Satan som Menneskenes Anklager (Jobs Bog, Sacharias 3, 1 flg., Joh. Åbenbaring 12, 10).

4) Augustini Opera. T. 8. Antwerp. 1700. Fol°. Appendix pag. 13.

hvorledes Djævelen på den yderste Dag, når Syndernes Sjæle skulle dømmes, fordrer sig disse tilkjendte, og hvorledes han begrunder denne sin Fordring ved i det enkelte at godtgjøre, at de ved deres Gjerninger have vist sig mere som hans end som Guds Tjenere. Der har imidlertid i den senere Fortolkning af dette Sted — eller i det mindste i *den* mere populære Fortolkning, som møder os i den dramatiske Literatur — indsneget sig en meget komisk Misforståelse, idet den skarpe Sondring, som Djævelen ved hin Lejlighed *for sin egen Fordels Skyld* gjør mellem godt og ondt, er bleven opfattet som Udtryk for en virkelig Nidkjærhed fra hans Side for det godes Sag, og i Konsekvents heraf se vi da ikke sjældent Djævelen — Syndens Ophav og Anstifter — fremstillet i Skuespillene som den guddommelige Lovs Forkynder og Dydens begejstrede Talsmand! Af den Uklarhed i Tanken, som ligger til Grund herfor [1]), viser der sig også Spor i den ovenfor meddelte Scene, for så vidt Djævlenes Optræden her nødvendig må gjøre Indtrykket af, at de ere dybt forargede på Dydens Vegne over al den Ugudelighed, den

[1]) Mest iøjnefaldende bliver den dog, når Forfatterne, idet de også afvige fra Augustinus i Henseende til den angivne *Situation*, fremstille Djævelen som dadlende og irettesættende *endnu levende* Syndere for deres Ugudelighed, og formanende dem til at slå ind på en bedre Vej. Et Exempel herpå have vi i det nedenfor omtalte Skuespil »Hecastus«. — En ganske anden Sag er det — uagtet den tilsyneladende Lighed —, når Djævelen, således som det hyppigt er Tilfældet i de gamle Skuespil, optræder som *satiriserende* over Menneskets Laster (jvfr. bl. a. Ebert i Jahrb. f. roman. u. engl. Lit. I, 148; Mone: Schauspiele des Mittelalters, især II, 97 flg. o. fl.). Thi dette finder en naturlig Forklaring deri, at han både har den nøjeste Kundskab om, hvor meget ondt der sker i Verden, og tillige bedre end nogen anden véd, hvor det altsammen fører hen.

onde Kejser har øvet[1]). Men fraregnet dette ufrivillig komiske vil man vistnok i det hele finde hin Djævlescene meget alvorlig. Det kan også indrømmes, at den til en vis Grad ser således ud, og dog er det ikke blot sandsynligt, men ganske sikkert, at også her er selve *Aktionen* strejfet ikke lidet over i det komiske. Munkens burlesk-parodiske Absolution og den ikke mindre burleske Replik, hvormed han anbefaler Djævlene Kejserens Sjæl, viser allerede hen til noget sådant, og et og andet plattere Udtryk i selve Djævlenes Replikker bestyrker Formodningen herom[2]). Men det er dog egentlig først vor Kundskab andet Steds fra, som giver os Vished. Der foreligger nemlig talrige Vidnesbyrd om, at netop disse Scener, som forestillede, hvorledes de ondes Sjæle bleve grebne af Djævlene og førte til Helvede, i ganske særlig Grad benyttedes af Skuespillerne til at slå Gjækken løs[3]). En Opfordring hertil lå i den Omstændighed, at Sjælene efter Skik og Brug måtte jamre sig og sætte sig til Modværge, når de skulde slæbes bort[4]), medens Djævlene dels ved alle Midler søgte at overvinde denne Modstand, dels ved

---

[1]) I H. Hamelmand's En merckelig Tractat [om Døden, Dommedag, Helvede osv. Overs. af Jacob Ulfeldt]. Kbh. 1593. Bl. G 8 verso, findes en, rigtignok meget fejlfuld Oversættelse af det nævnte Sted hos Augustinus, hvilken dog turde have særlig Interesse for os, da det ikke er usandsynligt, at netop den har været kjendt af Forfatteren til »De Mundo et Paupere«.

[2]) Om selve den Strid, som efter den almindelige Anskuelse førtes mellem Englene og Djævlene om de afdødes Sjæle, se især F. Zarncke a. St.; jvfr. F. Vetter: Zum Muspilli S. 112 flg. og Fr. Hammerich: De episk-kristelige Oldkvad hos de got. Folk. S. 100.

[3]) Se også Ebert: Entwicklungsgeschichte d. französ. Tragödie S. 53 Anm.

[4]) I Følge Ebert a. St. S. 53 fandt — i det mindste i franske Mysterier — Sjælenes endelige Affart til Helvede Sted i en Trillebør, eller de blev bårne bort i en Kurv.

Fagter og Råb udtrykte deres Glæde over det gjorte Bytte, og regner man nu hertil det løjerlige og afstikkende i selve de kæmpendes Skikkelser — thi de ugudeliges Sjæle fremstilledes formodentlig her hjemme omtrent som i Tyskland: ved Drenge, klædte i sorte Bluser og sværtede i Ansigtet, på Hænderne og Fødderne[1]) — vil man let forstå, at det samlede Indtryk af en sådan Scene, selv om Replikkerne vare nok så alvorlige, dog for en ikke ringe Del måtte blive komisk.

I et af vore gamle Skuespil: Hieron. Justesen's »*Samsons Fængsel*« (1599), forekommer en af denne Slags Djævlescener, som åbenbart nærmest er bleven til for at afslutte Stykket med en stor komisk Effekt. Djævlenes Tilsyneladelse her motiveres ved den Dåd, hvorved Samson bragte Døden over sig selv og sine Fjender, det vil sige, ved Omstyrtelsen af Søjlerne under den Hal, hvori Filistrene holdt Gjæstebud. Thi disse mange dræbte Filistre skulde som Hedninger naturligvis lige lukt i Helvede. Og når allerede den Omstændighed, at de *vare* Hedninger, sikrer mod enhver Tvivl om, at der ved den pågjældende Djævlescene skulde være tilsigtet andet end en væsentlig komisk Virkning, sees det også af selve Replikkerne, at de både i og for sig skulle være morsomme — hvad de dog kun i ringe Grad ere — og ledsage en morsom Aktion:[2])

»*Den 1. Djævel:* Hå, hå, hå, hå, de tog der hen,
I Helvede finder vi dem igjen,
Hin Samsons Sjæl undkom fra Nød,
De andre skal til Helvedes Glød.

---

[1]) E. Devrient: Gesch. de deutsch. Schauspielkunst I, 132; jvfr. Ebert i Jahrb. f. engl. u. roman. Literat. I, 64.

[2]) Citatet er efter den første *trykte* Udgave. Århus 1633. 4to.

Den 2. Djævel: Før over, før over, ho Færgemand,
Tre tusind Sjæle er her for Land,
Grot Hans, Klein Hans,
Hans van der Gans,
Før over i tusind Pokker Navn
— — — — — — — — — —

Den 3. Djævel: Op østen, op sønden, nordvest opå,
Ad Hekkelfeld [så] lader vi stå,
Jeg er den rette Omiral,
Ad Helved, ad Helved i største Pral.

Den 4. Djævel: Gjør færdig Færger, I Færgedrenge,
Hekkelfeld tho med største Prænge,
Op Lodsmænds Både,
Op ganske Flåde,
Her er tre tusind Djævels Sjæle,
Og endda flere, jeg ej kan tælle
— — — — — — — — — —

Den 5. Djævel (Caron, Helvedes Færgemand): Ho, tøv wat, tøv wat en Tid lang,
For Færger og Både er stor Trang,
Den Baiske Flåde kan ej forslå,
Vil I så mange hid lade stå.
Værer om Både, Skuder og Skibe,
Fort, fort, før over, lad komme hid
Til Hekkelfeld og Helvedes Glød,
For Plads og Rum er her ej Nød.
Fører Både fra Helvede og hid over,
Jeg tror, I ligger her og sover;
Det er nu vort Fiskeri går til,
Den Djævel er lad, nu sove vil[1]).«

---

[1]) Til Djævelens formodede Dovenskab hentydes *måske* også i Laur. Jensen's En kort eenfoldig Tractat om tuende slags Fristelser, nemblig Guds oc Diefuelens. Kbh. 1648. Bl. P 5, hvor det hedder, at om Natten ere Folk nok bange for Djævelen, men om Dagen, når han gjør mest Skade, tage få sig i Vare for ham: »man indbilder sig den Mening, Djævlene ligge da alle i Helvede udi en Hob og sove, ligesom drukne Folk i en Kro.«

Hvad der skulde udtrykkes i disse Replikker og den tilsvarende Aktion, er, som man ser, dels Djævlenes Glæde over den uventet rige Fangst, de med et Slag have gjort, dels deres Forlegenhed med at skaffe alle disse Sjæle til Helvede på én Gang og den af Omstændighederne krævede overordentlige Travlhed og Kraftanspændelse. Tænker man sig nu de dræbte Filistre repræsenterede ved et blot nogenlunde stort Antal Personer, og et lignende Antal Djævle trækkende og slidende i dem, forestiller man sig Klagerne, Jubelen, Hylene, Tummelen og Forvirringen, som udgik fra disse kæmpende Hobe, vil man ikke kunne nægte, at Billedet både kan have været livligt og pudsigt nok. Selve den Forestilling, at Sjælene skulde føres over et Vand, før de kom til deres Bestemmelsessted, finder man Spor af i næsten alle Landes Folketro[1]).

Mellem de dramatiske Exempler på Djævelens Virksomhed som Sjælejæger og Sjæleafhenter, vi i det foregående have betragtet, er der for så vidt en ikke uvæsentlig Lighed, som Djævelen i dem alle er heldig og får Lov til at gjøre Bytte. Men efter den almindelige Mening var Regelen snarere det modsatte, og Forestillingen om, at han kan skuffes og se Lønnen for ofte store Anstrengelser slippe bort mellem Hænderne på sig, udarbejdedes ikke med mindst Forkjærlighed i Skuespillene, der af den øste en Række Motiver for deres satirisk-komiske Behandling af Menneskehedens store Fjende. Jeg skal her blot minde om de drama-

[1]) Jvfr. bl. a. J. Grimm: Deutsche Mythologie. 2 Ausg. II, 790 flg. En Beretning hos Prokop om Overfærgningen af de afdødes Sjæle til Øen Brittia henfører Werlauff til den jydske Halvø (se Videnskab. Selsk. histor. og phil. Afhdlgr. 7 D. 1845. S. 45 flg.). — Om Djævelen som Færgemand se også W. Mannhardt: Germanische Mythen S. 364.

tiske Bearbejdelser af Sagnene om *Theophilus*, der med sit Blod havde forskrevet sig til Djævelen, men i sidste Øjeblik frelstes ved Jomfru Marias Forbøn, og om »Pavinde *Johanna*« (»Fru Jutta«), som Djævelen selv havde hjulpet frem for at være så meget mere sikker på hende, men som ligeledes ved den hellige Jomfrus Mellemkomst slap ud af hans Klør. Men også i et Par danske eller på dansk bearbejdede Skuespil har hin Forestilling fundet Udtryk. Jeg skal først omtale en dansk Bearbejdelse fra det 17de Århundredes første Halvdel af den oftere dramatiserede Allegori om *Hecastus*[1]), der for så vidt kan siges at have en vis almindeligere Betydning for det her berørte Spørgsmål, som »Hecastus«, hvad Navnet udviser, skal betragtes som en Slags Repræsentant for Mennesket i Almindelighed. Den danske Hecastus[2]) er en Oversættelse eller Bearbejdelse af G. Macropedius's latinske Stykke af samme Navn[3]) og handler om en rig Mand, *Hecastus*, som lever i Herlighed og Glæde, ler ad Religionen og Præsterne, og bryder sig fejl om et andet Liv. Men på én Gang føler han sig syg, og kort efter stævnes han — ved en virkelig Håndskrivelse! — til at møde for Himlens Herre og modtage Dommen for sine Gjerninger. Han trykker

---

1) Se især K. Goedeke: Every-Man, Homulus und Hekastus. Ein Beitr. z. internation. Literaturgeschichte. S. 55 flg.; jvfr. G. Ljunggren: Svenska dramat intill slutet af 17de årh. S. 502 flg.

2) I Håndskr. Nr. 794 Fol., Gl. kgl. Smlng. — At Bearbejdelsen stammer fra *Århus*, synes temmelig sikkert at fremgå af, at der på flere Steder nævnes to bekjendte Lokaliteter i hin By: *Munkeport* og *Middelgade*.

3) Og ikke, som Nyerup har antydet (Bidr. til d. d. Digtekunsts Hist. II, 146) en Bearbejdelse af Hans Sachs's Bearbejdelse (Sehr herrl. Gedicht. 2 Buch. Nürnb. 1570. Fol°. 1 Th. Bl. 30 flg.; også hos L. Tieck: Deutsches Theater I, 64 flg.).

sig ikke lidet herved og prøver, om det ikke kan lykkes ham at få en anden til at gå i sit Sted. Men alle undslå sig: hans Venner, hans Sønner, hans Kone, hans Tjenestefolk. Sønnerne råde ham til at tage sit Guld og sine Skatte med for at formilde Dommeren, men også Rigdommen, der optræder personificeret som »*Plutus*« og forestiller sig selv som en Slags Djævel[1]), giver ham Afslag. Nu kommer Døden, *Mors*, for at hente ham. Han beder for sig, men Døden vil ikke lade ham slippe, dog giver den ham en Times Frist. Da den er borte, begynder Hecastus at klage sig, han begræder sin tabte Dyd. Dyden, *Virtus*, som netop går forbi, træder til. Hun ynkes over Hecastus, men siger, at hun intet kan udrette alene. Hun råder ham til at tilkalde en Præst, som kan lære ham, hvorledes han skal få Syndsforladelse; desuden vil hun tale med sin Søster Troen, *Fides*, thi når hun ikke vil være med dem, hjælper alt andet intet. Samtalen mellem Virtus og Fides gjengives. V. fremhæver, at Hecastus var dydig i sin Ungdom; F. viser hen til hans Hovmod, Frådseri og hele verdslige Levned. Alligevel vil hun gjerne hjælpe Søsteren, men uden Guds Nåde kan intet udrettes. Umiddelbart derefter optræder *Satan* med en Monolog. Han omtaler, hvorledes største Delen af dem, der sætte deres Lid til Verden, kommer i Helvede, og således vil det også gå Hecastus, mellem hvis Laster han særlig fremhæver Hovmodet, den Last, som »haver os stødt af Himmerig, med Lucifer og de andre tillige«. Alle, som have denne Last og ville »være Gud lig, som vi ville og være«, skulle lide samme Skjæbne som Djævlene: at nedstødes i Helvede. I den følgende Scene

[1]) Jvfr. den allegoriske Figur »Mundus« i Skuespillet »De M. et Paupere«.

vedgår Hecastus sine Synder for Præsten og bekjender sin Tro på Christus, hvorfor Præsten tilsiger ham Syndsforladelse og lover, at Døden og Djævelen ikke skulle skade ham. Virtus og Fides, som ere til Stede, skulle beskytte ham imod dem. Nu følger (5. A. 6. Sc.) en lang Skjændescene mellem Satan og Mors, hvoraf nogle Vers her anføres som Prøve:

Mors: Satan, Satan, du slemme Skand,
Hvad gjør du, din forgiftige And?

Satan: Hvad mén din bened' Tyv, at jeg skulde gjøre,
End at du må se og høre,
Og det, du befaler, gjør jeg med Flid,
Dag og Nat, din Hund, og alle Tid.
Men hvor længe skal jeg, din forbandede Side,
Stande her og efter dig bide?
Thi inden du fanger sat din' Ben i Lave
Og din' bare Tænder, som du mon have,
Da forløber der et ganske År,
Dog du haver hverken Kjød eller Hår.

Mors: Hvad fejl dig, du slemme Side?
Jeg tør dig vel her på Pladsen bide;
Heller hvad Skade haver jeg gjort? giv det til Kjende,
Ellers du skal drages det til Minde.

Satan: Hvad Skade haver du gjort, du slemme Bæst?
Såst du ikke den fede Præst,
Der gik ud fra den forgiftige Mand,
Der jeg [hannem] allerede havde i min Hånd.
Jeg ræddes, han haver mig Skade gjort
Med sin Tale og lystige(!) Ord;« osv.

At Døden har ladet vente så længe på sig, har således måske til Følge, at Satan går glip af sit Bytte. Han foreholder nu Døden, at den burde vise sig taknemlig imod ham, thi først derved, at Satan har lokket Menneskene til at synde, er Døden kommen ind i Verden. »Denne Velgjerning haver plat din Hund forglemt«, og

måtte han derfor gjøre, som han vilde, med Døden, så skulde han lære den noget andet. Mors svarer i samme Tone: »Hvad siger du Satan, din gamle Mære, siger du mig utaknemmelig at være?« Meget mere kan dette siges om Satan, der ikke kan

— »fange en sur Mus,
Uden jeg den henter af mit Hus,
Dig kommer og ej en Mundfuld til,
Uden jeg den tygger, jeg sige vil.«

Men når Satan iøvrigt ikke kan få nok at stoppe sin Mave med, så er Skylden ikke Dødens, men Christi, og heller ikke Hecastus må Døden røre, når Christus ikke tillader det. Satan giver nu gode Ord igjen og opfordrer Døden til at gå med ind til Hecastus, men Døden vil først gå hen og »lave sin Bråd til«, hvorfor Satan går alene ind. Da Hecastus ser ham, bliver han bange, men Fides beroliger ham og byder Satan gå. Denne gjør dog sit Krav på Hecastus gjældende. Da Fides spørger, med hvad Ret, svarer Satan, at han altid har fortørnet Gud og ikke holdt et af hans Bud, men tjent Djævelen med største Flid, hvilket han vil bevise med »gamle Breve«. Han specificerer nu også nærmere Hecastus's Laster, men Virtus siger, at han lyver. Hun fremhæver, at Hecastus i sin Ungdom elskede Gud, og også nu har han angret sine Synder og bekjendt sin Tro på Christus. Hertil svarer

Satan: »Hold din Mund, din skvalderfuld' Sæk,
Thi du taler som en gammel Gjæk,
At du det forsvare vil,
Som han ej kan sige nej til.
Lad hannem derfor selver tale,
Og sæt dig neder på din broged' Hale.«

Han spørger nu Hecastus selv, om han kan nægte de Synder, han har opregnet. Hecastus vender sig bedrøvet til Fides og beder hende trøste sig, thi

han kan ikke nægte dem. Fides opfordrer ham til at være ved frit Mod og sætte sit Håb til Gud. Hun henvender sig til Satan og siger, at han lyver, thi Hecastus er retfærdig og from. Satan beder hende bevise det og lægge sine Breve frem. Fides siger, at Hecastus har sin Talsmand hos Gud i Christus, som ved sit Blod har forhvervet ham Himmerig og Salighed. Satan: »Er dog Gud ikke uretfærdig, men han straffer ikke Falskhed og Svig?« Fides: »Han haver straffet ganske såre på sin Søn, der han vilde ej spare«; på ham tror Hecastus, derfor skal han blive salig. Satan siger, at han skal få noget andet at vide, når han kommer frem for Dommeren. Fides svarer, at Satan ikke skal »rose af Ibs Gaver«, før han har dem i Hånden. Satan siger, at Lucifer skal forhindre Fides i at gjøre hans Anslag til intet; han ønsker, at han havde Fides i sin Magt:

»Jeg skulde dig knuse udi min Mund,
At du skulde fange Skam, din Hund,
Så skulde du dig ikke så mere eve
Imod mig, din evige Tæve.

Fides: Pak dig ad Helvede med en Hast,
Du fule Bæst, og skynd dig fast,
Thi Hecastus skal i Himmelen bo,
Der skal han have Glæde og Ro.

Satan: O mig arme Tyv, hvor vil det nu gå til?
Jeg tror, at jeg mig ophænge vil.
Til Helvede tør jeg ikke fare,
For jeg fik hannem ikk' i min Snare;« osv.

Han vil nu lægge så meget mere Vind på at få de tilstedeværende i sine Garn. Først vil han dog vente lidt og se, om Døden, »den gamle Tyv«, ikke kan udrette noget, skjønt det egentlig er dens Skyld, at Hecastus slipper fra ham. Døden kommer nu og vil ind til He-

castus, men Fides vil ikke lukke op for den, og det kommer da til en Ordvexel imellem dem af samme Art som før mellem Fides og Satan. Fides siger, at Christus har overvundet Døden, og da Hecastus nu tror, er han unddraget Dødens Magt. Mors fordrer vedblivende at komme ind til Hecastus, og da Fides siger, at hun vil forsvare ham, svarer Mors: »Hold din Mund, din evige Tæve, jeg skal dig ellers banke i min Næve.« I næste Scene indføres igjen Hecastus samtalende med Præsten samt med Virtus og Fides, som begge love at hjælpe ham, når han træder frem for Dommeren, og først nu får Mors (sammen med Satan) Adgang til Hecastus. Da Mors gjør Fordring på ham, opmuntrer Fides ham til at svare »dristelig« for sig, men da hans Røst slår ham fejl, byder Fides ham at gjentage de Ord, som hun nu vil sige. Dette gjør han da. Indholdet af disse Ord er, at Hecastus ikke frygter Mors, men vil »gladelig dø« og sig »til Christum ganske omvende og leve hos hannem uden Ende«. Jorden vil han »give sin Krop, til den yderste Dag hun skal stå op«.

»*Mors* ad spectat.: O gid jeg kunde en Gjæsling finde
Og ærlig mon hænge der inde,
Thi de viser' bliver nu galen for vist
Og passer hverken Dødsens eller Djævlens List.

Fides [for Hecastus]: Derfor, Herre, udi din Hånd
Befaler jeg ret nu min Ånd.

Hecast. repetit.

Fides: Bruge derfor nu, din fule Gjæst,
Din Kunst både til Fod og Hest[1])
Med din' blege Kinder og brede Mund,
Thi du est en blodgjerrig Hund
— — — — — — — — — — — —

[1]) Den Hest, som Døden tænkes at ride på, er *Helhesten*, som det sees af en af Hecastus's Replikker i 2. Akt 10. Scene: »O Død, du est en grumme Gjæst, . . . du kommer på en *trebenede* Hest« osv. Dette findes ikke hos Macropedius.

Mors: Hecaste, ret nu skalt du dø på Stand.

Fides: Vig bort, du fule Skand,
Thi han skal ret nu heden fare
Til Abrahæ Skjød i Engleskare,
Og vi vil og følge der bort,
Men du må fare til Helvedes Port.

Mors: O du lille Rint' og unge Visdom,
Aller [ɔ: aldrig] var du eller bliver from,
Thi du haver mit og Satans Rige
Ødelagt og fordærvet tillige.

Satan: Slagerbag, Bengjærd, hovedløse og slemme Side,
Skal vi denne Foragtelse lide,
At vi er overvunden, så få du Skam
Både Dag og Nat, o utinam!«

Dermed gå de bort, og i næste Scene hører man, at Hecastus er død.

Den danske Bearbejdelse af Hecastus er, som man til Dels har set af det meddelte, et yderst mådeligt Arbejde, udtværet i en næsten utrolig Grad og så kejtet og ubehjælpsomt i sit Sprog, at det ikke sjældent går over til fuldstændig Meningsløshed. De usigelig flove og rå Skjældsord, som lægges de optrædende i Munden, og som for største Delen må skrives på den danske Bearbejders Regning, ere det eneste Krydderi, han har vidst at sætte på sin ferske Suppe. Ved nærværende Undersøgelse er der imidlertid ikke Spørgsmål om Stykkernes Form, men om deres Indhold, særlig i Retning af, hvorledes de opfatte, og i hvilket Lys de *ville* fremstille Djævelen, og det kan da heller ikke i det foreliggende Tilfælde miskjendes, at det er Ønsket om at få Tilskuerne til at le på Djævelens Bekostning, som ligger bagved hele Skildringen af dennes hårdnakkede Forsøg på at bemægtige sig Hecastus's Sjæl og af hans afmægtige Harme over, at disse Forsøg mislykkes. Jeg

skal iøvrigt ikke opholde mig længere ved denne Djævlerolle, men kun bemærke, at ret som om man ikke var nøjet med, at den Virkning, der tilsigtedes, frembragtes én Gang, har man på en Måde fordoblet den ved at give Djævelen til Ledsager »Mors«, der både efter sit Begreb må regnes for en meget nær åndelig Slægtning af Djævelen, og hvis Virksomhed i Stykket går i ganske samme Retning og får et lignende uheldigt Udfald. Thi det er ikke den almindelige Død, der er personificeret i denne Figur, men »mors vera«, den »evige Død«, som betyder den bestandige Fordømmelse og Udelukkelse fra Himmelens Herlighed. At dette er så, fremgår af mange Ting, og ikke mindst af selve »Mors«'s Optræden som Satans Forbundsfælle, eller deraf, at i samme Øjeblik, som Hecastus siges at være unddraget »Mors«'s Magt, hører man, at han er død[1]. Men iøvrigt er denne Figur ligesom så meget andet behandlet med stor Uklarhed i den danske Bearbejdelse[2],

---

[1]) *Døden* (Mors) optrådte meget ofte i de gamle Skuespil, men hyppigst dog uden at betyde andet end den timelige Død (således også i »De Mundo et Paupere«). Dette er endog undertiden Tilfældet, hvor han optræder sammen med Djævelen, f. Ex. i J. Ayrer's »Tragedia vom reichen Man und armen Lazaro« (Dramen, d. Keller V, 3159 flg.). Den »evige Død« er derimod vistnok fremstillet på et fransk Snitværk fra det 16de Århundrede, hvor Døden og Djævelen bevogte Indgangen til Helvede (F. Piper: Mythologie u. Symbolik d. christl. Kunst I, 406). Endelig finde vi i et tysk Skuespil af Criginger (omtalt hos E. Devrient: Gesch. d. deutschen Schauspielkunst I, 132), som ligeledes handler om den rige og den fattige Mand, begge Arter af Død personificerede i hver sin Figur. — Man har et særskilt lille Skrift fra det 16de Århundrede om de to Slags Død i A. Laurentii Assertio de duplice morte hominis orthodoxa. Hafn. 1584. 4to.

[2]) Undertiden synes det nemlig, som om der ved Mors kun var tænkt på Legemets Død, og atter igjen en enkelt Gang ser det ud, som om der mentes, at både den timelige og den evige Død vare repræsenterede i denne Figur. Således siger Fides i 5. Akt 9. Sc.

og når dette måske ikke har været Læseren påfaldende, hidrører det fra, at de pågjældende Steder ikke ere tagne med i de ovenfor meddelte Uddrag. At »Mors« i sit Ydre har haft noget af en Dødning eller Benrad, kan der efter Replikkerne vel næppe være Tvivl om, uden at man derfor behøver at antage, at *alle* de i Texten forekommende Antydninger om dens Udseende have fundet Udtryk i dens Maske[1]).

Et andet dansk Skuespil, hvori Djævelens Vanheld som Sjælefanger er benyttet som dramatisk Motiv, er den tidligere omtalte, utrykte »*Tobiæ Komedie*«, hvoraf en Afskrift haves i det samme Håndskrift, som indeholder »De Mundo et Paupere«, »Hecastus« o. fl.[2]). Stykket er i sine forskjellige Dele af temmelig forskjellig Værdi, og skjønt Djævlescenerne næppe i deres Helhed kunne regnes for det bedste i Stykket, indeholde de dog, som vi nærmere skulle se, flere ret interessante Enkeltheder og nogle, som endog må kaldes vellykkede. Det er iøvrigt kun lige over for den unge Tobias selv, at den Virksomhed, Djævelen udfolder, får et uheldigt Udfald. Som bekjendt tillodes det ham nemlig at knække Halsen på Saras syv tidligere Brudgomme, og af disse syv optræde de tre sidste som handlende Per-

---

til Mors: »Din Tyranni er grum over Måde og vil gjerne hver Mand hade; du bruger også Middel dertil: tvende Død, jeg sige vil, den ene til Sjæl, den anden til Krop, for hvilken Guds Søn er hængt op på Korset og for os lidde Nød, dermed fri os fra den evige Død«.

[1]) At det almindelige Indtryk af Dødens sceniske Repræsentant har været meget frastødende, tør måske sluttes bl. a. af J. Ayrer's Fastelavnsspil: »Der Baur mit seim Gefatter Todt« (Dramen, d. Keller II, 2479), hvor Bonden siger om »Mors«, der tilbyder sig som Gudfader for hans Barn: »O Todt, du hast ein hesslich gstalt, du sichst böser als man dich malt.«

[2]) Gl. kgl. Smlng. Nr. 794 Fol.

soner i Stykket og gjøres til Bytte af Djævelen i Tilskuernes Påsyn. Ligesom i selve Tobiæ Bog er den egentlige Djævel i vor Komedie *Asmodæus*, der — vistnok netop på Grund af den Rolle, han spillede i Saras Giftermålshistorier — altid senere blev Ægteskabsdjævelen par excellence. Men foruden ham optræder endnu et andet djævleagtigt Væsen, »Bryllupstrolden« *Misogamus*, der dog, som det synes, er af ringere Rang, og også i det hele er holdt i en noget lavere Stil. Jeg skal først meddele nogle Prøver på disse to Djævlefigurers Optræden lige over for de tre uheldige Brudgomme, og må herved blot bede lagt Mærke til, at disse sidste ere omtalte — snarere end karakteriserede — henholdsvis som en hoffærdig Mand, en rig Ågerkarl og en Skjørlevner. — Efter at den første Brudgom har besteget Brudesengen med Sara (2. Akt 2. Sc.), opfordrer denne ham til at holde Bøn med sig. Hertil svarer

»*Sponsus:* Van, i Fluefendens Navn!
At pidre og padre hvad gjør det Gavn?
Lig til Side, jeg skal dig kjende
Udi en Seng ret at vende.

Sponsa: Ih, ih, ih! her kommer en Trold,
Han vil have over os Vold.

Asmodæus: Han, han! du stolte Krop,
Hvo Fanden bad dig stige her op?
Jeg skal dig i din Brudseng lære
Med Ild og Svovl, Beg og Tjære,
Din Sjæl skal følge mig ret nu,
Først vil jeg bryde din Hals itu.«

Misogamus har en tilsvarende Replik, og de dræbe så Brudgommen og trække af Sted med Sjælen, som klager sig og advarer mod Hoffærdighedens Last. Nu kommer den *rige* Bejler. Efter at det er bleven afgjort, at han skal ægte Sara, indføres Asmodæus (2. Akt 5.

Sc.) samtalende med Misogamus. Han ytrer sin Harme over, at Folk ere så raske til at gifte sig: skjønt han allerede har dræbt 5 af Saras Mænd, er man dog nu strax rede igjen til at søge Ægteskabets Glæder. Men han skal lave det således med »en Part«, at andre skulle blive kjede deraf. Også Misogamus fraråder Folk at gifte sig: han og Asmodæus skulle nok sørge for, at det tager en gal Ende med alle Ægteskaber. Derimod vil det endog være ham meget kjært, om de unge Folk søge Erstatning på anden Måde:

»Du, som est løs, lyd du mig,
Aldrig skalt du binde dig;
Tag i Rams med andre, hvor du kan få,
Den Lov står først udi min Skrå.
Her er end mange her på Sted,
Som jeg vil takke i Synderlighed,
At de lyde mig så gjerne,
Ligesom min' egen Svende og Tærne.
I skal have for mig god Ro,
Tager fri i Flæng, ho, ho, ho!«

Der er, synes mig, i dette Råd og Måden hvorpå det gives ikke uheldigt anslået en virkelig diabolisk Tone, og denne klinger også igjen i den ironiske Tilrettevisning, som Asmodæus giver Misogamus: »Du gjør dennem alt for vís«! Men han går strax efter over til den Sag, for hvis Skyld de egentlig have indfundet sig:

»Tag Vare på vor Bryllups-Gris!
Nu ville de til Senge gå,
Jeg skal den Brudgom på Panden slå.
Der kommer Sara, Bruden skjøn.

Misogamus: Der er Brudgommen i Hoser grønn';« osv.

Sara opfordrer også denne Brudgom til at bede til Gud, idet hun ytrer sin Frygt for, at Djævelen ellers skal komme. Men Brudgommen svarer:

Komme Fanden, når han vil!
Jeg vil nu først med Eder spill'.«
(Et abjicit illam in lectum).

Asmodæus: Nu vil jeg komme, junger Herr god,
At spille med *dig* haver jeg Mod;« osv.

Han siger, at han skal miste sit Liv. Misogamus udtaler sig i samme Retning, og det går da som med den forrige Brudgom, kun at dennes Sjæl, før den føres bort, forbander Rigdommen. — Endelig optræder den tredie Brudgom, der kaldes »en gammel Horejagere«. Han tiltaler strax Sara i Brudekamret på en plump Måde (2. Akt 8. Sc.), idet han omfavner hende: »Nu est du min, nu haver jeg dig fat, du skalt holde mig Leg ud i Nat«; og da hun ytrer, at hvis han har sådanne Tanker, frygter hun, at Djævelen vil »banke« ham, svarer hin:

»Hvad siger du, Kjærlingen min?
Sex Mænd haver ligget ved Siden din!
I Djævelens Navn, giv gode Ord,
Heller jeg slår dig ned til Jord.
(Nu kommer Asmodæus løbendes).

Asmodæus: Nej, jeg haver Ord at sige dig,
Så du skalt lidet takke mig.
Jeg skal dig lære Jomfruer at slå,
En Fandens Aften skalt du få.
Alt det, du haver i Verden bedrevet
Med Horer og Skjøger, haver jeg skrevet;
Din Seng er redt, din Bolig er rede
I Helvede i den gloende Hede.
Du skalt blive mætter af denne Leg,
De Djævle skulle alle fare på dig.

Sponsus: Lokket så haver jeg Enke.
Og lokket så haver jeg Mø,
Jeg kunde det aldrig tænke,
Jeg skulde i Brudseng dø.«

Han må da samme Vej som de andre, og Sjælen advarer, før den føres til Helvede, mod Ukyskhedens Last.

Når man ser efter i »Tobiæ Bog« for at få at vide, hvad der her angives som den egentlige Grund til, at Asmodæus anstrenger sig så meget for at forhindre Saras Giftermål, finder man (6, 16) en flygtig Antydning af, at han selv var forelsket i Sara, så at det altså nærmest skulde være Skinsyge, der drev ham til at handle med hendes Bejlere, som han gjorde. Forfatteren af vort Skuespil har ikke benyttet dette Motiv, og han har overhovedet ikke givet nogen *almindelig* Forklaring af Asmodæus's Optræden, om det end indirekte turde fremgå af Misogamus's før aftrykte Replik i Scenen med den rige Bejler (som også af M.s Navn), at Asmodæus og hans Kammerat mentes at hade Ægtestanden overhovedet, fordi den beskytter mod adskillige af de Fristelser, som især ere Djævelen indbringende[1]). Men når man derfor også må undvære en bestemt Begrundelse af, at Asmodæus dræber Saras fire første Mænd, har Forfatteren dog søgt at motivere hans Optræden lige over for de tre, som Stykket nærmest har at gjøre med, ved at forøge de Grunde til Uvilje, han mulig kunde nære mod *alle* Bejlerne, med ligesom en særlig Tillægsgrund for de tre sidstes Vedkommende. På disse er han nemlig specielt forbitret, fordi han betragter det som en Slags hovmodig Trods fra deres Side (2. Akt 5. Sc.: »Hvad de gjør os for stor Hovmod!«) og Mangel på skyldig Respekt for ham, at de skynde sig så meget til dette Ægteskab, uagtet han

---

[1]) I Talmud skal man finde Asmodæus opfattet som en *vellystig* Dæmon (Winer: Bibl. Realwörterbuch I, 99). Herfra er der ikke langt til Forestillingen om ham som den ukyske Elskovs Dæmon overhovedet, og så ere vi igjen meget nær ved den ovenfor antydede Opfattelse af hans Forhold til Ægteskabet.

dog tydelig nok har vist på deres Forgjængere, at han ikke ønsker det fuldbyrdet. Dette er da i og for sig nok til at begrunde hans *Lyst* til at dræbe dem, og hvad angår hans Berettigelse dertil, da er den givet derved, at de alle skildres som gamle Syndere [1]), der end ikke, når de ligefrem opfordres dertil, ville henvende deres Tanker til Gud. Skjønt altså Motiveringen, som man har set, ikke er så fuldstændig, som det kunde ønskes, og skjønt man ikke engang sikkert kan vide, om ikke et og andet af den Motivering, der findes, kan være lånt andet Steds fra [2]), synes der mig både i Forfatterens Bestræbelse for dog at give *nogen* Forklaring og *til Dels* også i Måden, hvorpå denne er gjennemført, ikke at kunne miskjendes en vis dramatisk Omtanke og en vis Selvstændighed i Standpunktet, som også har efterladt sig Spor på andre Steder i Skuespillet, og som man, når Talen er om en »Skolekomedie«, har al Grund til at påskjønne. Af mere vellykkede Enkeltheder i Djævlescenerne — thi det er jo kun dem, der her angå os — har jeg allerede før fremhævet Misogamus's ret karakteristiske Replik i 2. Akt 5. Scene, og jeg kunde måske endnu gjøre opmærksom på, hvorledes Forfatteren, i den tydelige Hensigt at tilvejebringe en mere sluttet Gang i Dialogen, har knyttet flere af Asmodæus's Replikker umiddelbart til bestemte Ord eller Vendinger i den Bejlers Replik, som han netop står i Begreb med at falde over.

---

1) I Følge rabbinske Skrifter skulle Saras syv første Bejlere alle have urene Hensigter med hende, og netop på Grund heraf hjemfaldt de alle til Asmodæus (Zedler's Universal-Lexicon Art. »Asmodi«).

2) Man ved jo ikke engang, om ikke Stykket, således som det foreligger, er en Bearbejdelse fra tysk eller et andet Sprog. Jeg har dog endnu ikke, uagtet adskillig Eftersøgen, fundet noget bestemt dramatisk Forbillede for det.

Men sin store Scene i dette Stykke har Djævelen dog først noget længere henne (4. Akt 5. Sc.), nemlig ved den unge Tobias's Bryllupshøjtid. Efter at Tobias er kommen ind i Brudekamret, kaster han noget af Hjertet af den i Tigris fangede Fisk på Ilden, og det hedder da:

»*Asmodæus* (han lugter Røgen og nyser): Fy, fy! er der Horn i den Ild?

Misogamus (han spyr og løber bort): Vå, vå, vø! der er onde Dild.

Asmodæus: Jeg må alt noget nærmere til,
Hvad det er, jeg vide vil.

(Iterum iterumque accurrit, nunc minus nunc magis fugitans).«

Nu beder Tobias til Gud, efter at have forøget Ilden.

»*Asmodæus* (grummelig skrigende): Veu, vo! hvad er det for en Røg?
Det lugter værre end Helvedes Møg.
Han hannem ikke på Munden slog,
Der hannem lærte sådan[t] af Bog.«

Tobias forøger igjen Ilden, og nu beder Sara.

»*Asmodæus* (propius accurrens,
horrendum clamat): Veu, vo! her kan ingen være nær,
Det ryger værre end Svovl og Tjær'.«

Nu kommer *Raphael* i Englekostume (»habitu Angeli«):

»Du Løgner og Morder, hvi lader du så?
Lad disse to unge Folk være i Ro.
— — — — — — — — — — — —
Du slemme Morder og Æreskjænder,
Tror du, at jeg dig ikke kjender?
Hid, Asmodæe, Satans Krop,
Jeg binder dig i Lænken op.
I Ørken skalt du fangen stå
— — — — — — — — — — — —

Asmodæus: (ululat): Ej, ej, ej, ej! hvort hen, hvort hen?
Hvi slår du mig Lænken om Hals og Ben?«

Raphael gjentager sine Trusler imod ham. Asmodæus beder om kun at få en Nats Frist, han kunde så endda

blive »Tobiæ Gjæst«. Raphael afslår det og siger, at Gud har sendt ham for at binde A. og derved forhindre, at denne tilføjer nogen Skade, som samles i Ægtesengen »med Gud og Ære.« Nu kommer Misogamus, der ikke ved, hvad der er hændet, og tiltaler Asmodæus:

»Hvi tusind Djævle står du her
Og ej er ude på din Færd?
Jeg haver nu løbet Verden om,
Opsluget alle, som mig for kom,
Og haver været på fælles Bedste.
I Helvede er kommen mange Gjæste
Nu på ny, siden du drogst bort,
Hør du det, din Djævel så sort!
Hvi står du her ved denne Stage?
— — — — — — — — — — —

Asmodæus: Ak, kjære Broder, hvad siger jeg nu?
Aldrig kom det i min Hu,
At jeg så skulde bunden blive
Ligesom andre Skjælmer og Tyve.
I Nat miste jeg så fed en Brad,
Syv Djævle kunde fanget deraf Mad,
Den unge Tobiam havde jeg fat,
Vilde ført hannem til Helvede brat«; osv.

Han fortæller, hvorledes så Raphael kom til ham »fattig Trold« og bandt ham til »denne Mast«.

»*Misogamus:* Hvad, Raphael, lad hannem løs igjen,
Eller vi skal gjøre dig stor Men.
Skulde du to Djævle imodstå?
Slå Lænken løs, lad hannem gå,
Ellers skal jeg og min Mage
Dig strax til Helvede tage
— — — — — — — — — — —

Raphael: Vig bort, Satan, og fly der hen,
Som du kom fra, til Helvede igjen«; osv.

Han truer med ellers at ville binde ham i Lænken ved Siden af hans Stalbroder.

»*Misogamus:* Ah vok! ah væ! o lop, lop, lop!
O vi arme sulten Djævle,
Skal en Engel os så overtævle? [1])
Jeg løber til Helvede alt jeg kan
Og henter flere Djævle på Stand,
At vi denne Engel kan fordrive,
Ene tør jeg her ikke blive.
Eja, hvor de Djævler [2]) skal skråle,
Hvor skal de tude, hvor skal de råle,
Når jeg dem siger, hvor det er fat,
Hvor den ene Djævel er fangen i Nat
Og nu står bunden til et Træ,
O Jammer og Nød, o vok, o væ!«

Asmodæus [til Raphael]: Dig følger for meget Brask og Bram.
Vil du beskærme hin Tobiam?
Hvad, haver han Privilegium
Mere end de andre af Paven i Rom?
Jeg haver syv Brudgommer slaget her ihjel,
Skal han ej nyde samme Skæl?
Gav Gud mig Magt de syv at slå,
Hvad haver Tobias at stole på?
Den Kulbrænder stoler på Ild og Kul,
Han må mig kysse i Arseh —;
Enddog han brænder Horn på Ild,
Dog er jeg en Engel gjæv og gild
Så vel som du. Hør Raphael,
Hvad, skal jeg i Dag være din Træl?
— — — — — — — — — — —
Hvad skuld' Tobias her i Land,
Her at lede efter sin Liljevand?
[Han] hid er kommen af Overmod
Alt over Vand, alt over Flod,
Til Ægte at tage denne Saram,
Af idel Hovmod, Brask og Bram;
Ja, her så sagt' for dig at sige,
Han kunde ikke finde sin Jævnlige.
Hvad vil han med den — den Saram?
Følger hende ikke Forbandelse og Skam?

---

1) Håndskiftet har: overtrævle.
2) I Håndskriftet står: Eja, hvor Djævler de osv.

Thi lad mig gå på frien Fod,
Jeg råder dig, gjør mig intet imod.

Raphael: Nej, jeg skal dig træde her under Fod
En Engel est du? Tilbag', tilbag'!
Se, du og Belzebub I ere mage.
Du skalt ej røre det mindste Hår
På min Tobia, i hvor han går.

Asmodæus: O hjælper Brødre, min stærke Flok,
Med Regiment og hele Skokk'!
Min Belzebub, Fyg og Bunterok,
I ærlige Djævle, hvor er I nu?
Skal en Engel mig fang' og ku'?

Raphael: Lad hør', tørst du knyst' en Gang?
Jeg skal dig gjøre Vejen trang,
Jeg skal dig fange og binde med Bast,
Varst du end syv Gang' så slem en Gast.

Asmodæus: Ah, lieber, ja, ja Raphael,
Det er Guds Magt af Israel!
Ja Raphael, hin store Mand
Mig fattig Djævel i Lænker bandt.
Du bandst mig ikke! *du* bandst mig ikke!
For *dig* vil jeg ikke vige en Prikke! —
Ah, Raphael, hvor længe, hvor længe
Skal denne Lænke mig så trænge?

Raphael svarer, at han skal blive der, til han selv har udrettet sit Ærende i Rages.

Da han er borte, siger Asmodæus, idet han »skjærer med Tænderne og bider i Lænken«.

»Jeg kommer vel en Gang på Fod,
Jeg kommer igjen og bliver god.
Hos Ægtefolk vil jeg det hævne,
Så vidt som mig må gives Ævne;
Både Hor og Mord vil jeg anrette
Og føre dem i Kiv og Trætte.
Ah, var jeg ikkun i Helvede igjen,
En Engel skulde ej gjøre mig Men,
Vilde mine Brødre stå mig bi,
Af denne Lænke blev jeg fri.

De mig forløb som ærløs' Tyve,
Så stikk' dem Belial i deres Live!
De mig forløb som ærløs' Mænd, —
En rædder Hare bliver vel kjendt.«

Jo lettere Asmodæus fik Bugt med Saras syv første Bejlere, desto eklatantere et Nederlag lider han altså lige over for Tobias. Han må ikke blot opgive Tanken om at gjøre denne til Bytte, men han får en Tugtelse, som krænker ham på det dybeste. Hele den Række af vexlende Sindsbevægelser, som Nederlaget fremkalder hos ham, lige fra den første burleske Forskrækkelse over Røgen af det brændte Fiskehjerte [1]) til det hævnfnysende Raseri efter Raphaels Bortgang, er af Forfatteren anskuet med virkelig Dygtighed og Sjælekundskab, og om end Udtrykket ikke altid giver, hvad man føler at Forfatteren har villet give, er der dog i det mindste enkelte Steder, hvor Replikken får en for hin Tid ikke almindelig Kraft og Sandhed. Det er ganske vist omtrent den eneste af vore gamle Djævlefremstillinger, hvor der er Spor af en dybere gående Karakteristik af Djævlefiguren, og hvor denne Figur træder op med noget, der ligner individuelt Liv. Jeg tænker naturligvis nærmest på Scenen med Raphael. Tanken om Djævelens Hovmod er i og for sig langtfra ny [2]); men jo mindre denne Egen-

---

[1]) I nyere Tider kom *Rygning* som bekjendt til at spille en vigtig Rolle ved Fordrivelsen af de onde Ånder, rimeligvis netop på Grund af den Virkning, der tillægges den i Tobiæ Bog. Der er os levnet flere Recepter til Frembringelsen af den hertil tjenlige Røg; se bl. a. Horst: Zauber-Bibliothek II, 93; jvfr. IV, 77 flg.

[2]) Det var således nærmest *Lucifers* Hovmod, der bevirkede hans og hans Tilhængeres Fald. I streng Konsekvents heraf er Hovmodet en af de Laster, som Djævlene have det allerskarpeste Øje for, og som de ubarmhjertigst forfølge hos Menneskene. Thi jo tungere Straffen hviler på dem selv, desto mere magtpåliggende må det

skab særlig plejer at fremhæves for Asmodæus's Vedkommende, desto mere rigtig dramatisk Takt viser vor Forfatter ved netop her at understrege den dobbelt, da Indtrykket af den Ydmygelse, som overgik Asmodæus, på denne Måde nødvendigvis måtte blive så meget stærkere. Således er det da også. Man synes virkelig at føle, hvorledes denne stolte Ånd vånder sig ved at skulle modtage en Revselse af en, der i hvert Fald ikke er hans fødte Overmand, og det oven i Kjøbet for en Skabnings Skyld, som han mener omtrent tilhører ham med samme Ret, hvormed det Dyr, der føres til Slagterbænken, tilhører Slagteren, som har kjøbt og betalt det. Med alt det er Asmodæus's Hovmod — og først herved bliver Skikkelsen levende — parret med en vis Smidighed. Da det synes ham et Forsøg værd, om han ikke kan slippe bort med det gode, er han stærk nok til at kunne anslå en fortrolig-jovial Tone lige over for sin Modstander, og under denne Maske prøver han nu med infernalsk Træskhed, om det ikke kunde lykkes ham at unddrage Tobias og Sara Raphaels Sympathi ved at stille den enes Hensigter og den andens Rygte i et tvetydigt Lys. Først da dette slår fejl, og han ser, at han ikke ved egne Kræfter kan komme løs, kalder han i Fortvivlelse sine Stalbrødre til Undsætning. Men Raphael standser ham også heri, og idet han nu ligesom samler sig igjen, lader han Raphael med drillende Trods høre, at det slet ikke er ham, men Israels »store Mand«, der har bundet ham; Raphael selv agter han kun lidt. Denne Tanke yder ham øjensynlig stor Tilfredsstillelse for et Øjeblik, men derefter slår han igjen ind i en ydmygere

---

naturligvis være dem, at ikke andre, der ere lige så skyldige, gå straffri. Jvfr. også ovenfor S. 84, S. 95—96, S. 99 L. 31 flg.

Tone, og først da Raphael er gået bort og der ingen Udsigt er til nær Hjælp, giver han sin Lidenskab fri Tøjle. Det er som sagt ikke så dårligt et Stykke af en Djævel, vi her gjøre Bekjendtskab med, og har vedkommende Skuespiller blot nogenlunde haft Ævne til at udtrykke, hvad det i det mindste har været Forfatterens *Hensigt* at give, så har i det Indtryk, Tilskuerne modtog, det uhyggelige ganske vist i mere end almindelig Grad været blandet med det latterlige. — Misogamus's Rolle er mere gjennemgående holdt i komisk, til Dels lavkomisk Stil. Han er, som jeg før har sagt, at opfatte som en Djævel af ringere Rang, og dette kommer ikke mindst til Syne i Scenen med Raphael, både ved den Måde, hvorpå han udtrykker sin Frygt, og ved hans fejge Flugt.

Inden jeg forlader det Skuespilhåndskrift, hvori »Tobiæ Komedie« og flere andre i det foregående omtalte Stykker indeholdes, må jeg sige nogle Ord om en Djævlefremstilling, som forekommer i den samme Steds opbevarede »*Comoedia Mariæ Magdalenæ*«. Jeg kan dog her fatte mig i stor Korthed, ikke blot fordi Stykket, som det foreligger, kun er et Fragment[1]), men også fordi Djævelens Rolle i de 4 til Stede værende Akter er meget lille. Han har i dem alle tilsammen kun tre små Replikker. Ikke desto mindre er dog det, der findes, tilstrækkeligt til at vise, at Djævelens Optræden her har haft et noget andet Præg end i de hidtil omtalte Skuespil. Thi hvor liden Individualitet han end kan have i disse, er han dog intet Steds holdt i så stor Almindelighed som i Mariæ Magdalenæ Komedie, hvor han næsten fremtræder som en ren Abstraktion af det onde overhovedet. Hermed passer det også

[1]) Der mangler nemlig åbenbart en 5te Akt.

godt, at han kun taler i Monologer, og at hans Betydning for Handlingen kun er den, at han gjennem en Puster indblæser en og anden af de optrædende onde Tanker og onde Råd. Også hans Betegnelse er så almindelig som muligt; han kaldes kun »Dæmon« slet og ret. Der er i alt dette noget, som, hvis Stykket blot tilhørte en senere Tid, kunde opfattes som Tegn på en forandret Betragtning af det hele Djævlevæsen. Men da Mariæ Magdalenæ Komedie i hvert Fald ikke er yngre end Begyndelsen af det 17de Århundrede, turde dog vedkommende Forfatters dramatiske Ubehjælpsomhed være den nærmeste Grund til den noget ualmindelige Måde, hvorpå hans Djævel optræder. — Første Gang, denne viser sig, er i 1ste Akt, efter at Maria Magdalena er gået ind til Farisæernes Gjæstebud, ved hvilket også Christus er til Stede. Han træder da frem og siger:

»Det er alt Fendens gamle Sæd
At holde sig nær til Gilde med,
Thi hvor som Gud sig en Kirke udvæl,
Der vil og Fenden have sin Kapel.
Jeg vil gå heden og bag dennem lude
Og ondt udi deres Øre blæse og tude,
Og om end Guds Søn er selv der inde,
Jeg vil dog nogen Staldbrøder finde.«

Hans anden Replik falder ligeledes i 1ste Akt, efter at Farisæerne have rejst sig fra Bordet i Vrede over, at Christus har forladt Maria Magdalena hendes Synder. Den lyder således:

»Hoscha, hoscha, das hab' ich lange gedacht[1])!
Sagde jeg ikke, jeg vilde få Magt?
Denne Splid kunde jeg så snart anrette,
At de med Christo kom i Trætte.«

[1]) Man har i det foregående set flere Exempler på en lignende Islæt af tysk i Djævelens Replikker. Han er dog ingenlunde ene om denne Sprogblanding. Man finder den fuldkommen så hyppigt

Hans tredie Replik (i 4de Akt) er, på den sidste Linje nær, aftrykt ovenfor S. 57, og jeg finder ingen Grund til at gjentage den. Stykkets 5te Akt mangler, som sagt, og man kan jo derfor ikke bestemt vide, hvorledes Djævelen er optrådt her, men der har næppe været nogen synderlig Forskjel.

Min Undersøgelse om Djævelen er hermed for den væsentligste Del tilendebragt. Rigtignok blev Holbergs Tid sat som dens Grænse, og af de foran gjennemgåede Skuespil er næppe noget yngre end de første Tiår af det 17de Århundrede [1]). Men det træffer sig netop så,

hos Narren, og man kan finde den næsten i enhver som helst anden Figurs Mund, da vore gamle Skuespilforfattere overhovedet yndede at frembringe en komisk Virkning på denne nemme Måde. At der herved undertiden tillige skulde udtrykkes et Omslag i eller en Forhøjelse af vedkommendes Stemning (særlig i Retning af det joviale eller det spydige osv.), er noget, man let bliver opmærksom på. Men netop på Grund af denne dens mere almindelige Anvendelse bliver Sprogblandingen hos Djævelen mindre afstikkende i de *danske* Skuespil, end den ikke sjældent er det i fremmede.

[1]) Der kunde da i hvert Fald kun være Tale om Bearbejdelsen af »Hecastus«, men der er dog den største Sandsynlighed for, at også denne falder indenfor det angivne Tidsrum. I E. E. Broby's (Pontoppidan's) Den gudfrygtige Tobiæ Giftefærd (1635) kommer Djævelen ikke på Scenen; han omtales kun. — Jeg benytter Lejligheden til at gjøre opmærksom på, at når Ljunggren (Svenska Dramat S. 114) antager, at et svensk dramatisk Arbejde, hvis Æmne er den Proces, Belial førte med Christus på Grund af, at denne var trængt ned i Helvede og havde befriet en Del af dets Beboere, skulde være en Oversættelse fra dansk, og særlig fra et dansk Skuespilhåndskrift, som skulde omtales af Peder Syv i hans Danske Boglade (Suhm's Samlinger 1, 2, 91—92; det orig. Håndskrift i Universitets-Bibliotheket, Rostgårds Smlng. 151, 4to), da beror dette på en Misforståelse. Syv taler aldeles afgjort ikke om noget Skuespil, ja det fremgår ikke engang, hverken af hans egne Ord eller af Sammenhængen, at vedkommende Håndskrift har været *dansk* (det nævnes ganske vist som sådant af Udgiveren i Suhm's Saml., men uden Hjemmel). Men selv om man indrøm-

at omtrent alle Mellemled mellem disse Stykker og Holberg mangle, og i det mindste fra det *17de Århundrede* er der mig ikke et eneste dansk Djævlestykke bekjendt foruden de allerede nævnte. Hvorfra hidrører denne pludselige Fattigdom umiddelbart efter en så stor Overflødighed? Helt umuligt var det ganske vist ikke, at der kunde være udstedt et bestemt Forbud her hjemme mod at bringe Djævelen på Scenen, således

---

mer Muligheden af det sidste, vilde der i hvert Fald kun være Tale om en dansk Oversættelse eller Bearbejdelse af Jacobo de Theramo's bekjendte, i *fortællende Prosa* affattede Skrift om det nævnte Æmne (se især R. Stintzing: Gesch. d. popul. Lit. d. römisch-kanon. Rechts in Deutschl. S. 271—79; jvfr. G. Roskoff: Gesch. d. Teufels I, 351 flg.), et Skrift, hvoraf der fra det 15de og 16de Århundrede foreligger en hel Del forskjellige Udgaver på flere Sprog. Også på dansk har dette Skrift været oversat eller bearbejdet, skjønt ikke trykt. 2 herhen hørende Håndskrifter findes anførte i »Bibliotheca Rostgardiana«, nemlig S. 475 Nr. 310 og 476 Nr. 315, og det sidste — som ikke kan være det, Syv omtaler — opbevares nu i Karen Brahes Bibliothek (H. C. Vogelsang's Fortegnelse S. 28 Nr. 56), hvorfra det ved Hr. Vogelsang's Velvilje har været mig udlånt. Det indeholder en noget forkortet Oversættelse af det nævnte Skrift eller rettere af noget over Halvdelen deraf. Oversættelsen synes at være gjort efter den plattyske Bearbejdelse, hvoraf jeg har en Udgave liggende for mig, trykt i Magdeburg 1492 (Fol.), og det danske Håndskrift går til Ark *i* i denne Udgave. Så bryder Oversætteren — Thomas Bergeman, Organist, fra Malmø — af og sætter selv en Slutning til (om der dog mulig kunde findes en trykt tysk Udgave, som ikke går længere end det danske Håndskrift, tør jeg ikke afgjøre). Håndskriftet bærer Årstallet 1589. — En Afskrift af dette Thomas Bergeman's Arbejde haves i Rigsarkivet i Kristiania i et Blandingsbind, der er betegnet: »Christen Bangs Udskrift af Rettebøder . . .« osv. (Rigsark. Manuskr. Nr. 19, Fol.), og som jeg ved Rigsarkivaren Hr. Birkeland's ualmindelige Liberalitet har kunnet undersøge her på Stedet. Denne Afskrift er dog fuld af Misforståelser, Skjødesløsheder og Vilkårligheder, men er så til Gjengjæld hel, medens der mangler et Blad i Slutningen af Bergeman's originale Håndskrift.

som det allerede i det 16de Århundrede vides at være sket i Preussen under Hertug Albrecht Frederik[1]). Jo alvorligere man i det virkelige Liv tog Spørgsmålet om Djævelens Person og Virksomhed endnu i det 17de Århundredes Begyndelse, desto lettere, skulde man synes, måtte de kåde Løjer, som ikke sjældent dreves med begge Dele i Skuespillene, kunne afføde en sådan Forargelse, at et Forbud som det nævnte kunde blive Følgen deraf. Og selv om Forbudet ikke var almindeligt, selv om det f. Ex. ikke strakte sig til Hofforestillingerne eller til de af fremmede Skuespiltruper opførte Stykker, lod det sig jo tænke, at det kunde være nedlagt særlig for Skolekomediens Vedkommende, hvor Forpligtelsen til at holde borte, hvad der mulig kunde vække Anstød, måtte synes større end noget andet Sted. Imidlertid, hvis man ikke vil give en Bestemmelse i Recessen af 1643 om »letfærdig og forargelig Legen og Fastelavnsløben« (1. Bog 2. Kap. § 26) en Fortolkning, som hverken hjemles af Sammenhængen eller af den tidligere

---

1) Se Schneider: Gesch. d. Provinzial- oder Fürstenschule in Tilsit. 1. (Gymnasialprogr. fra T. f. 1853), S. 13. Man kunde have ønsket Begrundelsen af Forbudet noget bestemtere angivet. Det hedder blot i Schneiders Referat, at »um Anstoss zu vermeiden« ved de dramatiske Forestillinger, som gaves af Skoledisciple ved det preussiske Hof, »erging 1585 der Befehl, dass in die Schulkomoedien nichts einfliessen solle, was dem Christenthum zuwider wäre, auch keine *Teufel*, Narren, oder abscheuliche, hässliche und scheussliche Larven auf der Bühne erscheinen sollten.« — Her kan også nævnes, at den bekjendte tyske Skolemand og Skuespilforfatter Chr. Weise i Slutningen af det 17de Århundrede (1696) skrev, at han »allemal behutsam gewesen, die Person des Satans einzuführen [i sine Stykker], weil er keinem seiner Schüler habe die Schande anthun wollen, ihm eine solche Rolle zuzutheilen« (A. Koberstein: Grundr. d. Gesch. d. deutsch. National-Lit. 4 Ausg. I, 771; jvfr. O. Skavlan: Holberg som Komedieforfatter S. 16).

Praxis[1]), er der intet som tyder på, at et Forbud som det omtalte har existeret[2]), og så meget mindre, da vi endnu i det 18de Århundrede enkeltvis kunne finde danske Skolekomedier, hvori Djævelen optræder. Sagen lader sig også uden Vanskelighed forklare ad anden Vej. Thi om det end nærmest må tilskrives Tilfældet, at vi fra det nævnte Tidsrum *slet ingen* danske Djævlefremstillinger kjende[3]), kan der dog påvises mere end

1) Man havde også før Forbud i en temmelig lignende Retning; således fra Christiern II's Tid (Danske Magazin VI, 367) og fra Formynderregeringens Tid (Rørdam: Kbhvns. Univ. Hist. III, 51); jvfr. et Forbud fra 1447, særlig givet med Hensyn til St. Hans Skole i Odense (Thorkelin: Diplomatar. Arnæ-Magn. I, 157; Indbydelsesskrift til Indvielsen af Odense Skoles nye Bygning 1846, S. 4 og 49, o. fl. St.).

2) For at spare andre et muligt Eftersyn bemærker jeg, at J. A. Tausani Disputats: Brevia quædam de ludis monita. Hafn. 1681. 4to, ikke angår Skuespil, men kun indeholder nogle korte, fordømmende Sætninger om Jule- og andre Lege, om Kortspil, Linedans osv.

3) De her i Landet på fremmede Sprog opførte Skuespil og Operaer kunne (selv om Aktørerne, som ved visse Hofforestillinger, vare danske) hverken i den ene eller anden Henseende stilles ligefrem i Klasse med de danske Forfatteres Arbejder, hvorfor jeg også ved denne Undersøgelse kun undtagelsesvis tager Hensyn til dem. Jeg kan dog ved denne Lejlighed gjerne sige, at jeg — fraregnet det før omtalte Skuespil »Von den Tugenden und Lastern« — heller ikke mellem dem har fundet nogen Djævlefremstilling fra det 17de Århundrede. Men at Grunden i dette Tilfælde *udelukkende* må søges i vor (eller måske blot *min*) mangelfulde Kundskab til det pågjældende Repertoire, er vistnok hævet over enhver Tvivl. Både i Operaen og i de tyske »Haupt- und Staatsactionen« vilde Djævelen passe altfor godt ind i det øvrige dramatiske Apparat, til at man kan antage, at han har manglet, og det sandsynlige bliver næsten til Vished, når man ser, dels at han i Begyndelsen af det 18de Århundrede forekommer her hjemme netop i begge de nævnte sceniske Kunstarter (se Overskou: Den danske Skueplads I, 133, jvfr. 129), dels at han i selve Tyskland holdt sig på Brædderne hele det 17de Århundrede igjennem (jvfr. dog ovfr. S. 107 Anm. 1).

én Grund til, at vi under alle Omstændigheder ikke kunde have kjendt *synderlig mange* Fremstillinger af denne Slags.

For det første er der overhovedet kun levnet meget få danske Skuespil fra hin Tid. Skolekomedien — og om anden dansk Dramatik kan der i denne Sammenhæng ikke godt være Tale — sygnede netop i det 17de Århundrede gradvis hen. Flere forskjellige Årsager virkede sammen herved: Kongernes Ligegyldighed for denne beskedne Kunstøvelse, de hyppige Krige, Landets uheldige økonomiske og politiske Tilstand, en almindelig forandret Smagsretning, Mangelen på talentfulde Forfattere osv. Der blev skrevet færre Stykker end før, og da Tiden selv lagde mindre Vægt på dem, der skreves, ere vistnok også *forholdsvis* færre nåede til os. — Og hermed forener sig nu en anden Omstændighed, som i og for sig måtte synes egnet til at indskrænke Antallet af Djævlefremstillingerne meget betydeligt. Der begyndte nemlig ved denne Tid at forberedes et stort Omslag i den hele Betragtning af Menneskehedens gamle Fjende og Bussemand. De grove Urimeligheder, som Djævlelæren debiterede, og de skrækkelige Konsekventser, den førte til, havde i alle Lande vakt Folk til Eftertanke og Modstand, og både fra den mere abstrakte Tænknings og de specielle Videnskabers Lejr åbnedes der efterhånden en Række Angreb på den, som endte med, om ikke at jævne den hele hæslige Bygning med Jorden, så dog at gjøre den til en ynkelig Ruin, imod hvad den før havde været. Når jeg på dette Sted kun minder om et enkelt af de herhen hørende Skrifter, Amsterdamer Præsten Balth. Bekker's »Betouerde Wereld« (1691 flg.), er det fordi dette Skrift, der som bekjendt også omtales af Holberg, vakte større Opsigt end noget af de andre på Grund af dets Dristighed, dets

Lærdom og dets Forfatters Stilling, og fordi det mere end noget andet kan siges at have afgivet det væsentlige Grundlag for den Opfattelse af den omhandlede Sag, som den nyere Tid erkjender for sin. Rigtignok varede det endnu en Stund efter Udgivelsen af Bekkers Værk, inden der blev et virkeligt Flertal for den Anskuelse, som rent ud nægtede Djævelens personlige Tilværelse. Men praktisk taget var dette også af mindre Betydning lige over for den Kjendsgjerning, at der i forholdsvis kort Tid indtrådte en almindelig Vantro med Hensyn til *de* mere konkrete Ytringer af denne Personlighed, i hvilke Djævlelæren hidtil havde haft sine fasteste Støtter. Hvad man især hurtigt kom til at drage i Tvivl, var hans Ævne til at gribe forstyrrende ind i Naturens Virksomhed og i Menneskelivet, og hans Ævne til at antage legemlig Skikkelse. Men med Troen herpå forsvandt ikke blot to af de styggeste Udvæxter på den hele Djævledoktrin, Læren om Besættelser og Læren om Hexe, der afsluttede Pagt og havde Omgang med en under synlig Form optrædende Djævel, men idet det ene drog det andet med sig, kom det efterhånden til en fuldstændig Afklædning, hvis Resultat vel nok, som antydet, foreløbig blev en Djævlepersonlighed, men en sådan, som var berøvet omtrent alle Midler til at gjøre sig gjældende, det vil sige et temmelig uklart Begreb, hvis yderligere Indskrumpning til et moralsk Symbol, til en blot billedlig Betegnelse, nærmest syntes at måtte blive et Tidsspørgsmål.

Det er ikke min Agt at gå nærmere ind på Enkelthederne i denne Udvikling. For Udlandets Vedkommende vil enhver med Lethed kunne skaffe sig de fornødne Oplysninger, og så ønskeligt det i og for sig kunde være at få tilvejebragt en nogenlunde udtømmende Undersøgelse med Hensyn til de særlig danske

Forhold[1]), vilde det Udbytte, en sådan kunde give for nærværende Afhandlings snævrere Formål, næppe stå i Forhold til det dermed forbundne meget betydelige Arbejde. Nogle få Træk vil jeg dog anføre. At man i den første Halvdel af Århundredet skulde finde synderlig tydelige Spor af en besindigere Djævlebetragtning, kunde ikke med Føje ventes, og mindst i den rent theologiske Literatur[2]). Det viser sig da også, at man både i lærd-systematiske Værker som Brochmand's Systema theologiæ universæ (1633 flg.) og i mere folkelige Skrifter som Laur. Jensen's før omtalte »Tractat om tuende slags Fristelser« (1648)[3]) endnu i alt væsentligt befinder sig på den gamle Djævlelæres Grund, om end ganske vist Brochmand dels omgår dels afviser et og andet af de allersubtileste herhen hørende Spørgsmål. Mere betegnende for Standpunktet i Almindelighed ere dog Bestemmelserne om Trolddom i Forordningen af 12/10 1617[4]) og Recessen af 1643 (2. Bog 28. Kap.), hvor Pagt og personlig Omgang med Djævelen forudsættes som utvivlsomme Kjendsgjerninger[5]). Men frem for alt

---

[1]) Til den positive Djævletros Historie her hjemme er der mange Bidrag i Werlauff's Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil, under »Uden Hoved og Hale« og »Hexeri eller blind Allarm«. Til den frembrydende Oppositions Historie har jeg derimod ikke fundet noget samlet.

[2]) Den Modstand, der, allerede fra det 16de Århundrede af, jævnlig rejste sig mod *Djævlebesværgelsen ved Dåben*, havde ikke sin Grund i nogen fra den almindelige afvigende Opfattelse af selve Djævelens Væsen, og kommer derfor ikke i Betragtning i denne Sammenhæng.

[3]) Ovenfor S. 81 Anm. 1.

[4]) H. Paus: Gamle kgl. Forordn. og Privilegier, udg. for Konger. Norge S. 568—69.

[5]) Recessens Ordlyd til Dels hos Werlauff a. St. S. 438. Det er ganske påfaldende, at i nogle Aftryk af Recessens Originaludgave (f. Ex. i 2 af de 4, som det kgl. Bibliothek og Universitets-Bibliotheket tilsammen eje) er Kapitlet om Trolddom, som skulde

må udhæves selve Tidens Praxis, som den træder frem i de talrige Hexeprocesser[1]), hvis Udgang i de allerfleste Tilfælde er en og den samme: Bålet. Næppe er man imidlertid over Midten af Århundredet, før der viser sig Tegn til en Forandring til det bedre. Hexeprocesserne blive meget færre, og ved Ledelsen af dem gjør der sig mange Tvivlsmål gjældende, som en tidligere Tid slet ikke eller dog ikke i samme Grad kjendte til. Jeg skal exempelvis anføre nogle Ytringer i et Brev fra Landsdommer Villum Lange angående en Trolddomssag, som han selv havde at gjøre med. Han skriver ($^{14}/_{12}$ 1670) til daværende Over-Gehejme-Sekretær Peter Schumacher: »Vi have i disse Dage haft en Hob Kvinder for os, beskyldte for Trolddom; en Del have vi dømt til Ilden; dog for deres store Tåbeligheds og Enfoldigheds Skyld have vi sat i Dommen, at Sagen skal først andrages Hans Majestæt, om det enten hos andre bedre kunde eftertænkes eller først indkomme for den højeste Ret. Den ene bekjendte selv for os, at hun havde talet med Fanden; men om det var Melankoli eller anden Indbildning, eller det var så i Sandhed, det véd Gud. Mig kom hun fore som et Menneske, der gik i Barndom« . . . »en Del af de andre tilmeldes en Del onde Gjerninger, enddog de sige nej derfor, dog er det klart, at Gjerningerne ere der; om de af Guds sær tilforordnede Straf eller af Djævelen ere komne, det kunne vi ikke sige; dog synes os vel, at

---

være Kap. 28, *helt udeladt,* og i Overensstemmelse hermed Tallene på de følgende Kapitler rykkede et Numer op. Da imidlertid Kapitlet ikke blot er nævnet i Registret, men også optaget i alle senere Udgaver af Recessen, kan hin Udeladelse kun betragtes som en typografisk Fejl.

[1]) Se især Nyerup i Skandinavisk Litteraturselsk. Skrifter 20 Bd. S. 1 flg., og D. Grønlund: Hist. Efterretn. om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker. Viborg. 1780.

de bør at skjere sig« [ɔ: forføje sig bort]. Han tror, at Folkene på Stedet gjerne ville have vedkommende bort, i det mindste fra Byen og de omliggende Herreder: »thi gemen Mand har en stor Skræk for disse Folk, og det synes, at mange derover falde i adskillig Superstition og Overtro« [1]). For at bedømme disse Ytringer rigtigt, må man huske på, at Villum Lange skrev til en allerede da meget indflydelsesrig Mand, hvis egen Mening om disse Sager måske ikke var ham fuldt bekjendt, og at denne Omstændighed ikke usandsynligt kan have bragt ham til at udtale sig med større Forbeholdenhed, end han ellers vilde have gjort. I al Fald sagdes der om ham i Anledning af en tidligere Trolddomssag, som han havde under Hænder, at han »holdt med Troldkonerne og sagde, der var ingen Troldkoner til« [2]). Denne Anskuelse var som bekjendt også Leonora Christina's. Hun mente [3]), at det ikke var »billigt at give Fanden den Ære, som hannem ikke tilkom«; hvad andre kaldte Trolddom, anså hun for et Misbrug af en ualmindelig Kundskab til Naturens Kræfter. — Selv de Paragrafer i Chr. V.'s Danske Lov, som handle om Trolddom (6-1-9 flg.), forekomme mig at betegne et umiskjendeligt Fremskridt, når man sammenligner dem med Bestemmelserne i Recessen af 1643, for så vidt det både efter de enkelte Udtryk [4]) og efter

---

[1]) Efter O. Wolff's Griffenfeld S. 43—44.

[2]) Leonora Christina's Jammers-Minde 2. Udg. S. 102.

[3]) Smstds. S. 102—3.

[4]) § 9: »Befindes nogen Troldmand eller Troldkvinde at have forsoret Gud og sin hellige Dåb og Christendom og hengivet sig til Djævelen, den bør levendes at kastes på Ilden og opbrændes«. At Udtrykket »hengive sig til Djævelen« ikke nødvendig behøver at forståes om en på et *Gjensidigheds*forhold beroende Pagt, tør vel være indlysende. — I det med Loven næsten samtidige Kirke-Ritual (1685) tales derimod (6. Kap. 3. Art.) udtrykkelig om at

Sammenhængen nærmest synes at være den onde og ugudelige *Hensigt*, der sættes Straf på, og der egentlig ikke udsiges noget om selve Muligheden af personlig Omgang med Djævelen. Med denne Opfattelse stemmer det også, dels, at den sidste Dødsdom, som vides at være fældet her hjemme i en *almindelig Trolddomssag*, afsagdes 1693 [1]), det vil sige 10 År efter Lovens Udstedelse, og at Behandlingen af denne Slags Sager fra nu af foretoges med større og større Skånsomhed, dels, at Dødsstraffen — der også stod på »at have lastet Gud eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sakramenter« — endnu et Stykke ned i det 18de Århundrede vedblev at komme til Anvendelse i en ejendommelig Art Sager, ved hvilke de pågjældende på en særlig rå og utvetydig Måde lagde både Foragt for Religionen og en gjennemgående Sindets Fordærvelse for Dagen: jeg tænker på de temmelig hyppige Tilfælde, i hvilke Folk overbevistes om, med deres eget Blod at have forskrevet Legeme og Sjæl til Fanden for af ham at opnå visse timelige Fordele [2]). — At Bekker's Skrift fandt Udbredelse og vakte Opsigt her hjemme som overalt, kan der ikke være Tvivl om. Men

---

indgå »en særdeles Pagt med Satan«, ligesom også Besættelse af Djævelen og legemlig Plage, hidrørende fra ham, betragtes som Kjendsgjerninger. Det eneste Tegn på et Slags Fremskridt, der spores herved, er Formaningerne til Præsten om ikke at være for »hastig« til at tro på Besættelser; »han bør at være betænksom i sine Domme« og først prøve, om ikke Sagen kan forklares på anden Måde. I det hele fastholder Theologien endnu i dette Tidsrum i alt væsentligt det tidligere Standpunkt; jvfr. bl. a. H. G. Masius: De existentia Dæmonis. Hafn. 1682. 4to (Pag. 11—13 gives en Udsigt over nyere Tiders Vantro med Hensyn til Djævlelæren). J. Brunsmand, Udgiveren af det berygtede »Kjøge-Huskors«, tør vel være alle bekjendt.

1) Werlauff: Hist. Antegn. til Holbergs atten første Lystspil S. 443.

2) Werlauff a. St. S. 460—63.

måske få Steder fandt dette Værk en så virksom allieret i Begivenhederne selv som i Danmark, hvor den næsten samtidig opdukkende *Thistedske Besættelsessag* (1695 flg.) tør antages at have givet den dannede Bevidsthed et stærkere Stød i den af Bekker anviste Retning, end en nok så stor Række af lærde og veltalende Skrifter kunde have gjort. Jo mere denne Sag var i alles Munde og Tanker, medens den stod på, jo større Dimensioner den antog både i Henseende til Antallet af dem, der inddroges i den, og i Henseende til Tiden, den strakte sig over, desto stærkere og varigere Virkning måtte det gjøre, da det endelig ved Højesterets Dom sloges fast, at her kun forelå et groft og til Dels af smudsige Bevæggrunde udsprunget Bedrageri. Man kan i Virkeligheden hermed betragte Djævelens Magt som halvt knækket hos os[1]), og skjønt der vistnok endnu temmelig langt ned i Tiden optræder adskillige til Dels ivrige Talsmænd for dèn gamle Djævletro[2]),

[1]) Virkningerne spores allerede tydeligt i den halvt-officiøse »Beretning om den viit-udraabte Besettelse udi Tistæd« (1699), som Arne Magnussen udarbejdede efter Gehejmeråd Moth's Tilskyndelse (Nordisk Tidsskr. f. Oldkyndighed III, 71), og det ikke blot gjennem den ironiske Tone, hvori hele Beretningen er affattet, men også gjennem enkelte bestemte Udtalelser, som f. Ex. denne (S. 70—71): »Nu var den gemene Almue der i Egnen (som det og går til andre Steder) ilde oplyst og tilbøjelig til allehånde Overtro, som at der skulde findes iblandt dennem en Del Hexer eller Troldkjærlinger, som ved overnaturlige Kunster kunde forgjøre både dennem og deres Kvæg, tage Mælken fra deres Køer, Smørret af deres Kjærne, vise Djævelen ind udi hvem de vilde, rejse Storm og Uvejr, tage Held og Lykke fra en og give en anden, med andre deslige Levninger af Hedenskabet.«

[2]) Lige fra det 18de Århundredes Begyndelse have vi en Disputats af P. Mossin: Dæmon mirus in natura præstigiator exhibitus. Hafn. 1703. 4to, hvori endog den allerkrasseste Overtro træder frem. Af hans Theses skal jeg anføre et Par enkelte: »13. Dæmon potest hominem reddere immunem a læsione, dolore et vulneribus. 15.

er der dog allerede et stort og stadigt voxende Parti for en mere oplyst Anskuelse.

At Antallet af dem, der kunde ønske at bringe Djævelen på Scenen, måtte forringes betydeligt fra det Øjeblik af, at der begyndte at vise sig en stærkere Meningsforskjel med Hensyn til Opfattelsen af hans Væsen, kan vel næppe være tvivlsomt. De fuldblods troende vilde ikke gjøre det for ikke at se Forestillinger, der vare nøje sammenvoxede med deres hele religiøse Anskuelse, udsatte for Kritik og Spot, hvad der så meget lettere kunde blive Tilfældet, da det nu engang hørte til den sceniske Tradition at gjøre så meget ud af Djævlefiguren i Retning af det komiske, som det vel var muligt. De helt vantro vilde ikke gjøre det for ikke at fremme en forargelig og skadelig Overtro. Og dog forstår man godt, at Djævelen ikke på én Gang forsvandt fra Brædderne. Ligesom der i Publikum selv må have været mange — måske var det endog de fleste —, hvis Tro nok kunde være mere eller mindre rokket, men som derfor ikke havde Lyst til at give Afkald på den Moro og Fantasipirring, som uundgåeligt var knyttet til Fremvisningen af den groteske Djævlefigur, således kunde der naturligvis også findes Forfattere, som, om de også holdt det for en Fabel, at Djævelen *virkelig* kunde antage legemlig Skikkelse — om hans Tilværelse som Ånd næredes så godt som

---

Potest et solet Dæmon efficere, ut bestiæ et res inanimatæ loquantur.« Af »Additamenta defendentis« (N. Harboe Bergensis) kunne følgende Theses mærkes: »9. Potest fieri, ut sagæ [ɔ: Hexene] ad nocturna conventicula corporaliter a Dæmone possint deferri eisque interesse. 10. Dæmon potest aurum et argentum producere verosque largiri thesauros.« — Endnu så sent som fra 1766 have vi en Disputats af E. B. Haaber (Diss. de potentia diabolica. P. 1. Hafn. 4to), som til Dels handler om Djævlebesættelser og ganske opfatter dem i den gamle Ånd.

ingen Tvivl i den Tid, hvorom her er Tale —, dog ikke betænkte sig på at bruge den overleverede Theaterskikkelse som et Middel til at frembringe en nem og sikker Effekt, og mulig også til under en mere håndgribelig og eftertrykkelig Form at indskærpe visse moralske Sandheder. I hvert Fald er det en Kjendsgjerning, at der fra Begyndelsen af det 18de Århundrede i det mindste er os levnet ét dansk Djævleskuespil — måske er der flere, men jeg kjender dem så ikke —, og af dettes Indhold skal jeg nu, for så vidt det vedkommer vort Æmne, give en Analyse. Man vil da selv kunne danne sig en Dom om, fra hvilket Synspunkt den her optrædende Djævel rettest må betragtes.

Det Stykke, jeg sigter til, er en Komedie »*Jael og Sissera*«, hvoraf en Afskrift haves i det store kgl. Bibliothek[1]). Afskriften kan ikke være ældre end 1724, men Stykket derimod meget vel[2]), om det end under alle Omstændigheder må ansees for afgjort, at det tilhører det 18de Århundrede. Djævelens Optræden her motiveres på følgende Måde. Stykkets lystige Person eller Nar, *Firlefax*, har taget Tjeneste i den kananitiske

---

1) Thott's Samling Nr. 469, 8vo.

2) Forrest i Håndskriftet findes et Skuespil »Esther«, der er »ageret på Nakskov Rådstue af Nakskovienserne Fastelavnssøndag d. 27. Febr. Anno 1724, som deres første Prøve udi sceniske Sager«. Derefter følger et ved samme Lejlighed opført »Nachspiel«: »Det tvungne Giftermål« af Molière. Endelig kommer »Jael og Sissera«, der uden Tvivl er spillet samme Steds og ikke længe efter, da vi i Afskriften af dette Stykke gjenfinde den samme Hånd eller rettere de samme Hænder — thi Texterne ere skrevne af en, Personlisterne, flere Sceneanvisninger osv. af en anden — som i Afskrifterne af de forudgående Stykker. At »Jael og Sissera« dog ingenlunde behøver at være forfattet just på hin Tid, fremgår bl. a. af, at »Esther» 12 År i Forvejen (17/8 1712) var bleven opført »på Nykjøbings Rådstue« (se et Håndskrift af Stykket i Univ.-Bibl., Additam. 47, 8vo).

Hær og er særlig bleven sat til at inddrive Skatter hos de overvundne Jøder — et Hverv, som han efter eget Sigende udfører af Hjertens Lyst og uden nogensinde at vise Medlidenhed. Han skal nu netop til Bethel i et sådant Ærinde, men har forinden en Sammenkomst med sin Elskerinde *Thore*, som først jamrer over, at han forlader hende, men ender med at »give ham Fanden.« Firlefax vil nu gå, men beklager, at han intet Rejseselskab har:

»Jeg til mig må ha' en anden,
Skulde det end være Fanden;
Ham jeg én Gang gjerne så!«

Strax kommer Djævelen *Abaddon* frem og, »græsselig til Syne udi en Djævleham, med forfærdelig Stemme brøler dette ud«:

»Siden Magtens store Torden
Lucifer nedslog til Jorden
Med sit Anhang, har vi vel
Os bemøjet, hvor vi kunde,
Alle Tider, alle Stunde
Få fordærvet hver en Sjæl;
Men om muligt de udvalgte,
Som Guds eget Folk sig kaldte,
Kunde blive slet forført,
Derom har vi Djævle holdet
Råd med Synden« osv.

Lucifer havde så valgt ham som den dygtigste i det onde til at gå til Hebræernes Land og prøve på at tilskynde dem til Synd. — Medens Abaddon taler, er Firlefax krøbet hen i Krogen, hvor han sitrer og bæver af Frygt. Han føler sig overbevist om, at det er hans Elskerinde, der har »bandet« ham Djævelen på Halsen. Abaddon fortsætter: Landets Laster havde draget Krig og Dyrtid efter sig, men nu har Folket lært at bede, Guds Vrede er derved stillet, og i Bethel skal der holdes

»mange Fast'- og Bededage,
Så vi må af Landet drage
Ved Guds Magtes Torden-Knald.«

Derfor ere de onde Ånder blevne hjemløse og må fare om hist og her for at fange en Sjæl. Ham selv går det ligeså:

»Flittig jeg dem skal oplede,
Som vil bande og ej bede,
Jeg får endnu vel en Steg.«

Da Firlefax hører, at Djævelen nærer nogen Frygt for at komme til Bethel, som netop er Målet for Firlefax's egen Rejse, vil han i Stilhed snige sig bort, men han standses af Abaddon, som beder ham ikke skynde sig så meget, kalder ham Broder og spørger, om han virkelig er bange for Fanden: »han jo er din bedste Ven.« Firlefax søger skjælvende at fralægge sig Broderskabet og beder om at måtte gå, men Abaddon minder ham om, hvor ofte han har påkaldt ham, og hvorledes han og hans Elskerinde nylig ved deres Afsked gav hinanden Fanden. Firlefax beder da Ab. gå til Thore og tage hende, men dette vil Djævelen ikke: hun kan endnu forføre mange Dårer. Heller ikke Firl. vil han røre, men så skal han også gå med ham til Bethel, hvor Djævelen vil forsøge, om han endnu kan få nogle Jøder i sine Garn:

»Du forgjæves dig har frygtet,
Jeg er ej så slem, som Rygtet
Altid ellers om mig går.«

Firlefax beroliges nu og indvilliger i at lade Abaddon følge med sig; men denne vil have, at Firl. skal gå foran for at skjule ham, i Fald der skulde komme en Jøde imod dem, og da Firl. spørger ham, om han er bange for Jøderne, svarer han:

»Jøderne Guds Folk jo ere,
Gud i Himlen har dem kjære,
Det vil du snart få at se.«

Nu hedder det: »Indenfor ved Siden, hvor de går, høres et Barn skrige og en Moder fortørnet sige: »det er dog et Djævels Skrig! Ti! det Fanden tage dig!«« Firl. vender sig til Abaddon:

»Der en Moder dig vil give
Det, hun båret har i Live,
Se, du der en Steg kan få.

Abaddon: Nej, det skjøtter ikke Fanden,
Når han hør en Moders Banden,
Det af Hjertet ej kan gå;
Thi det, kommen er fra Hjerte,
Går til Hjertet og med Smerte,
Hun har alt fortrydt det Ord.«

Firl. svarer, at når Djævelen kun skulde sanke de »Bander«, som gik af Hjertet, så kom han til at vandre vide omkring, men Abaddon underretter ham dog om, at han før har vundet mange Sjæle på disse Steder »ved store dyre Eder«. — »Indenfor den anden Side høres en Herre slå sin Tjener, som skriger, men Herren forbitret sige«:

»Skal min Tjenere så gjøre?
Det dig Fanden strax bortføre!

Firlefax: Der en Tjener af sin Herre
Skjænkes dig, det er jo værre.
Vil du ikke have den?

Abaddon: Nej, den Vrede er alt over
Denne Nat, før Manden sover,
Han højt elsker denne Svend.

Firlefax: Nu, da skulde mangen anden
Aldrig tænke det om Fanden,
At han så beskeden var.

Hvad ham nogen vil forære,
Underlig skal drejet være,
Han det ellers ikke ta'r.«

De komme nu til Bethel, hvor en Bonde står foran sin Lade med en Le i Hånden. Ab. bliver bange og beder Firl. skjule ham, men Firl. søger at berolige ham: han kan »med et Ord ham true og hver Jøde underkue«, nemlig når han taler om Skatterne, der skulle betales. Imidlertid gjenkjender Bonden Firlefax:

»Se, der er vor Exekverer,
Som os årlig tribulerer,
Gud giv', han få Last og Skam!
Vil du, Gud, mit Ønske høre,
Før han skal os Trængsel gjøre,
Da lad Fanden tage ham!

Abaddon (med gruselig Stemme og grumme Gebærder):

Hør du vel, den fromme Bonde
Haver ønsket dig den onde,
Det ham ret af Hjertet går;
Det ham aldrig skal fortryde,
Gud jeg også må adlyde,
Nu din rette Løn du får.«

Han griber nu Firlefax, »som skriger græsselig«, og fører ham bort med sig. Scenen ender da med denne »Aria«:

»Fanden er en Tusind-Skalk,
Han med mange Ræve-Rænker
Drager Folk i sine Lænker,
Var dig for den Lokke-Falk.«

Jeg véd ikke, om det går andre som mig, men det forekommer mig, at der er en kjendelig Forskjel på den Djævel, der optræder her, og dem, vi tidligere have gjort Bekjendtskab med. Det ydre Apparat er ganske vist det samme, lige fra Djævlehammen og de vilde Fagter til Motivet med hans Frygtsomhed. Og dog synes der mig at mangle noget, som vi hidtil have fundet overalt, selv i den kådeste Farce, nemlig

den dybere Tro på, at det, der fremstilledes på Scenen, vel ikke i sig selv var virkeligt, men dog havde en nogenlunde umiddelbar Tilknytning til Virkeligheden. Som selve Formålet for Abaddons Omflakken på Jorden: at opsøge Folk, der bande eller bandes, turde være temmelig ubetydeligt for en Djævel, der i den gode gamle Djævletid betragtedes som en af Lucifers »Grand-ministres« og »Geheimde höllische Räthe« [1]), således forekommer mere end ét Træk i Skildringen mig først at blive ret forståeligt, når Djævelens Optræden — fraregnet, hvad der ligefrem er Theatereffekt — overhovedet opfattes allegorisk, det vil sige kun som en billedlig Betegnelse for det fordømmelige i visse, navnlig for Ungdommen ejendommelige Laster og Lyder, og derimod ikke som Udtryk for en Overbevisning om, at han virkelig mægtede at træde i personligt Forhold til Menneskene og gribe ind i deres Anliggender [2]). Særlig Bekræftelse vinder denne Opfattelse, når man læser videre i Komedien og ser, hvori den Straf består, som kommer over Firlefax. Thi medens vi aldrig ellers, selv ikke i et Stykke, der tager Straffens Motivering så let som den tidligere omtalte Bonde-

1) Horst: Zauber-Bibliothek III, 103.

2) Den Djævel, der optræder i den nyere Poesi, lejlighedsvis også i den dramatiske, er naturligvis — i det mindste efter sin ydre Tilsyneladelse — altid at betragte som et blot og bart Kunstprodukt, som et Foster af Fantasien og Tænkningen, med hvilket Troen ikke har noget at gjøre. Det er herved ret interessant at lægge Mærke til, at medens Djævelen i den Tid, da man troede på ham og frygtede ham, behandledes temmelig letfærdigt af Poesien og nærmest fremstilledes som komisk Figur, har man, altsom Troen på ham tabte sig, og man begyndte at bruge ham som blot kunstnerisk Symbol, mere og mere ligesom uddybet hans Begreb og i Overensstemmelse hermed væsentligt udarbejdet hans Skikkelse i Retning af det alvorlige. Han har således på en Måde i Kunsten gjenvundet den Anseelse, som han har tabt i Virkeligheden.

komedie i »De Mundo et Paupere«, lades i Tvivl om, at en Bortførelse ved Djævelen betyder Bortførelse til Helvedes Pine, erfare vi her, at Abaddon ikke gjør noget værre ved Firlefax end at kaste ham ud i et Morads ved Bethel, hvor han bliver fuld af Snavs, og hvor han siden findes af Byens Indbyggere, der give ham en Dragt Prygl. Firlefax optræder da også nok så frisk længere henne i Stykket. Men om en Djævel, der straffer Synden på denne Måde, er det ikke nok at sige, som Abaddon et Sted siger om sig selv, at han er bedre end sit Rygte; nej, han er overhovedet ikke nogen virkelig Djævel.

Skulde det alligevel være Tilfældet, at man ikke var enig med mig i min Betragtning af Djævelen i »Jael og Sissera«, kan jeg nævne en nogenlunde samtidig Djævlefremstilling, som der ikke kan tages fejl af. Jeg mener den, vi have i Holberg's »Uden Hoved og Hale« (2. Akt 2. Scene)[1]. Den benytter ligesom den sidst omtalte de gamle Former, i det mindste til en vis Grad. Djævelen bliver endog her *manet* frem ligesom i det Fastelavnsspil, hvormed jeg begyndte denne Undersøgelse, og Maningsformlen er her måske endog fuldkommen så korrekt som hist. Men hvilken Forskjel i det afgjørende Punkt! Uagtet alle Løjer er det dog virkelig den lyslevende Djævel, som Forfatteren af Fastelavnsspillet tænker at fremstille for Tilskuerne, medens derimod Forfatteren til »Uden Hoved og Hale« uden videre tager Masken af *sin* Djævel og viser, at det kun er en bedragerisk gammel Kjærling, som skjuler sig bagved den. Det er Kjendelsen i den Thistedske Besættelsessag, omsat i dramatisk Form, og det må betragtes som et glædeligt Tidens

[1]) Stykket omtales allerede 1723 som færdigt.

Tegn, at en sådan Scene kunde opføres for et almindeligt Theaterpublikum — *selv* om man ikke lægger en større Betydning i den stedfundne Afsløring, end Holberg mente at lægge deri. Thi Holberg forholdt sig som bekjendt ingenlunde helt vantro til Djævlelæren. Han troede ikke blot på Djævelens Tilværelse som Ånd, men han turde ikke engang absolut nægte, at der kunde være Hexeri og »Fandens Kunster« til. Kun mente han med Ovidius i Stykket, at af de 100 Historier, som handlede herom, vare *måske* de 99 opdigtede; og hvorledes en sådan opdigtet Djævlehistorie ser ud, derpå er det han har villet vise et Exempel i »Uden Hoved og Hale«.

Der er dog i den omtalte Afsløringsscene noget, der trænger sig frem ligesom med en bestemt Fordring på at få en almengyldigere Tydning end den, Forfatteren tænkte sig, og vi ville ikke afvise denne Fordring. Vi fastholde tværtimod Opløsningen i hin Scene som et træffende Symbol på den *fuldstændige* Afsløring af det hele Djævlevæsen, og gjælder Symbolet ikke ubetinget for den Tid, der frembragte det, gjælder det dog den, foran hvis Tærskel det står. Det peger hen på den Kjendsgjerning, at når som helst den nyere Tid gik løs på Kogleriet, fandt den *altid* kun »Marthe«, det vil sige: Bedrageriet eller Enfoldigheden, bagved. Det viste sig *altid*, med andre Ord, at der under den uhyggelige Djævlemaske, som i så mange Århundreder havde været Menneskene en Rædsel, ikke gjemte sig noget frygteligere end — Mennesket selv.

De tre ældste danske Skuespil

(»Christiern Hansen's Komedier«.)[1]

De tre danske Skuespil, som opbevares i Håndskriftet Nr. 780 Fol. i Thott's Samling på det store kongelige Bibliothek[2]), og som sædvanlig gå under *Christiern Hansen's* Navn, udgjøre, så vidt man hidtil véd, alt hvad der er os levnet her hjemme af virkelig dramatisk Digtning fra Tiden før Reformationen[3]). Selv på Efterretninger om Skuespilopførelser,

1) Første Gang trykt 1874 som Indledning til min Udgave af de pågjældende Skuespil.

2) Dette Håndskrift har i sin Tid tilhørt Peder Terpager. Det opføres i Auktionskatalogen over hans Bogsamling S. 111 som Nr. 16.

3) Når L. Helveg (Den danske Kirkes Historie til Reform. II, 848) og A. Heise (Ny kirkehist. Saml. V, 739 og 758) ville have de bekjendte dialogiserede Reformationssatirer betragtede som egentlige Skuespil, kan jeg ikke dele denne Opfattelse. De savne al egentlig dramatisk Handling og have heller aldrig af vedkommende Forfattere været bestemte til at opføres. Men hvor nøjsom man iøvrigt vil være, må ethvert Arbejde, der skal kunne betragtes som Skuespil, nødvendig kunne opfylde den ene eller den anden af hine to Fordringer. At Satirerne lejlighedsvis kunne have været agerede dramatisk, tør jeg naturligvis ikke ligefrem nægte, om jeg end anser det for lidet sandsynligt. Men om så var, vilde det intet afgjøre med Hensyn til Spørgsmålet om, hvor vidt de med Rette kunne ansees for Skuespil, så vist man også, når det kom an derpå, kunde opføre f. Ex. en af Platons Dialoger.

der ligge forud for dette Tidspunkt, ere vi meget fattige. Ganske utvivlsomme ere i Grunden kun et Par sådanne fra de første Tiår af det 16de Århundrede[1]); thi fra den egentlige Middelalder foreligger kun en og anden Meddelelse, som i det højeste *kan* fortolkes som gående på scenisk Fremstilling. Og skjønt det i Følge de almindelig kjendte Vilkår for Middelaldersskuespillets Forekomst må ansees for afgjort, at Danmark lige så vel som de andre civiliserede Lande i Europa har kjendt

---

[1]) Nemlig Efterretningen om den Komedie af Christoffer Ravnsberg, som 1521 spilledes ved Universitetet, og Efterretningen om det ved Århus Skole 1501 opførte Skuespil. Når A. Thura, hos hvem den sidste Efterretning findes (Idea hist. liter. Danorum pag. 72) i Sammenhæng hermed fortæller, at der i fordums Tid *hvert År* ved Århus Skole holdtes et »convivium scholasticum«, ved hvilket Disciplene opførte Komedier, Tragedier og andre »exercitia ad litteras pertinentia«, turde dette dog næppe være at forstå så bogstaveligt, at det tør antages, at sådanne Skuespilopførelser årlig fandt Sted allerede i de første Tiår af det 16de Århundrede. Således er imidlertid Sagen fremstillet i et Stykke, som er trykt i Sevel Bloch's Trondhiemske Blandinger 2. H. S. 148 flg., idet her de nævnte årlige Skuespilopførelser ligefrem ere henlagte til den bekjendte Morten Børup's Rektorat, og Årstallet for hin særskilt omtalte Forestilling i Overensstemmelse hermed er forandret fra 1501 til 1506 (Morten Børup blev nemlig først Rektor i Århus 1504). Stykket, som ellers væsentlig i *Ordlyden* stemmer med det anførte Sted hos Thura og kun har en anden Ordning af nogle Punktumer, fortjener dog næppe nogen Påagtning, da Thura rimeligvis er dets Kilde, og Afvigelserne altså kun ere at betragte som en vilkårlig Forvanskning (i Afskrift haves dette Stykke bl. a. i Thott's Saml. Nr. 1560, 4to; jvfr. også Tauber: Hist. scholæ cathedr. Arhus. p. 49). Det kan endnu tilføjes, at Erasmus Lætus, som i sit håndskrevne Værk om Christian IV.s Fødsel og Dåb (Gl. kgl. Smlng. Nr. 2589, 4to; det pågjældende Stykke er nu trykt i H. Rørdam's Monumenta historiæ Dan. II, 667 flg.) giver flere fra god Kilde stammende Oplysninger om Morten Børup og særlig dvæler ved hans Dygtighed til at opfinde og arrangere dramatiske Danse o. lign., ikke har noget om ligefremme Skuespilopførelser under hans Rektorat.

og ejet et sådant Skuespil, er det dog næppe mindre sikkert, at det hos os har ført en mere sporadisk og uanselig Tilværelse end de fleste andre Steder, og det bliver endda et Spørgsmål for sig, hvilken Rolle der har været tildelt det danske Sprog herved.

De allerfleste danske Skuespil fra det 16de og 17de Århundrede henhøre under den så kaldte »Skolekomedies« Kategori[1]), det vil sige, de ere ikke blot væsentlig blevne til ved Skolerne (eller Universitetet) og have været spillede af Skoledisciple (eller Studenter), men den Morskab og især den Belæring, som de indeholdt, var først og fremmest beregnet på og afpasset efter selve de unge Skuespilleres Smag og Behov. Og endnu ét have næsten alle disse Stykker fælles, nemlig deres Kunst, der i alle væsentlige Punkter er den samme, som går igjennem det egentlige Middelaldersskuespil. I begge de nævnte Henseender slutte de Skuespil, som her skulle omtales, sig til den store Mængde af de andre. Men samtidig frembyde de flere ikke umærkelige indbyrdes Forskjelligheder, og det er bl. a. ganske interessant, at hvert enkelt Stykke i denne ældste Samling af danske Komedier repræsenterer en af de Hovedformer, under

---

[1]) Det er dog måske værd at bemærke, at Udtrykket »Skolekomedie« ofte, og især i Tyskland, bruges i mere indskrænket Betydning, nemlig kun om de *ny-latinske* Skuespil, som opførtes ved Skolerne eller Universitetet, og blandt hvis pædagogiske Formål Indøvelsen i det latinske Sprog indtog en fremtrædende Plads. Om Opførelsen af sådanne Skolekomedier i snævrere Forstand foreligger der også Efterretninger for Danmarks Vedkommende, og nogle af de pågjældende Stykker ere endnu bevarede. Imidlertid synes den latinske Skolekomedie at have spillet en temmelig underordnet Rolle her hjemme, sammenlignet med den danske, i det mindste i Tiden efter Reformationen. Noget andet var de Opførelser af de *gamle* latinske Dramatikere, særlig Terents, men dog også Plautus, som temmelig jævnlig fandt Sted ved de danske Skoler og ved Universitetet i det 16de Århundrede.

hvilket det gamle Skuespil overhovedet træder frem. Det første Stykke er nemlig en Fastelavnsfarce, det andet en klassisk Allegori, det tredie endelig et Helgenspil. De to første Stykker have ingen Titel i Håndskriftet. Efter deres Indhold kunde man måske passende kalde dem: »*Den utro Hustru*« og »*Paris's Dom*«, og af praktiske Hensyn vil jeg bruge disse Betegnelser for dem i det følgende. Det tredie Stykke har Overskriften: »*Comoedia de sancta virgine Dorothea.*« Endelig indeholder Håndskriftet Begyndelsen til et fjerde Stykke, en Bearbejdelse af Hans Sachs's »*Henno*« eller mulig af Reuchlin's »Scenica progymnasmata«, der er »Henno's« Original.

Umiddelbart efter Epilogen til »Dorotheæ Komedie« forefindes følgende Optegnelse: »*Anno mdxxxj Christiernus Joannis pedagogus iuuentutis in parrochia diue virginis, prelato suo viuente magistro Andrea Gloeb.*« At dette må betyde, at Christiern Hansen hint År har skrevet (oversat) det Stykke, til hvis Epilog Notitsen slutter sig, eller i hvert Fald, at han hint År har forfattet hin Epilog — som har en vis selvstændig Betydning — derom kan der næppe være mindste Tvivl, og lige så sikkert synes det, at Christiern Hansen selv må have nedskrevet hin Bemærkning. Det fremgår i og for sig tilstrækkeligt af Brugen af »suo« [1]), men også den for udenfor stående temmelig dunkle Måde, hvorpå der hentydes til Anders Glob, viser tydeligt, at hin Notits ikke er nedskreven af en fremmed i den Hensigt at give en virkelig Op-

---

[1]) Lige modsat siger N. M. Petersen, som antager, at Christiern Hansen ikke selv har nedskrevet Bemærkningen: »— prelato *suo* viser jo, at det er en anden der taler«. (Danske Literat. Historie 2. Udg. II, 223 Anm. 2). Den latinske Grammatik må dømme os imellem. Iøvrigt ere Petersens Bemærkninger om disse gamle Skuespil også i andre Henseender påfaldende flygtige.

lysning, men af Forfatteren selv for derved ligesom at sætte et Minde over en personlig Erindring. Imidlertid plejer man at tillægge hin Notits en endnu mere omfattende Betydning, idet man på Grundlag af den antager, at Christiern Hansen er Forfatter til (eller Bearbejder af) alle de tre i Håndskriftet indeholdte Stykker. Den nærmere Undersøgelse af, hvor vidt denne Mening er rigtig eller ej, synes helst at måtte opsættes, indtil jeg kommer til at betragte »Dorotheæ Komedie« nærmere, og så meget mere, da Kundskab til de to første Stykkers Indhold og Form nødvendig hører med til Afgjørelsen af Spørgsmålet. Foreløbig nøjes jeg med at udtale, at Skrifttrækkenes Udseende ikke giver nogen Vejledning til at udfinde, hvem der er Forfatter til Stykkerne. Ikke engang »Dorotheæ Komedie« er indført i Håndskriftet med den Hånd, som jeg betragter som Christiern Hansens egen, og lige så sikkert er det, at »Den utro Hustru« og »Paris's Dom« ere skrevne hver med sin Hånd, og at disse Hænder ere forskjellige fra dem, vi finde både i »Dorotheæ Komedie« og i Christiern Hansens Notits. Denne Hændernes Uensartethed opdages måske ikke så lige ved første Øjekast, thi ikke blot ere de alle gamle og uden Tvivl omtrent samtidige med Stykkerne selv[1]), men der er virkelig også i flere Punkter en ikke ringe Lighed imellem dem, således som den f. Ex. kunde tænkes at fremkomme, når vedkommende Skrivere vare uddannede ved en og samme Skole eller lign. Men ved nærmere Eftersyn sees For-

[1]) N. M. Petersen siger (anf. Sted), at Håndskriftet ikke er samtidigt. Jeg betænker mig ikke på at sige lige så bestemt, at der fra Skriftens Side (for ikke at tale om Sprogformen) ikke er det allermindste til Hinder for, at Stykkerne kunne være indførte i Håndskriftet i Tiden omkring 1530, og jeg er vis på, at enhver kyndig, der ser på Håndskriftet uden forudfattet Mening, vil give mig Ret heri.

skjellen meget tydeligt, og i Forbindelse hermed viser der sig da også Forskjelligheder i Retskrivning, Dialekt, Brug af Forkortningstegn osv.

Om Håndskriftet kan endnu anføres, at det indeholder 31 upaginerede Blade i 3 Læg, nemlig 7 Blade i det første Læg (der har oprindelig været 8 Blade, men et er klippet af), 8 Blade i det andet og 16 Blade i det tredie Læg. Hvert af de tre Stykker er indført i et særskilt Læg, men dog således, at i det første Læg er Blad 7, i det andet Blad 6—8, og i det tredie Blad 16 ubeskrevet. Lægene ere indheftede i et Stykke beskrevet Pergament, der har hørt til et Middelalders-Håndskrift af Vulgata (1. Makkab. 13. Kap.).[1]). Formatet er, som tidligere nævnt, Folio, men en smal, på langs brækket Folio, der egner sig godt for de korte Verslinier, og som bl. a. skal være almindelig ved de tyske Skuespilhåndskrifter. Det danske Håndskrift er temmelig stærkt medtaget af Tidens Tand. Hjørnerne ere meget beskadigede, og Papiret har, især i det første Læg, lidt en Del af Fugt og er på flere Steder nær ved at smulre bort. Hvad der næsten er værre, er, at

[1]) På begge Sider af Bindets forreste Blad sees, øverst oppe, nogle Optegnelser af en Hånd, som meget ligner den, der har indført »Den utro Hustru« i Håndskriftet. Dels som en Følge af Slid, dels på Grund af forsætlig Udsletning, ere de fleste af disse Optegnelser nu blevne ulæselige. Så meget ser man dog, at hvad der har stået på Bindets udvendige Side, er 8 Linier af en Prolog til et Skuespil, og af disse 8 Linier er den første den samme, som findes i Spidsen ikke blot af »Den utro Hustru«, men også af Brudstykket af »Henno« (»Hil sæl, god Dag« osv.). Af de andre Linier kan kun hist og her læses et Ord, men dette er tilstrækkeligt til at vise, at den pågjældende Prolog iøvrigt ikke har været nogen af dem, som høre til de to nævnte Skuespil. Optegnelserne på Bindets indvendige Side synes at have været et Slags Regnskab. Flere af dem ere igjen overstregede, og endnu flere udraderede med en Kniv.

Stykket i dette første Læg har været så meget læst, at Blækket, der aldrig er trængt synderlig dybt ind i Papiret, på mange Steder er *næsten* helt afslidt, så at det er overmåde vanskeligt at læse Skriften. Ikke desto mindre *kan* den endnu i de allerfleste Tilfælde læses, således som min Udgave af det pågjældende Stykke, bag hvilken ligger flere Års Sysselsættelse med Håndskriftet, forhåbentlig godtgjør. I Håndskriftets senere Læg frembyder Læsningen i det hele ingen Vanskelighed.

Hermed går jeg over til Betragtningen af de enkelte Stykker, som ere bevarede i Håndskriftet.

I.

Den utro Hustru.

Det varede en Tid — skjønt forskjelligt i de forskjellige Lande —, inden det komiske Element efter en større Målestok fik Indpas i det på religiøs Grund hvilende Middelalders-Drama, og atter en Tid, inden det trådte selvstændigt frem i rent komisk Skuespildigtning. Det er en Udvikling, der står i nær Sammenhæng med Udviklingen af den borgerlige Mellemstand, og selve det komiske Skuespil, der skabes, er i en ganske anden Grad et virkelig folkeligt Skuespil end både Mysterier og Moraliteter. For det ophøjede har dette Skuespil lige så lidt Plads som for det spidsfindige. Det tager sine Æmner af Mellemklassernes og de lavere Klassers Liv, og Behandlingen er jævn og fordringsløs. Hvad det vil, er kun dette ene: at more Tilskuerne, men i så Henseende gjør det også sit yderste. Det er ikke den fineste Lystighed, man her kommer i Berøring med — tværtimod. Den er altid af en stærkt håndgribelig Art, mindre djærv end drøj og med udpræget Forkjærlighed for uhøviske Talemåder og Situationer. Med

andre Ord: Spøgen er næsten altid burlesk, og Skuespillet selv er Farce. Men den oprigtige Frejdighed i denne Spøg kan ikke sjældent bringe en til at se igjennem Fingre med dens Udskejelser, og i hvert Fald er den et så nøjagtigt Udtryk for Smagen og Dannelsen hos det Publikum, som den nærmest var bestemt for, at det alene af den Grund må have Interesse at lære den at kjende. Jo mere Farcen sluttede sig til Virkeligheden og herfra hentede Æmner til at slippe sit Lune løs på, desto lettere måtte det ske, at den lejlighedsvis fik en stærk satirisk Farve, og dette er da også et almindeligt Træk hos de allerfleste Farcer vi kjende, og et Træk, der under visse Omstændigheder giver den ellers meget fordringsløse Digtart en almindeligere historisk Betydning. Farcen kom frem overalt, hvor der overhovedet fandtes et Middelalders-Skuespil, og skjønt den overalt ligner sig selv i det væsentlige, har den dog i de forskjellige Lande en noget forskjellig Afskygning. På de fleste Steder stod den i nært Forhold til de folkelige Fester, som Middelalderen var så rig på, og ved hvilke det hele Folk slog sig løs med en ubunden Livsglæde, som Nutiden ikke kjender meget til. Frem for alt var dog Fastelavnstiden, i hvilken Forklædning og alskens Gjækkerier hørte til Dagens Orden, gunstig for Farcerne, og i Tyskland — til hvis Skuespilvæsen de nordiske Landes stod i det nærmeste Forhold — vare Farceopførelserne i den Grad knyttede til Fastelavnen, at de heraf fik deres Navn: Fastnachtspiele. Det var især i Sydtysklands store Handelsstæder at Fastelavnsspillet blomstrede, og navnlig kan Nürnberg opvise en hel Række Forfattere, som havde Betydning for denne Digtarts Udvikling. Spredtvis forekomme dog Fastelavnsspillene rundtom også i det øvrige Tyskland.

Da vi, som tidligere sagt, ikke kjende noget nærmere til det danske Middelalders-Skuespil, vide vi heller ikke, når Fastelavnsspillet første Gang kom frem her hjemme. I Tyskland synes det ikke — i det mindste ikke som egentligt Literaturprodukt — at kunne føres længere tilbage end til Begyndelsen af det 15de Århundrede [1]), og i sin første Fremtræden var det endda såre ufuldkomment. Når vi derfor i et Aktstykke fra 1447 læse, at Prioren ved St. Hans Kloster i Odense, som ønsker at oprette en Skole ved Klostret, forpligter sig til ikke at lade »cum scolaribus (suis) . . . choreas et ludos carnispriviales publice . . . celebrari« [2]), turde det allerede på Grund af Tiden, og måske også på Grund af Udtrykket »publice«, være temmelig tvivlsomt, at der her sigtedes til Opførelsen af virkelige Fastelavnsspil. Det er dog lige fuldt ret interessant at se Tilladelsen til at holde Skole gjort afhængig af et Vilkår som det anførte. Om det end ikke aldeles afgjort vidner imod den almindelige Karakter af de Lystigheder, hvormed Borgerne i Odense fejrede Fastelavnen, synes det dog bestemt at tyde på, at Odense Skoledisciple til en Tid havde spillet en virksommere Rolle ved disse Lystigheder, end det kunde ansees for sømmeligt og tilladeligt [3]).

1) Man har ment, og måske ikke med Urette, at Fastelavnsspillene have deres Udspring fra små *improviserede* Dialoger. Spørgsmålet herom har dog ikke synderlig Betydning for os, da det først er de *skrevne* Stykker, som kunne antages at have øvet nogen større Indflydelse på Udlandets, særlig Nordens, Forsøg i lignende Retning.

2) Indbydelsesskrift til Indvielsen af Odense Cathedralskoles nye Bygning. 1846. S. 4 og 49; jvfr. Thorkelin: Diplomatarium Arna-Magn. I, 157; Pontoppidan: Annales ecclesiæ Dan. I, 663; Odense Skoleprogram for 1831 S. 9 flg.

3) Thi det vilde dog vel være altfor usandsynligt, at hint Vilkår skulde være et Udtryk for den Frygt, som en konkurrerende

Frygten for at give Skoledisciplene for frie Tøjler på dette Punkt træder endnu tydeligere frem i det bekjendte skarpe Forbud i Christiern II.s Skoleanordning: »Her effter skal ingen Prest, Degen eller Peblinge forklede seg om Fastelaffuen vti Prekusser Monck oc Mumies Ligellsse at wmløbe oc trygle oc bedriffue anden Skalkhed, som thee her tiil giort haffuer. Huo her emodt giør, skal miste sin Huudt« [1]). Da Fastelavnsspillene i den ældste Tid netop opførtes på den Måde, at Aktørerne løb om i Forklædning fra Hus til Hus, spillede deres Stykker, og så, når de vare færdige, modtog en Gave i Penge, Fødevarer eller lign. af Husets Beboere, føres vi ved Udtrykkene i Christiern II.s Forbud endnu nærmere til de egentlige Fastelavnsspil end ved det omtalte Dokument fra Klostret i Odense. Fastelavnsspillene ere i al Fald blevne trufne af dette Forbud, og når de ikke udtrykkelig nævnes deri, hidrører

---

Skole nærede for et Indgreb i Rettigheder, den forbeholdt sig selv? Det var Kapitlet ved St. Knuds Kloster, som gav den omtalte Tilladelse til at holde Skole, og med dette Kloster stod Odense Bys ældste Skole, St. Albani Skole, i nøjeste Forbindelse (se Indbydelsesskrift til Indv. af O. Cathedralsk. nye Bygning S. 2 flg.).

[1]) Danske Magazin VI, 367. Håndskriftet har, i Følge Langebek, i sin Tid været opbevaret i Gehejmearkivet, men både Nyerup og senere jeg have begge forgjæves søgt det der. Ordet »Prekusser«, hvorom Nyerup har skrevet en særegen lille Opsats (Minerva 1803, I, 334—37), er ikke hidtil forklaret. Jeg skulde være tilbøjelig til at tro, at det var læst fejl af Langebek. Mon det ikke kunde tænkes, at der havde stået »Prekursor« (Præcursor), hvad der er en, især i tyske Fastelavnsspil almindelig Betegnelse for den Person, som fremsagde Prologen og Epilogen, og som vistnok tillige i mange Tilfælde ledede Stykkernes Opførelse. Mulig har denne Person haft en særlig afstikkende Dragt, og i al Fald i det alvorlige Skuespil vides det, at den tilsvarende Figur — som blandt mange andre Navne også bar Navnet »Herold« eller »Præco« — undertiden var iført virkelig Herolddragt (jvfr. Afbildningerne i Hegelund's Susanna og Hieron. Justesen's Salomons Hylding.

dette måske kun derfra, at man ved at holde Forbuddet almindeligere opnåede at ramme også andre Sider af Fastelavnsforlystelserne foruden selve de dramatiske Øvelser. For så vidt iøvrigt Udfærdigelsen af Christiern II.s Skoleanordning snarest synes at måtte henføres til Året 1521, ligger det nær at sætte det anførte Forbud i Forbindelse med en omtrent samtidig Begivenhed, som uden Tvivl havde voldet Kongen en ikke ringe Ærgrelse. Som bekjendt indkaldte Christiern II. 1520 en luthersk Prædikant, Mag. Martin Reinhard, som skulde forkynde den nye Lære her i Landet. Han begyndte sin Virksomhed i Kjøbenhavn, og mange løb til for at høre ham eller snarere for at se ham, thi man gav mindre Agt på hans Prædiken, som kun få forstod, end på de Fagter, hvormed han ledsagede Prædikenen. Disse Fagter talte man om alle Vegne, man gjorde sig lystig over dem og efterabede dem. Dette drog den katholske Gejstlighed sig til Nytte. Kannikerne og Vikarerne ved Frue Kirke fik fat i en opvakt Dreng og lod ham overvære Mag. Reinhards Prædikener, og da dette havde varet nogen Tid, havde Drengen tilegnet sig hele Magisterens Måde at træde frem på så fuldstændigt, at han kunde efterligne den på det mest skuffende, og han blev nu indbudt rundt omkring til Gjæstebud og Gilder, hvor han holdt allehånde naragtige Taler, som han ledsagede med Mag. Reinhards Gestikulationer. Ligheden fuldstændiggjordes ved Udklædning, og for at han skulde komme i den rette Stemning, blev han først rigelig beværtet med Mad og Vin[1]. — Når man fraregner, at Drengen var ene om at give Forestillingen, minder hans Optræden iøvrigt på næsten ethvert Punkt

---

[1]) Se især Joh. Svaningius: Christiernus II. 1658. pag. 152 flg., og Ny kirkehistor. Saml. V, 276 flg.

om Fastelavnsspillene. Den dramatiske Aktion, Forklædningen, Kådheden, det satiriske Sigte, Omløbningen fra Hus til Hus osv. finder man altsammen igjen ved de virkelige Fastelavnsspil, ja selv det, at Spotten var taget i den religiøse Bevægelses Tjeneste, er et Træk, som netop var særlig betegnende for hin Tids Farcer. Hvorom alting er, blev de omtalte Løjer næppe uden Betydning for Udfaldet af det første Forsøg på at skaffe den lutherske Lære Indgang her hjemme, og skjønt Historien ikke forefaldt i Fastelavnstiden, forekommer det mig dog, som før berørt, ikke usandsynligt, at den kan have givet et Stød med til Udstedelsen af Christiern II.s ovenfor anførte Forbud.

Dette Forbud bar dog næppe nogen blivende Frugt. Måske er det allerede bleven ophævet af Christiern II.s Efterfølger på Tronen, men under alle Omstændigheder vise både enkelte Forfatteres Udtalelser[1]) og forskjellige nye Forbud fra en ikke lidet senere Tid end det nævnte[2]), at det ikke lod sig gjøre på en Studs at ud-

[1]) Således taler P. Palladius i sin Efterskrift til A. Musculi En formaning oc atuarsel om den leppede oc forkludede Hosedieffuel (1556), Bl. E. 4, om »den Fastelaffuens Dieffuel her inden Københaffns Porte, der wi haffue predicket mod nogit nær i disse tiffue aar«, indtil endelig Befalingsmanden på Kjøbenhavns Slot, Peder Godske, for 3 År siden tog Sagen i sin Hånd: »Huor met den Fastelagens Dieffuel bleff bort iaget, saa at wi haffue siden hafft fred faar hannem, des være Gud loffuit!« — Et Vidnesbyrd fra 1533 om Fastelavnsskikke i Æbeltoft i ældre Tid haves i Nye danske Magazin I, 25—26. Om Fastelavnsløjer ved selve det danske Hof i Christian III.s og Frederik II.s Tid se nu R. Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof osv. S. 164.

[2]) Således et fra 1595, rettet mod Studenterne (Ny kirkehist. Saml. V, 69; Rørdam: Kbhvns Univ. Hist. III, 51), og et almindeligere Forbud i Recessen af 1643, 1. Bog 2. Kap. § 26 (se foran S. 107). Ret betegnende for Fastelavnsløjernes almindelige Karakter i ældre Tider synes det mig, at i Poul Jensen Colding's Etymologicum Latinum (1622) oversættes »Bacchæ« ved

drive, hvad Peder Palladius kalder »Fastelavnsdjævelen«, af Folkets Hjerter, og når også de senere Forbud ikke særlig angå Skoledisciplene, tør man dog antage, at heller ikke disse med ét have afstået fra at fejre den glade Fastelavnstid på den én Gang tilvante Vis. Et Vidnesbyrd herom turde vi mulig endogså have i selve den Skolekomedie, hvormed vi her beskjæftige os. Thi skjønt vi ikke bestemt kjende dette Stykkes Affattelsestid, er det dog vistnok mest sandsynligt, at det tilhører de nærmeste År efter Udstedelsen af Christiern II.s Forbud. Og at Stykket er, ikke blot et Fastelavnsspil, men et Fastelavnsspil, der har været opført netop i de Former, som Christiern II.s Forbud var rettet imod (derunder indbefattet, hvad der betegnes som »Omløben« og »Tryglen«), dette fremgår allerede tilstrækkelig tydeligt af Prologen og Epilogen — af hin, idet den viser os, hvorledes de spillende komme ind i et fremmed Hus og opføre deres Stykke for de der forsamlede; af denne, idet den viser, hvorledes Selskabet drager bort igjen efter Forestillingens Slutning, men dog ikke før det har udtalt Ønsket om at få en Hjertestyrkning:

»Dermed vil jeg nu gange af Dør,
Giver mig at drikke før.«

For bedre at blive forstået, når jeg i det følgende kommer til at omtale en og anden Enkelthed i Stykket, må jeg i Korthed angive Gangen i dette. Først optræder en Mand, som underretter sin Kone om, at han har besluttet at gjøre en Pilegrimsvandring for at få »Afløsning« af sine Synder. Ægteparret har levet lykkeligt sammen, og Konen ser nødigt, at Manden forlader hende. Men hendes Forestillinger frugte intet:

»Fastelaffns Quinder« og »bacchor« ved »Løber gall, Raser, *Løber Fastelaffn*, Stormer, Staajer, Suærmer, Rutter, tager ilde oc gallend aff sted.«

Manden rejser sin Vej. Næppe er han borte, før en Bonde fremstiller sig for den smukke Kone, og da han hører, at hun er alene, søger han at lokke hende til Utroskab. Konen svarer med Skjældsord og spotter Bondens plumpe og svinske Udseende; desuden, mener hun, har han jo selv en Hustru, som han bør holde sig til. Dette sidste nægter Bonden. Vistnok har han været gift engang, men hans Kone, som var en gammel arrig Trold, er nu død; hvad Manglerne ved hans Ydre angår, kunne de afhjælpes i en Badstue. En sådan opsøger han da, han bliver vasket og gjort i Stand, hans Skjæg bliver svedet med et Lys, men da han igjen, vel tilfreds med sig selv, fremstiller sig for Konen, lader hun ham vide, at han er endnu hæsligere end før, og ønsker ham »Ulykke i Vold«. Hendes Ønske opfyldes strax, thi Bondens egen Hustru, som han nylig omtalte som død, kommer ind og spørger, hvad det er han bestiller, og Bonden, der før var så kry på det, taber øjeblikkelig Modet og siger, at han vil gå hjem. Men nu optræder en Munk, som fortæller Bondekonen, hvad det var, hendes Mand havde for, og den ulykkelige må nu bøde for sin Ubesindighed: efter at han først har måttet høre ilde, fordi han, der er så påtrængende lige over for andre Kvinder, er så tilbageholdende mod sin egen Hustru, bliver han af denne slæbt bort ved Hårene. Strax begynder nu Munken at gjøre Haneben til den smukke Kone. Han mener selv, at han er en kjøn Mand, og hvis Konen har noget imod Munkekappen, som han bærer, er der Råd derfor:

»Jeg kaster hende vel op udi en Vrå,
Så står igjen en Mand fuld strunk,
I Vråen ligger da den sorte Munk.«

Konen afviser dog også ham, idet hun tillige lader sig forstå med, at hvis hun engang skulde glemme sig selv,

vilde hun da foretrække en Hofmand for en Munk. Næppe er Ordet udtalt, før en Hofmand træder ind. Han hilser spottende på Munken og spørger ham, om det ikke var rigtigere, at han blev i sit Kloster end at gå her og bejle. Munken fralægger sig med dydig Harme, at han skulde have Tanke til nogen Kvinde: han er blot kommen for at hente nogle Oste til sit Kloster. Men Hofmanden lader sig ikke narre; han siger, at Munken lyver, og at han skal lære ham at blive hjemme en anden Gang. Han giver ham så en Dragt Prygl og tager hans Kappe fra ham. Derefter begynder han selv at erklære Konen sin Kjærlighed, men hun nægter at bønhøre ham, selv efter at han har mindet hende om de Ord, hun nylig lod falde til Munken. Hofmanden søger så Hjælp hos en gammel Troldkvinde og lover hende en god Betaling, hvis hun kan finde et Middel til at bringe den smukke Kone i hans Vold. Troldkvinden maner da en Djævel, som skal stå hende bi. Han kommer ikke lige strax, men da Troldkvinden maner pány, og denne Gang blandt andet ved det, som Djævelen er mest bange for af ålt i Verden, nemlig gamle Kjærlinger, kommer Djævelen frem i stor Forskrækkelse og lover at gjøre alt, hvad der befales ham. Han får nu Pålæg om at gå hen og overtale Konen til Utroskab, og han søger virkelig på bedste Måde at udføre dette Hverv. Men hans Møje er spildt. Konen afviser ham med Hån, og da han nedslået vender tilbage til Troldkvinden og aflægger sin Beretning, bliver han først skjældt dygtigt ud for sin Kejtethed og derefter pryglet af. Hofmanden er dog naturligvis ikke nøjet hermed, men truer Troldkvinden, som har taget hans Penge uden at udrette noget for ham, og hun finder da på et nyt Middel til at indvirke på den smukke Kone. Hun tager en Hund med sig og frem-

stiller sig for Konen grædende og som en gammel Tiggerkjærling. Konen spørger hende, hvad hun græder for, og efter nogle Omsvøb fortæller hun da, at den Hund, som hun fører med sig, var engang hendes Datter. En ung Mand bejlede til hendes Kjærlighed, men hun vilde ikke føje ham, og da skete det, at hun — man må antage: ved Troldkunster, som han lod gjøre — forvandledes til en Hund. Da Konen hører denne Fortælling, bliver hun bange og tvivlrådig om, hvorledes hun skal forholde sig, og så snart Troldkvinden mærker dette, råder hun hende naturligvis til strax at give efter, hvis Hofmanden skulde komme igjen, fremfor at udsætte sig for at lide en lignende Skjæbne som hendes Datter. Således besluttes det da, Hofmanden bliver hentet, og Konen overgiver sig på Nåde og Unåde.

Man vil af dette Uddrag blandt andet have set, at Stykket på et iøjnefaldende Punkt, nemlig i Henseende til Moralen, stiller sig temmelig ejendommeligt. Jeg har ikke kunnet give nogen Forestilling om de mange yderst uhøviske Enkeltheder i Replikkerne. Men alene disse Slag i Slag gjentagne Angreb på en gift Kones Dyd, som af Forfatteren behandles som en behagelig Spøg, og ikke mindre den temmelig lette Måde, hvorpå han til Slutningen motiverer hendes Fald, alene dette er tilstrækkeligt til at vise, at Fastelavnsspillets »Moral« i al Fald er en anden end den, der i så rigeligt Mål serveredes i Tidens alvorlige Skuespil, selv det iberegnet, at disse punktvis kunde byde Tilskuerne Ting, som vare påfaldende nok. Vil man endelig uddrage en Lære af Stykket, så angiver Forfatteren selv som en sådan, at gamle Kjærlinger ere lige så snedige som Djævelen selv (V. 438 flg.). Er man ikke nøjet hermed, kan man sige, at Stykket viser, at man helst må lade være at rejse for langt bort, når man har en smuk

Kone hjemme. Og da den Rejse, der er Tale om, er en Pilegrimsrejse, turde det måske ikke være helt usandsynligt, at Stykket også har villet give et Bidrag til at belyse disses Forkastelighed [1]). Men synderlig videre end til denne Slags »Moral« kommer man ikke med vort Fastelavnsspil, og når Moralen selv for den overvejende Del er Spøg, er den jo netop i fuld Samklang med Stykkets hele øvrige Karakter og dets Formål.

Thi, som jeg før har sagt, at more Tilskuerne ved at slå Gjækken løs på enhver tænkelig Måde, dette er Fastelavnsspillenes og således også vort Stykkes nærmeste og egentlige Opgave. Og det forekommer mig, at denne Opgave må betragtes som ikke uheldigt løst. Der er i de få Scener, som Stykket består af, samlet en hel Del Lystighed, og når denne også for det meste er temmelig grovkornet og af temmelig udvortes Art — Skjældsord, uhøviske Talemåder og Prygl udgjøre fremtrædende Bestanddele af den —, er den dog også på sine Steder præget af et virkeligt Lune, som kan fornøje selv en senere Tid. Dette gjælder f. Ex. om et og andet i den Scene, hvor Bonden optræder som Bejler. Hans Plumphed og hans Kryhed, der ved hans Hustrus Ankomst slår over i ynkelig Modfaldenhed, giver

---

[1]) Jvfr. Hustruens Replik V. 62 flg. — Under alle Omstændigheder bliver Stykket *faktisk* en Illustration til følgende Sted i den bekjendte Reformationssatire om Peder Smed og Adser Bonde (Kirkehist. Saml. II, 341—42):

Aff pillegrims reyse kommer intet gaat,
det kommer dem stundum selff til spaat,
— — — — — — — — — — — — —
Hand far saa til den hellige sted,
sit arbeyde forsømmer hand der met,
— — — — — — — — — — — — —
Saa bliffuer hustruen i horeri lerd,
det skal da vere en helligdoms ferd.

i det mindste Omridsene til et ret pudsigt Billede, og den hele Scene får en morsom og passende Afslutning ved den Forbitrelse, der luer op i Bondekonen, da hun kommer til at sammenligne Mandens Aktivitet lige over for fremmede Kvinder med hans Tilbageholdenhed lige over for hende selv, samt ved den arrig-vemodige Replik, hvormed hun — opfyldende en ægteskabelig Pligt, men uden deraf at øse noget Håb for sig selv — trækker af Sted med Synderen:

Hjem skal du i Sorrigs Navn,
Alligevel det vorder mig ej til Gavn.

I den følgende Scene med Munken gjenfinder man i Hovedsagen den samme Bevægelse som i Scenen med Bonden, men der er dog i det forceret-friskfyragtige hos den nye Bejler og i dennes mere smidige Forsøg på at skjule sin Flovhed en Nuance, som stemmer med Forskjellen i hans sociale Stilling. Denne Scene er iøvrigt mest mærkelig ved sin skarpe Satire mod en Stand, som uagtet sin Fordring på at ansees for ulastelig stadig gav flere og flere Beviser på en gjennemgående Fordærvelse. Især er det meget betegnende, at Munken strax tilbyder den smukke Kone at slænge den Kappe, som er Tegnet på hans Stand, »op udi en Vrå«, i Fald den skulde mishage hende. Kappen havde sin store Del i den Nimbus, der omgav Munkestanden, den havde efterhånden fået en vis selvstændig Gyldighed som en Slags Helligheds-Tegn, og jo mere det hidtil havde været en Trossætning, at Munken og den vare uadskillelige — thi, som det hedder i Niels Ebbesens Vise, »der er ingen sammet viet uden Munken og hans Kappe« [1]) —, desto mere talende er den Symbolik, som indeholdes i den her fremstillede Munks flotte Tilbud:

---

[1]) Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III, 517.

Helligheden selv er noget rent udvortes, som man tager på eller lægger af, efter som det bedst lønner sig[1]. I Overensstemmelse hermed er da også Munkens øvrige Optræden i Stykket skildret. At hans sanselige Begjær endog er ualmindelig stærkt fremtrædende lige over for Konen, må i hvert Fald sluttes af Hofmandens Ord (V. 241—42), og siden forsøger han at dække sig ved en Løgn[2] — således som han plejer at gjøre, siger Hofmanden. Men Straffen kommer over ham, og det kan ikke andet end have tilfredsstillet Tilskuernes Retfærdighedsfølelse, at denne Straf er ens med den, han ved sit Angiveri bragte over Bonden, dog med det særlig beskæmmende Tillæg, at hans Kappe bliver taget fra ham.

Det vilde ikke være vanskeligt også i de øvrige Partier af »Den utro Hustru« at påvise dels ret mor-

---

1) I den egentlige Reformationssatire fremdrages oftere Munkekappen og den Overtro, der knyttede sig til den. Således i Historien om Peder Smed og Adser Bonde (Kirkehist. Saml. II, 370):

Deris Kapper oc Munckeri
er altsammen bedrageri.

Jvfr. Visen »Om Muncke Cappen« (Chr. Bruun: Viser fra Reformationstiden S. 52—53), hvor Kappen for en Del ligefrem identificeres med Munken selv og hans Laster.

2) Også det Påskud, han her anfører, at han skulde hente nogle Oste til sit Kloster, erindrer om et Sted i den oftere anførte Satire om Peder Smed og Adser Bonde, hvor Adser Bonde klager over, at Munkene tage alle hans Oste fra ham (Kirkehist. Saml. II, 369):

Den ene Ost hente de bort,
Før min Høstru fick en anden giort.
— — — — — — — — — — —
Jeg haffde icke tre Oste paa en tid,
Saa giøre Muncke mig dem quit.

Han undrer sig over, hvad de gjøre med alle de Oste, og Peder Smed ved ikke at give ham nogen bedre Forklaring, end at det går med dem som med de 200 Får og Lam, som Gråbrødrene i Randers måtte kaste i Fjorden, fordi de havde fået så mange flere, end de kunde fortære.

somme dels for Tidens Kulturtilstande betegnende Enkeltheder, men da Texten jo nu foreligger fuldstændigt, turde det være nok med, hvad der allerede er fremført[1]). Også hvad en anden Side af Stykket angår, nemlig dets mere specielt *dramatiske* Udformning, indskrænker jeg mig til et Par antydende Vink. Den Kunst eller dramatiske Retning, som »Den utro Hustru« i Lighed med alle vore andre Skolekomedier repræsenterer, er, som forhen berørt, væsentlig den samme, som tidligere havde fundet Udtryk i Middelalders-Dramaet, og det turde vel være de færreste af Læserne, som ikke havde en nogenlunde tydelig Forestilling om denne Kunst med dens løse, brede, Motivering foragtende Komposition, der ikke har noget væsentlig andet Princip end den fortællende Skildring, med dens mere middelbart beskrivende end umiddelbart udtrykkende Dialog, og med dens almindelig holdte Karakteristik, der, hvor den når videst, kun bliver en Karakteristik af Standen eller Klassen, ikke af Individet. Af disse Svagheder har da også »Den utro Hustru« sin Del, og hvad særlig Kompositionen angår, vil det let sees, at Stykket egentlig består af en Række temmelig selvstændige Episoder, der kun ved en meget tynd Tråd ere forbundne med hverandre, og som føres forbi Øjet ligesom de skiftende Billeder i en Laterna magica. Men alligevel er Stykket ingenlunde udarbejdet uden en vis Sans for dramatisk Virkning. Fremfor alt har det den for et Skuespil højst vigtige Egenskab, at det er fuldt af

[1]) I min Afhandling »Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil«. I. (foran S. 59 flg.) har jeg givet en udførlig Analyse af den Scene, hvori Djævelen optræder, ligesom også aftrykt Scenen selv. Af Steder, hvor der tidligere har været meddelt Prøver af Stykket, kunne fremhæves: Minerva 4 B. (1786) S. 766—72; Nyerup og Rahbek: Bidrag til d. d. Digtek. Historie I, 132—41; Histor. Tidsskrift V, 498—500.

Handling, og det oven i Kjøbet af temmelig afvexlende Handling. At enkelte større Effekter, som Pryglene osv., stadig komme igjen, hidrører uden Tvivl nærmest fra, at de vare en Fordring i Tiden, og når den meget korte Munkescene har en vis almindelig Lighed med Bondescenen, er dette i al Fald kun lidet iøjnefaldende i Forhold til den Kjendsgjerning, at de to mest udførte Episoder i Stykket, den med Bonden og den med Hofmanden, ere meget afvigende fra hinanden i Motiver og Udfald. Og dertil kommer, at Handlingen i det hele er vel ordnet. Ikke blot have de enkelte Episoder i Regelen en naturlig Udvikling og Afslutning, men der er også sørget for, at Tilskuernes Opmærksomhed hele Stykket igjennem fængsles i stadig stigende Grad. For en Del er dette allerede bevirket ved den Trinfølge, hvori de tre Bejlere fremstilles, idet enhver af de senere i sin højere Stilling i Samfundet og sine rigere åndelige Hjælpekilder medbringer stærkere Våben end sine Forgængere til Kampen om den attrådede Pris. Men Forfatteren er ikke bleven stående herved, og tager man f. Ex. Episoden med Hofmanden, der i og for sig betegner det øverste Trin af Handlingsskalaen, vil man finde, at hin Bestræbelse efter stadig at forøge den dramatiske Interesse også viser sig her, og det navnlig i den Måde, hvorpå Hofmandens Angreb føres og imødegåes: først bejler og afvises han personlig; derefter søger han Hjælp hos en Troldkvinde, som igjen kalder en Djævel til Undsætning, men også dette Middel slår fejl; endelig forsøges det ualmindelige Påfund med den forvandlede Hund, og først da når Hofmanden sit Mål. Ja selv i Handlingens Underafdelinger kan man iagttage noget tilsvarende; således i Maningsscenen, hvor Djævelen i Begyndelsen ikke vil lystre, for senere, da den anden og kraftigere Maning anvendes, at komme

frem i så meget større Forskrækkelse. — Jo naivere den Kunst var, som Tiden i det hele kunde råde over, desto interessantere forekomme de fremhævede Træk mig som Vidnesbyrd om, at den i det mindste ikke var ganske uforenelig med en vis Erkjendelse af de sceniske Krav. Og dog kan man ikke undgå at lægge Mærke til, at denne Kunst alligevel til syvende og sidst har ladet Forfatteren i Stikken, idet han er strandet på den Forvexling af det episke og det dramatiske, som er dens Hoved-Særkjende, og strandet så grundigt, at Stykkets sidste store Effekt, den, som skulde bringe Spændingen til dens Kulminationspunkt, fordi det er til den Opløsningen knytter sig, falder ganske plat og virkningsløs til Jorden. Jeg tænker naturligvis på Motivet med den grædende Hund. Efter at den smukke Kone heldigt har modstået så mange Angreb på sin Dyd, giver hun pludselig tabt, da hun hører en Fortælling om, at en Hund, som føres ind på Scenen, egentlig er en ung Pige, som er bleven forvandlet, fordi hun ikke vilde bønhøre en Mand, som var forelsket i hende. Dette har ikke taget sig mindre usandsynligt ud i Datidens Øjne end i en senere Tids, og Forfatteren har tydeligt nok været uvidende om, at det ikke var nok at lade Tilskuerne vide, *at* Konen troede på hin Historie om Hunden, men at de først og fremmest selv måtte have et Indtryk af Muligheden af, at hun *kunde* tro på den, og dernæst måtte *se* denne Mulighed blive til Virkelighed. Her kan nu bemærkes, at i den Fortælling, hvorfra hint Motiv med Hunden notorisk er lånt, er den Virkning, som denne frembringer, netop ualmindelig godt begrundet, idet det hedder, at den gamle Kjærling, som ejede Hunden, først havde givet den nogle skarpe Fødemidler at æde, hvorved dens Øjne kom til at rinde, og idet den nu således selv ligesom ved *sin Gråd* bekræf-

ter Sandheden af Kjærlingens Fortælling, er det gjort let forståeligt, at den unge Kone, forbavset over det usædvanlige Fænomen, som hun iagttager med egne Øjne, også hurtigt kan bringes til at tro på den Forklaring, der gives af Fænomenet. Imidlertid egner denne Side af Motivet sig selvfølgelig ikke for Scenen, og det ikke mindst på Grund af den Vanskelighed det vilde have at få en Hund til at overtage den pågjældende Græderolle på en sådan Måde, at Tilskuerne kunde komme i Illusion derved, og skjønt Forfatteren i en Sceneanvisning (til V. 372 flg.) virkelig antyder, at Hunden skal tænkes grædende, tager han dog i selve Replikkerne intet Hensyn dertil. Men på den anden Side gjør han heller ikke noget for at erstatte det herved fremkomne Hul i Motiveringen ved en mere dramatisk Begrundelse, thi ikke blot lader han Virkningen udelukkende fremgå af Kjærlingens blotte Udsagn om, at Forvandlingen har fundet Sted, men han tager overhovedet ganske simpelt Slutningen af Fortællingen og indsætter den som Slutning på Stykket, kun med en ringe udvortes Tillæmpning af den allerede i Forvejen temmelig stærkt dialogiserede Beretning. Han har herved ganske vist gjort sig Arbejdet temmelig let, men tillige berøvet sig selv enhver Mulighed for at gjøre et virkeligt Indtryk. Og dog, når hin Scene hverken hører til de morsomste eller de bedst udførte i Stykket, turde den på den anden Side nok være en af de mest belærende.

Efter at jeg har nævnet, at Stykket har lånt Motivet med den forvandlede Hund andet Steds fra, ligger det Spørgsmål nær, om Stykket i det hele har hentet sit Stof fra fremmede Kilder. Så vidt min Kundskab rækker, må Svaret blive, at både de bedste og de fleste af de Episoder og enkelte Træk, hvormed For-

fatteren har søgt at gjøre sit Arbejde underholdende, ere opfundne af ham selv. Dette gjælder således om hele Bondescenen, om Scenen med Munken, og af Scenerne med Hofmanden om alt, hvad der står i Forbindelse med Djævelens Optræden. Der synes egentlig ikke at være lånt andet end det omtalte Motiv med Hunden og desuden selve den Ide at lade en Mand rejse bort fra sin unge Kone for at vise, hvorledes hun i hans Fraværelse er udsat for andres Efterstræbelser. Den Fortælling, hvorfra Lånet er gjort, er en af de utallige, fra alle Slags Kilder — orientalske, klassiske, bibelske, romantiske — stammende Småhistorier, som, samlede af forskjellige efter forskjellige Synspunkter og oversatte eller bearbejdede på Alverdens Sprog, udgjorde en Hovedkilde for Middelalderens og en stor Del af den nyere Tids Underholdning gjennem alle Klasser og afgave Stof til en stor Mængde digteriske Frembringelser af enhver Art. At forfølge Trin for Trin den Vej, som enhver af disse Historier har tilbagelagt på sin Vandring gjennem Landene, er en Opgave af meget betydeligt Omfang, og som endnu langtfra er fuldstændig løst; men der er givet mange værdifulde Bidrag til dens Løsning, og også for den Fortællings Vedkommende, som vi her nærmest have for Øje, stå i det mindste Hovedtrækkene fast. Der er dog i nærværende Sammenhæng ingen Grund til at komme synderlig vidt ind på denne Sag, og jeg nøjes med at fremhæve nogle enkelte Punkter. Fortællingen haves også på dansk, men rigtignok fra en meget senere Tid end den, Stykket tilhører. Den findes nemlig i Skriftet »Joco Seria: Eller Skimpt oc Aluar«. Kbhvn. 1625. (8vo). Bl. 175 v.—177 v. Dette Skrift, som indeholder en Mængde Småhistorier af den før omtalte Art, er en Oversættelse af et bekjendt tysk Værk, »Schimpf und Ernst«, der udkom første Gang

1522 (i Strassburg, Fol.)[1]), men som iøvrigt foreligger i en utallig Mængde Udgaver fra det 16de og 17de Århundrede[2]). Disse Udgaver fjærnede sig dog i Tidens Løb mere og mere fra den oprindelige, idet en Del af de ældre Historier udelodes, og nye sattes i deres Sted, og således forklares det, at vor Fortælling ikke forekommer i tidligere Udgaver af »Schimpf und Ernst«,

---

1) Samleren og Udgiveren var Franciskaneren Johannes Pauli. Nærmere om ham i »Dr. Thomas Murners Ulenspiegel. Herausgeg. von J. M. Lappenberg«. Leipzig. 1854. S. 363; jvfr. Schimpf und Ernst von Johannes Pauli, herausgeg. von H. Oesterley. Stuttg. 1866. S. 1—2. Hvilken af de tyske Udgaver der nærmest ligger til Grund for den danske, kan jeg ikke sige, da vore Bibliotheker ikke eje tilstrækkeligt Materiale til at afgjøre Spørgsmålet. Men så meget er i al Fald sikkert, at Lappenberg har Uret i at antage (a. St. S. 378), at den danske Bearbejdelse er udgået fra Frankfurter-Udgaven af 1546.

2) Se Lappenberg a. St. S. 364 flg.; J. G. Th. Grässe: Trésor de livres rares V, 170—71; Schimpf und Ernst, herausgeg. von Oesterley S. 2 flg. — Den danske Udgave af 1625 omtales i Nyerup's Alm. Morskabslæsning i Danm. og Norge S. 261. Om en samtidig Oversættelse ved Mag. Niels Mikkelsen Aalborg, der dog næppe kom ud, se Læsendes Aarbog f. 1800 S. 34; Ny kirkehistor. Saml. I, 127—29; C. Nyrop: Bidr. til d. danske Boghandels Historie I, 176. — Af den trykte danske Bearbejdelse haves en noget forkortet Udgave fra 1701 under Titlen »Tre hundrede udvalde og lystige ny Historier, eller Skiempt og Alvor«. Nyerup har med ikke ualmindeligt Sjuskeri beskrevet denne Udgave som en fra Udgaven af 1625 ganske forskjellig Bog (Alm. Morskabslæsning S. 249 flg.), uagtet den dog som sagt kun er et noget forkortet Optryk (højst 2 nye Fortællinger synes at være komne til): Oversættelsens Text er i begge Udgaver ganske den samme. Udgaven fra 1625 angiver han da at være en Oversættelse af O. Melander's Jocorum atque seriorum lib. 1—2 (Lichæ. 1604. 8vo), men den har i Virkeligheden slet intet med Melander's Skrift at gjøre. Af den danske »Skjæmt og Alvor« er der iøvrigt også udkommet en Udgave 1677 (den findes ikke i vore offentlige Bibliotheker, men omtales i Extraord. maanedl. Relationer f. 1678 S. 651), og desuden haves flere Optryk fra det 18de Århundrede.

men først skal findes i en Udgave fra 1570[1]). Fra »Schimpf und Ernst« kan Stykket altså heller ikke have gjort sit Lån. Af andre Samlinger af Historier, hvori Fortællingen forekommer, kunne nævnes som de vigtigste: det indiske Værk »Katha Sarit Sagara« [2]), forskjellige orientalske og europæiske Bearbejdelser af »De syv vise Mestre« [3]), Petri Alfonsi »Disciplina clericalis« [4]), og endelig »Gesta Romanorum« [5]). De to første af disse Skrifter skjønnes dog snart ikke at kunne have nogen umiddelbar Betydning for os, dels på Grund af de Sprog, hvori de ere affattede, dels fordi Fortællingens Udseende i dem afviger ikke lidet fra den Recension, der sees at være benyttet i »Den utro Hustru«. Omvendt står den Form af Fortællingen, der — med kun mindre væsentlige Uoverensstemmelser — foreligger både i »Disciplina clericalis« og i »Gesta Romanorum«, Stykkets Fremstilling så nær, at hvis kun det ene af disse Skrifter var kjendt, vilde man næppe betænke sig på at sige, at just dette måtte være Stykkets Kilde. Nu viser det sig dog, at Fortællingen i »Disciplina clericalis« virkelig kommer Stykket nogle Streger nærmere end i »Gesta Romanorum«, og hermed skulde man da med det samme synes, at Spørgsmålet kunde være af-

[1]) Jvfr. Oesterley: Gesta Romanorum. Berlin. 1872. S. 716.

[2]) Katha Sarit Sagara. Sanskrit und deutsch herausgeg. von H. Brockhaus. Den tyske Oversættelse S. 55—60 (Historien om Devasmitâ).

[3]) H. Sengelmann: Das Buch von den sieben weisen Meistern. Halle. 1842. S. 47 flg. og 108 flg.; H. A. Keller: Li romans des sept sages. Tübingen. 1836. pag. CXLV—VI.

[4]) Herausgeg. von Fr. W. V. Schmidt. Berlin. 1827. 4to. S. 51—53; jvfr. S. 129 flg.

[5]) Gesta Romanorum, herausgeg. von A. Keller. Stuttgart 1842. 1 Bd. S. 52—54; H. Oesterley: Gesta Romanorum S. 325—27; Gesta Romanorum aus d. Latein. übertragen von J. G. Th. Grässe. 1 Hälfte. Dresden u. Leipzig. 1842. S. 54—57.

gjort, hvis ikke den Omstændighed var, at Petrus Alfonsus's Samling må antages at have haft en forholdsvis temmelig ringe Udbredelse i ældre Tid — i det mindste i de germaniske Lande —, som den også først for et halvt Århundrede siden er bleven trykt [1]). Der lod sig dog måske finde én Udvej af denne Vanskelighed; thi er end »Disciplina clericalis« først sent bleven trykt som Helhed, gik dog enkelte af dens Historier tidlig over i trykte Skrifter, som havde et endog meget stort Publikum [2]). Et Exempel herpå have vi i den så kaldte »Steinhøwel'ske Æsop«, et Værk fra den anden Halvdel af det 15de Århundrede, som udkom i en Række forskjellige Udgaver og blev oversat på flere Sprog [3]).

---

[1]) Omvendt fandt »Gesta Romanorum« allerede tidligt en overordentlig stor Udbredelse og må indtil et godt Stykke ind i den nyere Tid regnes for at have været et af de allermest læste og yndede Underholdningsskrifter. Man får en Forestilling herom, når man hører, at »G. R.s« sidste Udgiver, H. Oesterley, omtaler ikke færre end 166 Håndskrifter af dette Værk (se hans Udg. S. 8, jvfr. S. 257 og 750—51; i Kjøbenhavns Universitetsbibliothek findes iøvrigt et Håndskrift fra første Halvdel af det 15. Århundrede — Additam. Nr. 49, Fol. —, som O. ikke har kjendt), og at Grässe (Trésor de livres rares etc. T. 3 pag. 73 flg., jvfr. hans Oversættelse af »G. R.« 2 Hälfte S. 304 flg.) opregner alene fra Tidsrummet 1472 til 1531 (det Årstal, som findes i Efterskriften til »Dorotheæ Komedie«) 42 trykte *latinske* Udgaver, foruden Oversættelser, udkomne til Dels i flere Oplag, på fransk, engelsk, hollandsk og tysk. — Det første Sted, hvor Fablen i »Den utro Hustru« er henført til »G. R.« og »Disc. cl.«, er iøvrigt F. Wolf og St. Endlicher's Von Bruoder Rauschen. Wien 1835. S. XXXVI. De forskjellige Bearbejdelser og Paralleler til Historien om den grædende Hund ere i størst Udførlighed, men dog på en underlig udvortes og lidet oplysende Måde sammenstillede i H. Oesterley's Udgave af »G. R.« S. 716; jvfr. iøvrigt H. A. Keller: Li romans des sept sages pag. CXLV—VII.

[2]) Jeg taler ikke her om »Gesta Romanorum«, der også har øst af »Disc. cl.«

[3]) Se især »Decameron von Heinrich Steinhöwel, herausgeg. von A.

I dette Værk er der nemlig foruden mange andre Ting også optaget nogle Fortællinger af »Disciplina clericalis«, og derimellem netop Fortællingen om den grædende Hund[1]). Disse Fortællinger ere dog ikke ordret gjengivne efter Petrus Alfonsus's Redaktion. For ikke at tale om, at den latinske Text altid ledsages af en tysk Oversættelse, er selve Latinen omskrevet noget, og ved denne Omskrivning er det da bleven muligt, at Fortællingen, således som den fremtræder her, har et Par Træk tilfælles med vort Fastelavnsspil, som ikke forekomme i den egentlige »Disciplina clericalis«[2]). Lægger man nu dette sammen med, at Adgangen til Steinhøwels »Æsop« var så let, kunde meget synes at tale for, at vi i dette Skrift havde Stykkets umiddelbare Kilde. Og dog tør jeg ikke påstå det med fuldkommen Sikkerhed. Ved Siden af Overensstemmelserne har Fortællingen i »Æsop« også en og anden Uoverensstemmelse med Fastelavnsspillet, og det på Steder, hvor »Disciplina clericalis« (og til Dels »Gesta Romanorum«)

---

v. Keller«. Stuttgart. 1860. S. 677 flg.; Grässe: Trésor de livres rares etc. I, 37. Skriftet, hvis Hovedbestanddel er et »Vita Æsopi« og en Række æsopske Fabler, er nylig optrykt under Titel: Steinhöwels Äsop, herausgeg. von H. Oesterley. Tübingen. 1873.

1) Oesterley's Udgave S. 323—26.

2) Således bl. a. det, at Ægtemanden gjør en Pilegrimsrejse (til Rom) for at få Aflad for sine Synder. I »Disciplina clericalis« hedder det, at han rejste til Rom »orationis studio«, og i »Gesta Romanorum« ganske almindeligt, at han gjorde en Rejse. Også i den danske Fortælling i »Joco Seria« rejser han iøvrigt til Rom »om afflad«, og i Hans Sachs's nedenfor omtalte Stykke »Das weynent Hündlein« rejser han til den hellige Grav. I og for sig måtte det nu altid ligge nær i ældre Tid at tænke sig enhver længere Rejse, hvis Formål ikke var ganske bestemt betegnet, som en Pilegrimsrejse, og for lutherske Forfattere måtte denne Tanke oven i Kjøbet have noget vist tilfredsstillende, når Rejsen, således som i det foreliggende Tilfælde, drog bedrøvelige Følger efter sig.

i al Fald står Stykket nærmere[1]), og vil man gjøre gjældende, at denne Stykkets større Lighed med de andre Skrifter i de pågjældende, temmelig uvæsentlige Punkter kan være tilfældig, så vil jeg gjentage, hvad jeg før har antydet, at Forskjellen mellem Fortællingens Udseende på alle tre Steder er så ringe, at Forfatteren gjerne *kunde* have benyttet et hvilket som helst af hine Skrifter, og at hans Arbejdes større eller mindre Uoverensstemmelse med de andre *kunde* være tilfældig. I Virkeligheden mener jeg da også, at en fuldkommen sikker Afgjørelse af det foreliggende Spørgsmål er af temmelig uvæsentlig Betydning for os, og skjønt det endog meget vel lod sig tænke, at vor Forfatter har hentet Fortællingen fra et Skrift, som ikke ligefrem er noget af de hidtil nævnte, finder jeg dog ingen Anledning til at føre Undersøgelsen videre. Hovedsagen er, at Forfatteren har benyttet en Recension af Fortællingen, der i sin Grundform er den samme, som går igjennem alle de tre sidst omtalte Værker.

Der er nu talt så meget i halv Almindelighed om denne Fortælling om den grædende Hund, at det kunde være passende at give Læserne en Forestilling om, hvorledes den virkelig ser ud. Jeg skal derfor her gjengive det vigtigste af dens Indhold, idet jeg holder mig til den Form af den, som foreligger i »Disciplina clericalis«. Der var engang, hedder det altså, en Adelsmand, som havde en smuk og kysk Hustru. Nu traf

---

1) Således bruge både »Gesta Romanorum« og Stykket stadig Betegnelsen »vetula« om den gamle Kjærling. I »Disciplina clericalis« kaldes hun i al Fald én Gang således, men i »Æsop's« latinske Text hedder hun hele Tiden »anus«. Rigtignok forekommer i den tyske Oversættelse et Par Gange Udtrykket »die Vettel«. — Også kan mærkes, at Epilogen til Stykket minder stærkt om Efterskriften til Historien i »Disciplina clericalis«, men Historien i »Æsop« har ingen Efterskrift.

det sig, at han vilde gjøre en Rejse til Rom »orationis studio« [1]), og så sikkert stolede han på sin Kones Dyd, at han ikke vilde sætte nogen anden Vogter over hende i sin Fraværelse end hende selv. En Tid lang levede Konen da også i al Ærbarhed. Da hænder det en Dag, at hun nødvendig skal tale med en Naboerske, og på Vejen hjem bliver hun set af en ung Mand, som fatter en heftig Kjærlighed til hende og fra nu af overhænger hende med Bønner om Gjenkjærlighed. Hun afviser ham imidlertid med Foragt, og af Sorg herover sygner den unge Mand hen. Da han en Dag, som han plejede, går hen til det Sted, hvor han først havde set den smukke Kone, møder han en gammel Kjærling, »religionis habitu decorata« [2]), som, da hun ser, at han græder, spørger om Grunden til hans Sorg. Hun får den da at vide, lover at hjælpe ham og går også strax hjem og lægger Hånd på Værket. Hun havde en lille Hund, den lader hun sulte i to Dage, og på den tredie giver hun den et Stykke Brød med Sennop på at æde. Så snart den har ædt Brødet, begynde dens Øjne at rinde, og nu går Kjærlingen med den til den unge Kone, af hvem hun bliver godt modtaget, »pro magna religionis specie«. Konen ser imidlertid, at Hunden græder, og spørger om Grunden hertil. (Slutningen

[1]) Jvfr. S., 52 Anm. 2.

[2]) I »Gesta Romanorum« hedder det, at hun stod i Ry for Hellighed (sancta reputabatur). Udtrykkene i »Disciplina clericalis« vise endnu stærkere hen på, at Helligheden var et Skin, og i den tyske Text i Steinhöwels »Æsop« kaldes hun en Gang ligefrem »die alt hektz«. Dog må tilføjes, at i de moraliserende Efterskrifter både til »Gesta Romanorum« og »Discipl. cler.« sættes også hendes Gjerning i Forhold til Djævelen. Ret mærkeligt er det ellers at se, hvorledes Tiden efterhånden havde taget på Helligheden. I Katha Sarit Sagara (som jo væsentlig hviler på ældre Kilder) omtales hun som virkelig Præstinde i et Buddha-Tempel.

gjengives ordret:) »Anus ad haec: Carissima amica, ne quaeras quid sit, quod adeo magnus dolor est quod nequeo dicere. Mulier vero magis instigabat ut diceret. Cui anus: Haec quam conspicis canicula mea erat filia, casta nimis et decora, quam juvenis adamavit quidam. Sed adeo casta erat, ut eum omnino sperneret, et ejus amorem respueret. Unde dolens adeo efficitur, ut magna aegritudine stringeretur. Pro qua culpa miserabiliter haec supradicta nata mea in caniculam mutata est[1]). His dictis prae nimio dolore erupit in lacrimas anus illa. Ad haec femina: Quid ergo, cara domina, ego, similis peccati conscia, quid, inquam, factura sum? Me etenim dilexit juvenis, sed amore castitatis eum contemsi, et simili modo ei contigit. Cui anus: Suadeo tibi, cara amica, ut quam cito poteris hujus miserearis, et quod quaerit facias, ne et tu simili modo in canem muteris. Si enim scirem inter juvenem praedictum et filiam meam amorem, numquam in canem mutaretur filia mea. Cui ait mulier casta: Obsecro ut consilium mihi hujus rei utile dicas, ne, propria forma mea privata, efficiar canicula. Ad haec vetula: Libenter pro Dei amore, et animae meae remedio, et quia misereor tui, hunc supradictum quaeram juvenem, et, si eum invenire potero, ad te reducam. Cui gratias egit mulier. Et sic anus artificiosa dictis fidem praebuit, et quem promisit reduxit juvenem, et sic eos associavit« [2]).

---

1) I »Gesta Romanorum« hedder det bestemtere, at *Gud* for hendes Brødes Skyld forvandlede hende til en Hund. Ligeså i »Æsop« (»dii«).

2) I den før omtalte Efterskrift, der som sædvanlig har Form af en Samtale mellem en Lærer og hans Discipel, hedder det: »Discipulus magistro: Numquam audivi tam mirabile quid, et puto fieri arte Diaboli. Magister: Ne dubites. Discipulus: Spero quod si quis homo tam sapiens erit ut semper timeat se posse decipi arte mulieris, forsitan ab ejus ingenio se custodire valebit«; etc.

Fra Betragtningen af den Fortælling, som har afgivet i det mindste enkelte Motiver til vort Skuespil, føres vi naturligt ind på Spørgsmålet om Stykkets Originalitet i snævrere Forstand. Er »Den utro Hustru« et selvstændigt Arbejde af en dansk Forfatter, eller er det en Oversættelse eller Bearbejdelse fra et fremmed Sprog? Dette Spørgsmål er, hvad jeg vel næppe behøver at fremhæve, et andet end det, om Christiern Hansen er Stykkets Forfatter eller Bearbejder, og vil derfor også kunne drøftes allerede nu. Når man får at høre, at Hans Sachs har skrevet et Fastelavnsspil »Das weynent Hündlein« [1]), hvis Kilde netop er den samme Fortælling, som er benyttet i »Den utro Hustru«, vil man let være tilbøjelig til at tro, at vi i det have Originalen til vort Stykke. Ved nærmere Undersøgelse viser det sig dog, at dette ikke er Tilfældet. Ikke blot bærer »Das weynent Hündlein« den forholdsvis sene Dato: 25de Januar 1554, men fraregnet enkelte, ganske vist tilfældige Ligheder, som f. Ex. i Samtalen mellem Ægteparret, er der iøvrigt en gjennemgående Forskjel på de to Arbejder. I Hans Sachs's Stykke optræde kun de samme fire Personer, som omtales i Fortællingen, og Stykket har ingen af vort Fastelavnsspils komiske Scener, men holder sig i det hele meget nær til Kilden. Men »Den utro Hustru« kunde da mulig være en Oversættelse eller Bearbejdelse af et tysk Fastelavnsspil, som var ældre end Hans Sachs's? Der lod sig anføre adskilligt både imod og for en sådan Antagelse. *Imod* kunde det således synes at tale, at Stykket i det hele er ret frit og naturligt i sin Diktion, og at der mærkes forholdsvis lidt til den Rimnød, som ellers plejer at

[1]) Trykt i Folio-Udgaven af hans Værker 4 Buch (Nürnberg 1578), 3 Th. fol. 28 v. — 31 v.

være meget iøjnefaldende i ældre Oversættelser. Germanismerne ere heller ikke særlig fremtrædende, og iøvrigt, om de også vare det, vilde det ikke bevise meget: vi finde ofte sådanne af en meget påfaldende Art i Stykker, som vitterlig ikke ere oversatte fra tysk[1]). Endelig måtte det synes underligt, om Hans Sachs havde dramatiseret et Æmne — og oven i Kjøbet på en forholdsvis så ufri Måde —, som allerede i Forvejen var behandlet i et tysk Skuespil. På den anden Side kunde man jo rigtignok gjøre gjældende, at Diktionens Utvungenhed mulig hidrørte fra, at Oversætteren havde været sin Opgave mere voxen, end det i Almindelighed var Tilfældet; at når der ikke i Sproget er noget, som ligefrem beviser tysk Oprindelse, er der heller ikke i Stykket noget Træk af et så afgjort hjemligt Præg, at det ubetinget stempler Stykket som dansk (om Stednavnene skal jeg tale nedenfor); og at Tilværelsen af Hans Sachs's Stykke ikke er et Bevis for Ikke-Tilværelsen af et ældre tysk Stykke med samme Æmne, da Hans Sachs jo umulig kunde kjende alle de Fastelavnsspil, som vare skrevne før hans Tid. De i Stykket forekommende Personnavne. — Nis Nibelkert, Raghebert — ere i al Fald ikke ubetinget danske, om der end måske ikke må lægges for megen Vægt herpå[2]). Men vigtigere end alt andet er det dog vistnok, at vor

[1]) Hvis det var sikkert, at det i V. 13 forekommende Udtryk: »thet selskaff, som her *i ere inne*« virkelig var en Gjenklang af det tyske »inne werden (sein)«, måtte jeg rigtignok gjøre et bestemt Forbehold med Hensyn til en så monstrøs Germanisme, som i høj Grad vilde tale for Stykkets tyske Herkomst.

[2]) For så vidt det »Her«, som i Stykket står foran Navnet »Raghebert« (V. 167), skal opfattes som »Hr.«, turde det ganske udanske i Brugen af denne Betegnelse til en »Badstuemand« være et endnu stærkere Vidnesbyrd mod Stykkets Originalitet end noget af selve Navnene.

hele ældre Skuespilliteratur vitterlig står i et så nært Forhold til den tyske, at der altid, så længe der ikke foreligger sikre Vidnesbyrd om et Stykkes Originalitet, er størst Sandsynlighed for, at det skriver sig fra vore sydlige Naboer. I det hele turde således Resultatet være, at der er nogen Grund til at nære Tvivl om, at »Den utro Hustru« er et oprindelig dansk Arbejde, men iøvrigt indrømmer jeg, at det er vanskeligt at danne sig en aldeles bestemt Mening herom, og føler selv en vis Tilfredsstillelse ved, at der i al Fald ikke hidtil er fundet noget fremmed Skuespil, af hvilket det kunde være en Oversættelse.

De i Stykket forekommende Stedbetegnelser — »Norwe sker« (V. 307), »Vendelskaff« (smstds.), »Skare« (V. 6) — afgjøre i og for sig intet med Hensyn til det nys afhandlede Spørgsmål; thi selv om Stykket var oversat, måtte man vente, at der på dette Punkt var forsøgt en Slags Lokalisering. Dette var således Skik fordum, som det er nu, kun at man i ældre Tid gjorde den Slags Ting på en naivere Måde. Men netop som en Følge heraf komme Stednavnene ofte til at indeholde et Vink om, i hvilken særlig Landsdel det pågjældende Arbejde er bleven til, og også i det nærværende Tilfælde anser jeg det ikke for aldeles usandsynligt, at i det mindste den ene af de anførte Stedbetegnelser kunde have en vis Betydning i så Henseende. I de Vers, hvormed Herolden indleder Stykket, siger han spøgende, at han en Dag var i »Skare«, at han agede hid (d. e. til det Sted, hvor Stykket spilledes) på en brudden Slæde, og at han var i stor Fare (V. 6 flg.). Ved »Skare« kan man vel kun tænke på det svenske Skara. Men det kan næppe andet end overraske at finde denne By nævnet her og i en sådan Sammenhæng. Uden Hensyn til, om Christiern Hansen har

haft noget med Fastelavnsspillet at gjøre eller ikke, synes alt også ellers at vise hen til, at ikke blot »Dorotheæ Komedie« — om hvilken det er notorisk — men også »Den utro Hustru« og »Paris's Dom« ere knyttede til Odense. Det beslægtede i Stykkernes Sprogform, Ligheden mellem Skrifttrækkene, ikke mindst den Omstændighed, at Stykkerne ere samlede i ét Håndskrift, alt dette forklares lettest og naturligst derved, at Stykkerne have været opførte på et og samme Sted, have udgjort en og samme Skoles dramatiske Repertoire, om man så må sige. De behøvede derfor visselig ikke at være blevne til på samme Sted, men det måtte dog ligge nær for Hånden at antage det, så længe der intet forelå, som bestemt viste i en anden Retning. Jeg tænker mig nu, at vi i Nævnelsen af Skara kunde have et sådant Fingerpeg. Thi, selv iberegnet denne Bys større Betydning i ældre Tider, hvad kunde dens Navn være andet for Skoledrengene i Odense eller selv for de agtbare Borgere samme Steds end en temmelig tom Lyd, og hvorledes skal man forklare sig, at en Forfatter, der skrev eller bearbejdede et Stykke direkte til Brug for Fynboerne, kunde falde på at føre en i alle Henseender så fjærnt liggende Lokalitet frem for disses Forestilling? Den Frihed, hvormed det stedlige behandles i vore ældre Skuespil, ytrer sig så at sige altid som en Bevægelse i lige modsat Retning. Det er ikke så, at man drager det fjærne og fremmede ind i det hjemliges Kreds, men omvendt: når man i Medfør af Stykkets Æmne har været nødt til en Tid lang at holde Tilskuernes Tanker fast i fremmede Omgivelser, ynder man uformodet at komme frem med Hentydninger til det alle bekjendte, hjemlige og nærliggende [1].

[1]) Et Exempel af hundrede: I den håndskrevne Tobiæ Komedie

Og så hin tilføjede Bemærkning om Slædefarten. Ja, man vil måske sige, at netop den viser, at det hele kun skal betragtes som en fantastisk Spøg. Til en vis Grad er dette naturligvis rigtigt. Men det spøgende kommer allerede tilstrækkeligt frem i Udsagnet om, at vedkommende har gjort en Rejse i en »brudden« Slæde, og jeg tror, man gjør Uret i at tillægge Forfatteren den Mening, at denne Slædefart tillige skulde være gået for sig *over Kattegat* — fra Skara til Odense. Den Slags luftige Indfald passe fortræffeligt i Munden på en romantisk »Fantasus« fra det 19de Århundrede, men de passe efter min Mening såre lidet til det 16de Århundredes meget tungere byggede »Herold«. I Henhold hertil synes da de fremhævede Vers mig naturligst at pege hen på, at Stykket i sin danske Skikkelse er blevet til på et Sted, som Skara både i Forestillingen og i Rummet lå adskilligt nærmere end Odense, jeg mener en af de østdanske Provinser[1]). Vistnok er Sprogformen ikke skånsk[2]), men dels behøvede vedkommende Forfatter eller Oversætter jo ikke at være født i Skåne, fordi han havde ladet et Stykke opføre

---

(Gl. kgl. Smlng. Nr. 794, Fol.), der må antages at være blevet til i Viborg, skildres det, hvorledes den unge Tobias og hans Ledsager, Engelen Gabriel, på deres Rejse komme til Tigris-Floden, og Gabriel siger da: »Nu ere vi nær ved Tigris Flod, der ville vi tage en Hvile god.« Hertil svarer Tobias: »Nu haver jeg aldrig liger' set end *Viborg Sø*, tykkes dig ikke det?«

[1]) Thi at det skulde være oversat fra svensk, bliver vel allerede på Grund af den svenske dramatiske Literaturs store Fattigdom i hin ældre Tid meget lidet sandsynligt.

[2]) Ganske enkelte Ordformer og Ord kunde dog måske vise hen i denne Retning, som f. Ex. »villie« (V. 9), »dygh« (V. 356), og måske flere. Det er ret mærkeligt, at Navnet »Gileberth«, hvormed Djævelen tiltales (V. 291), forekommer som Navnet på en Trold i *skånske* — ligesom også i svenske — Stedsagn (se Suhm's Saml. til den danske Historie I, 117; jvfr. Olai Magni Hist. de gentibus septentrion. (1555) lib. 3., cap. 20.

der, dels véd man jo, at ved Afskrifter tagne i hine ældre Tider — og under den antagne Forudsætning måtte det under alle Omstændigheder ligge nærmest at betragte vor Text af Stykket som en sådan — kjendte man ikke, hvad det vilde sige at gjengive de finere sproglige Særegenheder uforandret, men Afskriften antog uvilkårlig i større eller mindre Grad Præg af Afskriverens Idiom. — For Resten er jeg naturligvis ikke blind for den Mulighed, at Stednavnet »Skare« *kan* være kommet ind i Stykket ad temmelig tilfældig Vej, f. Ex. blot for at danne et Rim til »Fare«, og i så Fald er det naturligvis uden al videre Betydning. Men Sandsynligheden for det modsatte forekommer mig dog at være overvejende, og især da, hvis man turde antage, at Stykket var originalt, og at Forfatteren altså havde haft fuldkommen frie Hænder til at vælge sine Rim.

Jeg indskyder her den Bemærkning, at der ikke i den Måde, hvorpå Stykket er indført i Håndskriftet, er noget, som kunde tyde på, at det er indført af Forfatteren eller Bearbejderen selv, men at der tværtimod mellem de forekommende Fejlskrifter er en og anden, som temmelig sikkert synes at vise hen til en Afskriver[1]).

Stykket bærer ingen Dato, som kunde oplyse os om, når det er blevet til, eller, for så vidt det er oversat, når det er bleven iført sin danske Skikkelse. Det kan dog siges, at ligesom allerede Indholdet, og især da Scenen med Munken, peger hen på en Tid, da Uviljen i det mindste mod visse Sider af det katholske Væsen var bleven almindelig her hjemme — eftersom Stykket jo var beregnet på at sees af og finde en gunstig Modtagelse hos en temmelig blandet Kreds —, så-

[1]) Således især Fejlskriften i V. 17; jvfr. Anmærkningen til Sceneanvisningen efter V. 355 flg. og Anm. til V. 153.

ledes viser, endnu bestemtere, Diktionen og Sprogformen, at der ikke kan være nogen meget betydelig Forskjel i Tid mellem det og den med Årstallet 1531 betegnede »Dorotheæ Komedie«. På den anden Side turde måske den Omstændighed, at de egentlig dogmatiske Tvistepunkter mellem Katholikerne og Lutheranerne ikke ere berørte her[1]), medens de i »Dorotheæ Komedie« med tilhørende Epilog træde stærkt i Forgrunden, indeholde en Antydning af, at »Den utro Hustru« er ældre end det andet Stykke, noget som det også i og for sig vilde være naturligst at slutte efter den Plads, det har i Håndskriftet. Iøvrigt spiller her Spørgsmålet om Christiern Hansens Forhold til Stykket stærkt ind. Thi hvis der skjønnes at være Sandsynlighed for, at han er Forfatter til eller Bearbejder af »Den utro Hustru«, ligger det nær at sætte Udarbejdelsen af dette Stykke så langt tilbage i Tiden, som de andre Hensyn på nogen Måde tillade det, da en så ivrig Katholik som Christiern Hansen viser sig at være — selv om han var på det dybeste forarget over de Laster, som skjæmmede den katholske Gejstlighed —, ikke kan antages i de meget kritiske År omkring 1531 at have gjort et for hans Sag så farligt Vovestykke, som at fremstille disse Laster i dramatisk Beskuelighed og give en Repræsentant for Standen til Pris for Publikums Latter og Foragt. Under alle Omstændigheder mener jeg dog, at der efter den Måde, hvorpå Forholdene udviklede sig her hjemme, er Grund til at holde Stykket for yngre end Christiern II.s tidligere omtalte Forordning[2]).

---

[1]) Det skulde da være Spørgsmålet om Valfarternes Betydning, men om det er sket i en bestemt polemisk Hensigt, er i al Fald ikke aldeles uomtvisteligt.

[2]) Se ovenfor S. 134.

II.

Paris's Dom.

Det Stykke, som indtager den anden Plads i Håndskriftet, behandler den bekjendte Mythe om de tre Gudinders Strid, som afgjordes ved Paris's Kjendelse. Æmnet har i sig selv en Side, der let tilbyder sig for Allegorien, og som det kunde ventes af Tiden, er det allegoriske stærkt fremtrædende i den foreliggende Behandling. De tre Gudinder stå nærmest som Repræsentanter for forskjellige Dyder og Udyder, og at Paris tilkjender Venus Prisen, skal være et Billede på Menneskenes Dårskab og Fordærvelse, når de løbe efter Glæden og lade Dyden være, hvad den er. Kort sagt, Stykket er i det væsentlige en Slags »Moralitet« med klassiske Figurer.

Set fra Udførelsens Side kan det næppe karakteriseres anderledes end som et mådeligt Stymperarbejde. Dette gjælder endog, når man, uden Hensyn til det egentlig dramatiske, bedømmer det blot som et Forsøg i at skrive rimet Dialog. Det hele er på én Gang så ubehjælpsomt og så åndløst som vel muligt[1]). Om Stykket er originalt eller oversat, kan for så vidt være temmelig ligegyldigt, og det er kun for en Ordens Skyld at jeg bringer Spørgsmålet frem. Det kan da siges, at dets Slethed til en vis Grad taler for dets Originalitet. Thi ligesom man vanskelig kunde tænke sig, at et sådant Stykke skulde være blevet til i et Sprog, som havde en nogenlunde udviklet dramatisk Literatur, så-

[1]) Prøver af Stykket have tidligere været trykte i Minerva 4 Bd. S. 772—74 og i Nyerup's og Rahbek's Bidrag til d. d. Digtek. Historie I, 141—44.

ledes måtte det også synes mærkeligt, om nogen fremmed skulde føle sig så tiltalt af det, at han vilde gjøre sig den Ulejlighed at oversætte det. Fra tysk tror jeg i hvert Fald ikke, at det er oversat, skjønt det indeholder flere iøjnefaldende Germanismer. Mere Mulighed er der ganske vist for, at det kunde være en Bearbejdelse fra latin. En sådan stillede nemlig altid større Fordringer til Bearbejderen, idet de for det meste korte og koncise Sætninger ikke godt lode sig umiddelbart gjengive, især ikke, når de tillige skulde omsættes i rimede Vers. Men med det samme gav Overførelsen fra latin da også et meget større Spillerum for Bearbejderens Udueligheḋ, og vi have også ellers i vor dramatiske Literatur Exempler på, at Stykker, som i deres latinske Skikkelse dog lode sig læse, i den danske Gjengivelse ikke blot ere blevne udtværede i det rent uformelige, men også fyldte med allehånde Dumheder og Trivialiteter af Bearbejderens egen Opfindelse [1]).

Henimod Slutningen af Stykket er der foretaget en Omsætning af noget af Texten (se Anm. til V. 166), som kunde tyde på, at Stykket var indført i Håndskriftet af Forfatteren eller Bearbejderen selv. Vidnesbyrdet er dog næppe afgjørende. Det kunde tænkes, at den, der har indført Stykket, tillige har haft noget med dets Opførelse at gjøre, og at han i Kraft heraf, og fordi han mente, at Stykket vilde vinde derved, har troet sig berettiget til at foretage en Forandring som den nævnte. Et glemt og siden uheldig restaureret Vers i Venus's sidste Replik (V. 186) forekommer mig snarest at vise hen til en Afskriver [2]).

[1]) Jeg tænker herved bl. a. på den danske Bearbejdelse af »Hecastus« (foran S. 89).

[2]) På et særskilt Blad bagefter Stykket findes optegnet en »Oda«. Det er ikke usandsynligt, at denne har været afsunget ved Styk-

De klassiske Æmner kom af Grunde, som jeg ikke behøver at nævne, forholdsvis sent til Behandling i den dramatiske Poesi, især i de germaniske Lande. Hvor tidligt man finder Mythen om Paris's Dom dramatiseret, skal jeg ikke kunne sige, men under alle Omstændigheder kjendes to tyske Småstykker af dette Indhold, henholdsvis fra 1463 og 1468 [1]), hvorefter følger et latinsk — af J. Locher — fra 1502, og et tysk — af Hans Sachs — fra 1532 [2]). Intet af disse Stykker har dog afgivet Forbilledet for det her omtalte danske.

III.

Dorotheæ Komedie.

Blandt de mange kristne Helgener, hvis Liv, Martyrdød og Undergjerninger afgav Stof til Middelalders-Skuespillene, indtager også den hellige Dorothea en Plads. Hendes Historie blev allerede temmelig tidlig dramatiseret, og exempelvis kan nævnes, at der er levnet et tysk Skuespil om hende, som i det seneste skri-

kets Opførelse, som i det hele det musikalske Element — dog især vistnok længere henne i Århundredet — spillede en større Rolle i vore gamle Skuespil, end de fleste tro.

¹) Se Archiv für Litteraturgeschichte, herausgeg. von Schnorr von Carolsfeld III, 5 flg.

²) Det af J. C. Gottsched (Nöthiger Vorrath z. Gesch. d. deutsch. dramat. Dichtkunst S. 75) omtalte Skuespil om »Veneris und Palladis Gezenk« fra 1536 har vistnok næppe behandlet Paris-Mythen. Hans Sachs's »Comoedia, darinnen die Göttin Pallas die Tugend und die Göttin Venus die Wollust verficht«, fra 1530, gjør det i hvert Fald ikke.

ver sig fra første Halvdel af det 14de Århundrede[1], og at der haves Efterretning om en Opførelse af et lignende, som fandt Sted i Bautzen 1412[2]). Men også længe efter Middelalderens Slutning vedblev hendes Historie at øve Tiltrækning på dramatiske Forfattere, især på sådanne, som brugte stærke Pirringsmidler til deres Publikum, og vi finde således i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Århundrede Dorotheas »öffentliche Enthauptung« som et yndet Æmne i de tyske Marionetkomedier og »Haupt- und Staats-Aktionen«, hvormed også vort Fædreland dengang hjemsøgtes[3]).

Foruden det Skuespil om den hellige Dorothea, som her skal omtales, ejer den danske Literatur endnu kun ét Drama fra en ældre Tid, som behandler en Helgens Liv, nemlig den i Begyndelsen af dette Skrift omhandlede »Ludus de s. Kanuto duce«. Uagtet det beslægtede i Æmnerne er der dog en væsentlig Forskjel på de to Arbejder. Thi medens det karakteristiske ved Skuespillet om Knud Lavard er, at det kun dvæler ved de rent historiske Sider af sin Helts Liv, er Stykket om Dorothea ganske holdt i den for det ægte middelalderlige Helgenspil ejendommelige Stil, det vil sige: det lægger særlig Eftertrykket på Undergjerningerne. At Dorothea gik uskadt ud af Hudfletningerne, at hun hverken brændtes af det glødende Jern eller det sydende Beg, at Afgudsbillederne sønderbrødes, da hun skulde

---

1) Udgivet i H. Hoffmann's Fundgruben für Gesch. deutscher Sprache und Literat. II, 284 flg.

2) Omtales bl. a. også i Overskou's Den danske Skueplads I, 27. Når derimod Overskou siger, at hendes »Liv er også Stoffet i det ældste af de i England givne Mysterier«, har han ganske sikkert forvexlet hendes Navn med den hellige Katharinas.

3) Overskou a. St. I, 113 og 133.

tilbede dem, at hun ved sin Bøn til Gud opnåede at kunne sende Theophilus Blomster fra Paradis, disse overnaturlige Kjendsgjerninger er det, som danne de fremspringende Punkter i den her foreliggende Behandling af Æmnet, det var dem, der især skulde indprærntes Tilskuerne, og som skulde tages med hjem som det egentlige åndelige Udbytte af Forestillingen.

At give en nærmere Analyse af Stykkets Indhold eller Bygning forekommer der mig ikke at være nogen Grund til, da man ikke blot med Vished véd, at Stykket kun er en Oversættelse, men også kjender Originalen. Denne er et latinsk Skuespil fra det 16de Århundredes Begyndelse, forfattet af en vis Ridder Chilian fra Mellerstadt[1]). Det er trykt under Titelen: Chiliani equitis Mellerstatini comedia gloriose parthenices et martiris Dorothee agoniam passionemque depingens (Liptzck. 1507. 4to). Chilians Drama er skrevet på Prosa, med kun et enkelt mindre Afsnit (Beskrivelsen af Paradis) på Vers. Den danske Bearbejdelse følger i det hele det latinske Stykke Replik for Replik, men de enkelte Replikker ere dog ikke sjældent behandlede med nogen Frihed, hvad der også rent udvortes viser sig derved, at de gjennemgående ere af større Omfang end de latinske. Man fejler dog næppe ved at antage, at hvad der således ser ud som en vis Selvstændighed i Behandlingen, nærmest kun er et Vidnesbyrd om den Møje, det har kostet Oversætteren at få endog blot den omtrentlige Mening i Originalen gjengivet på dansk og oven i Kjøbet på rimede Vers. Udtrykket er da også hyppigt påfaldende mat og tvungent, og i det hele står Stykket i denne Henseende ikke lidet under »Den utro Hustru«, om det end på

---

[1]) Først oplyst af Nyerup i Minerva 2 Årg. (1786) 1 Bd. S. 313—15.

den anden Side står højt over »Paris's Dom« [1]). — Når jeg iøvrigt siger, at Stykket er en Oversættelse af det nævnte latinske Skuespil, vil jeg ikke ganske nægte Muligheden af, at der kan have ligget en tysk Bearbejdelse imellem. Det forekommer mig dog ikke meget rimeligt, og Antagelsen af en sådan Mulighed er i al Fald hverken nødvendig for at forklare den bredere Form i det danske Stykke eller de ikke få Germanismer [2]).

Efter selve Stykket følger som Epilog en »De fide et [3]) operibus breuis ad spectantes comoediam diuæ Dorotheæ contionatio«. Denne »føje Præken« har intet tilsvarende i det latinske Stykke, og dens til de hjemlige Tilstande passende Indhold vidner også afgjort for dens Originalitet. At den er skrevet 1531, og at dens Forfatter er Christiern Hansen, »Skolemester i Vor Frue Sogn«, fremgår af Christiern Hansens egenhændige Optegnelse, hvis Ordlyd er meddelt foran [4]). Slutningsordene: »prelato suo viuente, magistro Andrea Gloeb«,

---

1) Et Par enkelte Steder hæve sig noget over det øvrige, således især Metellus's Skildring af Dorothea (V. 131 flg.) og Beskrivelsen af Paradis (V. 724 flg.), som det allerede er antydet i Nyerup's og Rahbek's Bidr. til d. d. Digtek. Hist. I, 163. I samme Skrift (endnu tidligere i Minerva 4 Bd. S. 774—81) er der meddelt nogle Prøver af Stykket, og desuden også til Sammenligning noget af det latinske Stykke.

2) Således som N. M. Petersen (Bidr. til d. danske Literat. Hist. 2 Udg. II, 223) synes at mene.

3) Ikke, som man tidligere har læst: ex. Med Hensyn til Skrifttrækkenes Udseende kan sammenlignes Sceneanvisningerne efter V. 659, V. 679, o. fl.

4) S. 128. Et Faksimile af den og af Epilogens Slutning, udført af Prof. Magnus Petersen, ledsager min Udgave af Stykket. At »Christiernus Joannis« iøvrigt også kan oversættes ved Christiern *Jensen*, behøver jeg næppe at gjøre opmærksom på; men jeg har her stadig brugt Navnet Christiern *Hansen* som det, der på en Måde har vundet Hævd for sig.

vise to Ting, først: at det var i Frue Sogn i *Odense* at Christiern Hansen var Skolemester[1]), thi Mag. Anders Glob havde netop dengang Provstiet i Odense, og dette Æmbede var knyttet til Frue Kirke[2]); dernæst: at Bemærkningen må være nedskrevet ikke få År efter 1531, thi, som N. M. Petersen allerede har antydet[3]), der vilde ingen Mening være i at bruge de anførte Udtryk før efter Anders Globs Død, og denne indtraf først omtrent ved 1545.[4]). At iøvrigt Årstallet 1531 også går på selve Stykket, og at Christiern Hansen ved den omtalte Bemærkning vil betegne sig ikke blot som Forfatter til Epilogen, men også som Bearbejder af Stykket, forekommer i det mindste mig som det ubetinget sandsynligste. Den Måde, hvorpå Epilogen stadig tager Stykkets Indhold til Indtægt som Bevis for de Sætninger, den selv opstiller, bekræfter en sådan Antagelse, og hverken Stykkets Diktion eller dets Sprogform modsiger den. At Stykket er indført i Håndskriftet med en anden Hånd end Christiern Hansens egen, betyder intet, thi dette gjælder ikke mindre

---

1) En hermed stemmende Stedbetegnelse forekommer i Epilogen (V 1040), idet *Fyn* omtales.

2) Se bl. a. L. Helveg: De danske Domkapitler S. 18. Allerede 1512 havde Anders Glob fået Provstiet i Odense (Huitfeld: Dmks. Riges Krønike, Fol.-Udg., S. 1086). Han var dengang Kong Hans's Sekretær; under Christiern II. var han kgl. Rentemester. Uagtet han i denne Stilling pådrog sig Hertug Frederiks Misnøje ved Bortførelsen af Arkivet på Segeberg Slot (Huitfeld a. St. S. 1244—45; Allen: De tre nord. Rigers Hist. III, 2, 359 flg.), vidste han dog at vinde hans Gunst, efter at han var bleven Konge, og tjente også under ham som Rentemester. Han skal ligge begravet i Gamborg Kirke i Fyn (Marmora Danica I, 249; jvfr. Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes Hist. II, 1, 138 og 154—55). Se også om ham H. Rørdam: Kbhvns. Kirker og Klostre S. 155—56, o. fl.

3) Bidrag til d. d. Literat. Hist. 2. Udg. II, 223 Anm. 2.

4) Jvfr. Danske Magazin 4 R. I, 104, 122—23, 199 o. fl. St.

om Epilogen selv, der er skrevet med samme Hånd som Stykket. Epilogen må altså under alle Omstændigheder være nedskrevet af en anden end Forfatteren, og at det samme er Tilfældet med Skuespillet, fremgår også ellers af flere Fejlskrifter, hvoraf nogle endog temmelig bestemt synes at vise hen til, at det er nedskrevet efter Diktat[1].

Om Christiern Hansens Liv og Personlighed haves iøvrigt ingen Oplysninger foruden dem, der middelbart eller umiddelbart foreligge i det her omtalte Håndskrift. Den Skole, han forestod, Vor Frue Skole i Odense (også kaldet »Pogeskolen« [2]), var grundet 1308[3]) og havde lige fra den Tid af haft sit Lokale i en Bygning på Vor Frue Kirkegård. I Året 1528 må denne Bygning antages at være bleven restaureret, idet der ved denne Lejlighed blev indsat en Sten i Muren med Provsten Mag. Anders Globs Våben og Navn m. m., ligesom også en Sten med de to Borgmestre Mikkel Mules og Anders Nielsens Navne samt den førstes Våben og den sidstes Bomærke. Disse Stene ere endnu i Behold, ligesom Bygningen selv *for en Del* endnu står i sin gamle Skikkelse (den bruges nu til Ligkapel[4]).

---

[1]) Se især V. 531 og Sceneanvisningen efter V. 346.

[2]) Huitfeld a. St. S. 1086.

[3]) Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes Historie I, 1, 11—12; Paludan-Müller i Indbydelsesskrift til Indvielsen af O. Cathedralskoles nye Bygning. 1846. S. 3; C. T. Engelstoft: Odense Byes Historie S. 50 (Saml. til Fyens Historie osv. 2 Bd.); o. fl. St.

[4]) Jvfr. Vedel Simonsen a. St. 2 Bd., 1, S. 174; C. T. Engelstoft a. St. S. 50—51. I min Udgave af »De tre ældste danske Skuespil« findes Afbildninger både af Bygningen og af Stenene, udførte af Prof. Magnus Petersen efter Tegninger tagne på Stedet selv. Stenene ere tidligere gjengivne, men meget dårligt og ufuldstændigt, i den Samling kobberstukne Afbildninger af Mindesmærker i Odense, som Jakob Jakobsen Bircherod lod udføre, og den pågjældende Plade er senere aftrykt i Nyerups og Abildgaards An-

Når Christiern Hansen er bleven Skolemester ved Vor Frue Skole, vides ikke. En i flere ældre Skrifter forekommende Efterretning om, at Åge Lauridssen 1529 blev Skolemester ved den nævnte Skole, fremtræder i en så forvirret Form, at den bliver ganske ubrugelig, og under alle Omstændigheder er Årstallet urigtigt[1]). Lige så lidt vide vi, hvor længe Christiern

---

tiqvariske Reiser i Aarhus Stift, Tavlen til S. 79; jvfr. H. P. Mumme: St. Knuds Kirke i Odense S. 224 Anm. 2. Bygningen selv er afbildet, fra den *vestlige* Gavlende, i Engelstoft's Odense Byes Historie, Tavle IV, og i Trap's Statist.-topogr. Beskr. af Dmk. 2 Udg. (under Odense); fra den *østlige* Gavlende i Danmarks illustrerede Almanak f. 1857 S. 93. Også Prof. M. Petersens Afbildning viser Bygningen fra den østlige Gavlende, der efter Prof. Petersens Optegnelser endnu »sikkert står urørt i Hovedmasserne. I en Højde af 3 Alen fra nuværende Jordlinie er endnu Spor af 4 Buer, hvoraf den ene er 2 Fod 8 Tommer bred eller omtrent en Fod bredere end de andre tre. Her har sikkert tidligere været en Dør, og de tre andre Buer have hørt til Vinduer«. Også om den sydlige Mur, som på Grund af en tæt opad den stående Bygning er vanskelig at undersøge, mener Prof. Petersen, at den »synes ikke at være undergået megen Forandring; på enkelte Steder sees nyere Mursten indsatte, her har vistnok tidligere været anbragt Vinduer. Denne Side af Bygningen er synlig 3 Fod 8 Tommer dybere ned under den nuværende Jordlinie end de tre andre Sider, og dens Fundament er dannet af rå, kløvede Granitsten. Denne Sokkel eller dette Fundament fortsættes vistnok rundt om Bygningen, men skjules på de tre Sider af Jord«. Om Bygningens nordlige og vestlige Sider siger Prof. P., at de »ere ombyggede for få År siden, hvorved dog Gavlen på vestlige Mur nøjagtig skal være dannet efter den tidligere Form.« Bygningen er »en rectangulær Firkant af 11⅓ Alens Brede og 18¼ Alens Længde. Den nordlige Sidemur har fra Gesimsen til nuværende Jordlinie en Højde af 15 Fod 9 Tommer«.

[1]) Se L. Luja: Om St. Knuds Kirkes, Klosters osv. første Begyndelse og Opkomst. 1726. S. 8 (jvfr. Engelstoft i Saml. til Fyens Hist. II, 339); Pontoppidan: Danske Atlas VI, 603; Bloch: Den fyenske Geistligheds Historie I, 239; Jakob Thomesen Bircherod's håndskrevne Samlinger i Ny kgl. Samling Nr. 404, Fol., og 729, 4to, o. fl. Årstallet er overalt det samme, men ved Siden af hedder

Hansen blev ved Skolen, men at han må have fratrådt Stillingen en Stund før sin Død, der efter hvad ovenfor er sagt, må være faldet efter Anders Globs, synes at fremgå allerede deraf, at kort Tid efter Kirkereformens Gjennemførelse sammensmeltedes både Vor Frue Skole og St. Hans Skole i Odense med Albani Skole, således at denne sidste optog de to andre i sig [1]). Vor Mangel på Kundskab om Christiern Hansens personlige Forhold [2]) gjør os det også umuligt med Sikkerhed at angive Grunden til, at Anders Globs Navn fremdrages i den før omtalte Notits efter Epilogen til »Dorotheæ Komedie«. Det ligger dog nær at antage, at der må være en vis Sammenhæng mellem dette og den i Epilogen hævdede religiøse Anskuelse. Af hvad Art denne sidste er, derom kan der lige så lidt være Tvivl som om Grunden til, at Christiern Hansen her giver den Ord. Thi medens både den Vægt, han lægger på Udøvelsen af gode Gjerninger, og hans Fastholden af Helgenernes Ævne til at kunne lade ske Jertegn (og skaffe Menneskene Salighed? se V. 1044) viser os ham som en troende Katholik, peger på den anden Side den Ivrighed, hvormed han argumenterer, hen på den Udbredelse, som Luthers Lære ved Året 1531 havde begyndt at vinde i Odense [3]), og derved på den mere brændende

---

det, at Udnævnelsen fandt Sted under Christian III.s Regering, og — til Dels — at det var Biskop Sadolin, som indsatte Åge Lauridssen. Det vilde ligge nær i Stedet for 1529 at læse 1539, hvis det kunde antages, at Skolen dengang endnu bestod.

1) Indbydelsesskrift til Indv. af Odense Cathedralskoles nye Bygning. 1846. S. 6.

2) Det kan her nævnes, at i den i Odense Skoles Program for 1866 trykte Fortegnelse over Studenter fra Fyn, af Jens Bircherod, anføres fra Katholicismens Tid 2 Studenter af Navnet Christiernus Johannis, den ene fra 1519, den anden fra 1529 (a. St. S. 53).

3) Jvfr. bl. a. H. F. Rørdam: Mester Jørgen Jensen Sadolin (Saml. til Fyens Hist. IV, 18 flg.)

Betydning, som hine Spørgsmål havde fået i hans nærmeste Omgivelser. Men skjønt Christiern Hansen er Katholik og ivrig Katholik, er han derfor ikke blind for, at de indenfor hans eget Trossamfund herskende Tilstande på flere Punkter, og navnlig hvad Gejstlighedens Levned angår, lade overmåde meget tilbage at ønske, og heller ikke frygter han for at give den Bekymring og Harme, hvormed dette fylder ham, Luft i Ord. Det er i det mindste fra dette Synspunkt at man naturligst synes at måtte opfatte de heftige Bebrejdelser, han retter (V. 973 flg.) mod hine »Klerke«, som ville have »anden Visdom« end han selv om Forholdet mellem gode og onde Gjerninger (ikke om Gjerningernes Forhold til Troen). Thi om også f. Ex. Historien om Nonnen, der lod »Legemet have sin Vilje«, nok kunde forståes som et Invektiv mod de lutherske Prædikanter, og navnlig mod sådanne, som havde indgået Ægteskab, efter tidligere i Egenskab af katholske gejstlige at have aflagt Kyskhedsløfte, ramme de allerfleste af hans Ytringer dem slet ikke, hvorimod de alle passe fortræffeligt på det katholske Kleresis Verdslighed og Vellevned; og til hvad andet end dette skulde han i Virkeligheden sigte, når han antyder, at de pågjældende nærmest holde sig til de rige Kjøbstæder og Herremændene, men ikke ville søge Fattigfolk, »fordi deres Stegers monne ikke meget røge«, eller når han fremhæver, hvorledes Johannes den Døber klædte sig i grove Klæder, som ikke vare »fored' med noget Hermelin«, eller endelig når han advarende peger hen på den Skjæbne, der overgik »den rige Frådser«?

Efter at vi ere nåede så vidt, synes det længe afviste Spørgsmål om Christiern Hansens Forfatterskab også til de to første Stykker i Håndskriftet passende at kunne tages for. Idet jeg da begynder med Paris's

Dom«, tror jeg, at det vil være øjensynligt for enhver, der har læst dette Stykke, at Christiern Hansen ikke kan have skrevet det. Lad være, at Fordanskningen af Ridder Chilians Skuespil har sine store Mangler, og at selv i Epilogen Udtrykket ikke sjældent er tungt og uklart, der er dog en meget betydelig Forskjel på dette og Udførelsen af »Paris's Dom«, som er så ynkelig eller — for at bruge det Ord, der nærmest betegner den — så pueril, at det ikke synes muligt, at den kan hidrøre fra en moden Mand. Men når det altså hermed må betragtes som afgjort, at Håndskriftet indeholder Stykker af forkjellige Forfattere[1]), og at Christiern Hansens Navn i Slutningen af Håndskriftet kun har Hensyn til selve det Skuespil, det står ved, bortfalder med det samme den eneste nogenlunde antagelige *ydre* Grund til at søge Forfatteren (eller Bearbejderen) af »Den utro Hustru« i ham, og selv om han virkelig har skrevet dette Stykke, bliver det under alle Omstændigheder ikke lidet vanskeligere at godtgjøre eller endog blot at gjøre sandsynligt, end hvis det havde vist sig, at også »Paris's Dom« havde ham til Forfatter. Vi ere nu i Spørgsmålet om Forfatterskabet udelukkende henviste til de mulige Vidnesbyrd, som kunne indeholdes i Stykket selv, og ved Afhøringen af den Slags Vidnesbyrd får det subjektive Skjøn gjerne et så stort Spillerum, at de kun såre sjældent kunne siges at blive endelig afgjørende. I det foreliggende Tilfælde synes nu oven i Kjøbet ved første Øjekast Vidnesbyrdene snarere at være ugunstige for Antagelsen af Christiern Hansens Forfatterskab end det modsatte. Thi enten

[1]) Om det har nogen Betydning for Spørgsmålet om Forfatterne, at den fynske Dialekt er stærkere fremtrædende i »Paris's Dom« end i de to andre Stykker, tør jeg ikke afgjøre. Måske må det kun tilregnes Afskriveren.

man ser hen til Diktionens større Frihed og Lethed i »Den utro Hustru« eller til en Scene som den, hvor Munken spottes og revses, eller endelig til de af mig fremhævede Tegn på, at Stykket mulig kunde være blevet til i en af de østdanske Provinser, synes intet af dette at rime sig synderlig godt med den Kundskab, vi gjennem »Dorotheæ Komedie« med tilhørende Epilog have erhvervet os til Christiern Hansens Forfatterkarakter og personlige Forhold. Ved en nærmere Betragtning turde dog Vanskelighederne vise sig kun at være tilsyneladende. Skjønt der er Forskjel på Diktionens Godhed i »Den utro Hustru« og »Dorotheæ Komedie«, er den dog ikke så stor, at den ligefrem forbyder at tænke på en og samme Mand som Bearbejder af begge Stykkerne, og især ikke, når man tager det med i Beregningen, at en Oversættelse fra latin altid frembød og måske specielt for Christiern Hansen har frembudt store Vanskeligheder, medens Oversættelsen af »Den utro Hustru« — for så vidt dette Stykke er oversat — kan have været let, fordi Originalen var skrevet på et nærliggende, levende Sprog. Det påfaldende i, at en ivrig Katholik som Christiern Hansen skulde have skrevet eller oversat den omtalte Munkescene, falder, som jeg allerede tidligere har antydet, for en Del bort, når Stykket tænkes at være blevet til på en Tid, da der endnu ikke syntes at være nogen Fare for Katholicismen som sådan, og det, at vi i Epilogen til »Dorotheæ Komedie« lære Christiern Hansen at kjende som en Mand, der er dybt forarget over det katholske Kleresis verdslige Levned, fjærner jo enhver Betænkelighed i Henseende til hin Scenes faktiske Indhold [1]). Hvad endelig angår

[1]) Også med Hensyn til et enkelt Spørgsmål som det om Valfarternes Nytte — jeg taler stadig under Forudsætning af, at denne virkelig betvivles af Forfatteren til »Den utro Hustru« — kunde

Formodningen om, at »Den utro Hustru« kunde være blevet til i en af Provinserne hinsides Sundet, er der jo intet til Hinder for, at Christiern Hansen kan have opholdt sig der, før han kom til Odense. Selv om han ikke stammede derfra, hvad der efter Sproget i »Dorotheæ Komedie« og dens Epilog næppe er rimeligt, var Omflytningen fra den ene Provins til den anden noget så almindeligt i hin Tid både i Skolegangsårene og udenfor dem, at Antagelsen af en sådan Stedforandring heller ikke for Christiern Hansens Vedkommende kan frembyde nogen Betænkelighed. Det forekommer mig da således, at der virkelig ikke blandt de fremhævede Momenter er noget, som bestemt modsiger, at Christiern Hansen kan være Forfatter til eller Bearbejder af »Den utro Hustru« 1), men der er ganske vist herfra et ikke kort Spring til et Bevis for, at han *må* være det. Imidlertid foreligger der måske også et mere positivt Vidnesbyrd til Gunst for Antagelsen af Christiern Hansens Forfatterskab. Jeg tænker herved på, at flere — til Dels ikke ganske almindelige — Talemåder og Vendinger i »Dorotheæ Komedie« gjenfindes mere eller mindre ordret i »Den utro Hustru«. Således f. Ex.:

Dorotheæ Komedie V. 942: Jeg wiil eder *gwds ord sighe* ock
wære kort.

Den utro Hustru V. 11: Jegh skal eder liit aff *gods ord sighe.*

Dorotheæ Kom. V. 774—75 . . . . tag nw borth
Thenne tøffuerske, jeg *vrd*
ey hort.

---

det vel tænkes, at Christiern Hansen havde en fra den almindelige afvigende Mening, uden derfor at ophøre med at være god Katholik.

1) At der heller ikke fra hans Stilling som Skolemester kan hentes nogen Indvending imod, at han skulde have skrevet et Stykke. hvori det plumpe og til Dels obscøne er så stærkt fremtrædende som i »Den utro Hustru«, vil det næppe være nødvendigt at sige nogen, der kjender det mindste til de dramatiske Forfatter-Forhold i hin ældre Tid.

Den utro Hustru V. 435: Jeg *vrd ey*, *hwort* i ville meg føøre (jvfr. V. 269).

Dorotheæ Kom. V. 275—76: J thet tw følgher christne klercke,
Ther met lader tw teg møghet mercke.
(Jvfr. V. 950: »wiisze klercke«[1]).

Den utro Hustru V. 71—72: Thet mo man wel po teg mercke,
At tw haffwer omganghet med vise klercke.

Vistnok foreligger der også på et enkelt Punkt en Overensstemmelse mellem »Paris's Dom« og »Dorotheæ Komedie«, som ved første Øjekast synes endog endnu mere betydende end de anførte, idet nemlig V. 174 og 176 i det først nævnte Stykke:

Forty hwn er delig och vngh,
— — — — — — — — — — —
Hwn kand vel tiene slighen en iwng

komme næsten uforandret igjen i »Dorotheæ Komedie« V. 121—22:

Hwn er ey gammel, medenn delig oc vng,
Hwn kunne wel tiene slighenn enn iwng;

og for så vidt altså Overensstemmelserne mellem »Dorotheæ Komedie« og »Den utro Hustru« skulde kunne bevise, at Christiern Hansen var Forfatter til dette sidste Stykke, vilde mange måske mene, at det måtte være endnu sikrere, at han var Forfatter til »Paris's Dom«. Jeg kan dog ikke ganske godkjende Rigtigheden af denne Slutning, eftersom de fremhævede Udtryk i »Den utro Hustru« ere kortere Talemåder, ved hvilke der kun kan være Tale om en *ubevidst* Gjengivelse, medens

[1]) Når Christiern Hansen på det her anførte Sted roser den hellige Dorothea for, at hun ikke »havde vise Klerke for Spot«, kan dette ikke bruges til at bevise, at det ikke kan have været ham, der har drevet Spot med Munken i »Den utro Hustru«, da denne Munk åbenbart hører til de uvise Klerke, hvorom der tales i Epilogen til »Dorotheæ Komedie«, V. 973 flg. Noget lignende gjælder om hans Udtalelse i V. 1038.

Overensstemmelsen mellem Vers*linierne* i »Paris's Dom« og »Dorotheæ Komedie« i det mindste lige så godt kan forklares som bevidst Lån. Vi have i vor håndskrevne Skuespilliteratur andre Exempler på en næsten fuldstændig Lighed mellem Vers i Skuespil, der må antages at hidrøre fra forskjellige Forfattere, men som — ligesom her — have været opførte ved en og samme Skole[1]). Det lå så nær for den, der skrev et nyt Stykke for en Skole, at komme sin egen Opfindsomhed til Hjælp ved Lån fra Skuespil, som han kjendte fra tidligere Opførelser.

I det hele turde det efter det foregående næppe være altfor dristigt at gjætte på, at Christiern Hansen også er Forfatter til »Den utro Hustru«. Under Forudsætning af denne Gisnings Rigtighed måtte den hele her omtalte Skuespilsamling da nærmest betragtes på følgende Måde. Samlingen udgjør, hvad man kunde kalde det dramatiske Repertoire for Vor Frue Skole under Christiern Hansens Styrelse[2]). Grundlaget for den dannes af et Stykke af Christiern Hansen selv, som er skrevet på et andet Sted og i en tidligere Tid, men som igjen er bleven taget frem til Brug for Skolen i Odense. Også Bearbejdelsen af »Dorotheæ Komedie« skyldes Christiern Hansen, hvorimod »Paris's Dom« snarest må antages at være et Forsøg af en af hans Disciple. Alle tre Stykker synes at være indførte i Håndskriftet af Afskrivere, og den Lighed, der — uag-

[1]) Jeg tænker særlig på en iøjnefaldende Overensstemmelse mellem nogle Vers i Hieron. Justesen Ranch's »Samsons Fængsel« og den anonyme »Tobiæ Komedie«, der uden Tvivl begge ere skrevne for Viborg Skole.

[2]) På lignende Måde indeholder et andet Skuespilhåndskrift fra en noget senere Tid (Nr. 794 Fol. i Gl. kgl. Samling) åbenbart det dramatiske Repertoire for *Randers* Skole, nærmest under Peder Thøgersens Rektorat.

tet enkelte mindre Forskjelligheder — finder Sted mellem Hænderne, gjør det rimeligt, hvad der også ellers lå nær at antage, at Afskriverne have været Disciple ved Vor Frue Skole. Hvorfor »Paris's Dom« er indført af en anden Discipel end den, der har skrevet Stykket, kan jeg naturligvis ikke sige, men der lod sig tænke mere end én Grund dertil.

IV.

Brudstykke af „Henno".

Om end den berømte Humanist Johan Reuchlin ikke just, som nogle have ment, kan betragtes som Fader til Skolekomedien i snævrere Forstand, den på *latin* skrevne Skolekomedie, var dog hans »Scenica progymnasmata«, der opførtes i Hejdelberg 1497, et af de ældste Stykker af denne Art, der kom på Brædderne i Tyskland. Stykket gjorde megen Lykke, og ikke blot udkom der efterhånden en Række Udgaver af det, men det blev også flere Gange oversat og bearbejdet på tysk [1]). Den Oversættelse, som kommer Originalen nærmest i Tiden, er af Hans Sachs. Den er dateret 1531, »am Montag nach Obersten«, og fører Titelen:

[1]) Om Reuchlin som dramatisk Forfatter og særlig om »Scenica progymnasmata« se bl. a. L. Geiger: Johann Reuchlin, sein Leben und seine Werke. 1871. S. 78 flg. Jeg har selv benyttet en Udgave af Stykket, som findes i »Varia Sebastiani Brant carmina«. Argentorati. 1498. 4to. P. 2. fol. A sqq. Stykket er også trykt i Gottsched's Nöthiger Vorrath zu Gesch. d. d. dramat. Dichtk. II. 146 flg.

Ein Comedi mit 10 Personen zu recitiern, Doctor Reuchlins im Latein gemacht, der Henno« [1]).

I det Håndskrift, som indeholder de tre i det foregående omtalte Skuespil, findes tilsidst Begyndelsen (28 Vers) af en Bearbejdelse på dansk af Reuchlin's Stykke [2]). Da Bearbejdelsen er temmelig fri, kan man ikke se, om den er gjort efter den latinske Original eller efter Hans Sachs's »Henno«. Håndskriften er den samme som i »Dorotheæ Komedie«, hvad der tyder på, at også »Henno« har været bestemt til at indlemmes i Vor Frue Skoles Repertoire.

1) Trykt i Folio-Udg. af hans Værker, 2 Buch (1570), 2 Th. fol. XXXII v. flg.

2) Det hele Brudstykke har tidligere været trykt i Nyerup's og Rahbek's Bidrag til d. d. Digtek. Historie I, 155—56.

Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil og Fuglevise.[1])

Hieronymus *Justesen Ranch* er uden Tvivl det mærkeligste Forfatternavn på den danske Skolekomedies Område. Det er under de små Forhold her hjemme allerede noget ganske usædvanligt, at tre af vore gamle Skuespil, som oven i Kjøbet vist i alt væsentligt ere originale, med Sikkerhed kunne henføres til en og samme Mand, men det betyder dog mere, at disse Skuespil, skjønt af noget forskjellig Værdi, i det hele må siges at betegne den Grænse i Skolekomediens Udvikling, ud over hvilken den ikke nåede. Hieronymus Justesen er også af alle vore gamle Skuespilforfattere den, hvis Arbejder — Fuglevisen medregnet — uden Sammenligning have fået den videste Udbredelse og holdt sig længst i Almenhedens Gunst, og om ikke af anden Grund måtte han allerede herved synes at få et Krav på heller ikke helt at glemmes af Nutiden.

Den Regel, at vor ældste Skuespildigtning nærmest skyldes Skolemænd og Præster, lider ingen Undtagelse ved Hieron. Justesen, der var Præst og Søn af en Præst. Faderen, Just Lauritsen (f. 1476), havde i sin Tid taget

[1]) Første Gang trykt 1877 som Indledning til min Udgave af Skuespillene og Digtet.

Bakkalavrgraden ved Universitetet i Rostok[1]) og beklædte sikkert allerede i Katholicismens Tid en eller anden gejstlig Stilling, hvis nærmere Beskaffenhed dog ikke kjendes[2]). Han må forholdsvis tidlig være gået over til den lutherske Lære, thi allerede i et kongeligt Beskærmelsesbrev for ham af 11te September 1529[3]) hentydes til Muligheden af, at han vilde gifte sig, i hvilket Tilfælde det tillades ham at »beholde sine gejstlige Len ubehindret«. Den, han ægtede, var en Smededatter fra Vinkel Sogn (en Mils Vej syd for Viborg) ved Navn Karen Jakobsdatter, og han havde tre Sønner: Laust (Laurits), Jens og Hieronymus[4]); men om de også alle vare Sønner af Karen Jakobsdatter[5]), eller om de

---

1) Se Indskriften på det Epitafium, som Sønnen Hieronymus og dennes Hustru 1604 satte over ham og hans Hustru i Vinkel Kirke. Denne Indskrift er trykt i Marmora Danica II, 217—18 (og derefter i Nyt Aftenblad f. 1826 S. 295), men som det synes efter en Afskrift, som findes i Chr. Erichsen's håndskrevne Beskrivelse af Viborg (Univ.-Bibl., Additam. Nr. 80, Fol.). Erichsen's Værk er i det hele en Hovedkilde til Just Lauritsen's og Sønnen Hieronymus's Biografi, om det end ved Siden af nogle gode Efterretninger indeholder adskillige meget løse og upålidelige. Angående Tiden for Just Lauritsen's Ophold ved Rostoks Universitet (jvfr. næste Side Anm. 2) har jeg henvendt mig med en Forespørgsel til min Ven, Prof. Ludv. Daae i Kristiania, som, efter hvad jeg vidste, har udskrevet af Rostoks Universitets-Matrikel Navnene på de ved Universitetet studerende Nordboer. Prof. Daae har imidlertid svaret mig, at han ikke har fundet J. L.'s Navn i sine Optegnelser, men vil dog ikke absolut nægte, at Navnet desuagtet kan findes i Matriklen, for så vidt det nemlig der ikke har været ledsaget af en bestemt Angivelse af vedkommendes nordiske Hjemstavn.

2) At han dog den Gang endnu ikke var præsteviet, synes at turde sluttes deraf, at han i det strax efter nævnte kongelige Beskærmelsesbrev fra 1529 ikke betegnes som »Hr.«.

3) Se A. Heise i Ny kirkehist. Saml. V, 710.

4) Erichsen's Manuskript.

5) I Erichsen's Manuskript siges det ikke, skjønt man skulde tro

overhovedet alle vare ægtefødte[1]), er måske ikke ganske afgjort. Just Lauritsen skal efter sit Giftermål en Tid have boet i Horsdal, en Landsby i Vinkel Sogn, men flyttede senere til Odsgård, en større Bondegård i samme Sogn, som tilhørte Kronen, men som han havde fået i Fæste for sin egen og sin Hustrus Livstid af sin mangeårige Ven og tidligere Discipel Christoffer Nielsen Rosenkrands til Skjern og Bjørnholm, der havde Middelsom Herred i Forlening[2]). Uden Tvivl skyldes det også denne, at Just Lauritsen ved År 1551 blev kaldet til at være Sognepræst for Vinkel og Rind Sogne[3]). Inden sin Død, og i en Alder af mindst 92 År, nåede han — der også nævnes som Vikar i Århus Kapitel[4]) — endnu at blive Provst i Middelsom Herred[5]). I

---

det efter J. P. Tjørring's Udskrift deraf (trykt i Ny kirkehist. Saml. V, 711).

[1]) Hvis det forholder sig rigtigt, som det siges (Giessing: Jubel-Lærere 3 D. I, 67), at Sønnen Laust er født 1523, kan *han* i hvert Fald ikke være ægtefødt. Vistnok med dette År som Udgangspunkt sætter Giessing Just Lauritsen's Giftermål til 1522. I Erichsen's Manuskript (S. 354) hedder det, at medens Just Lauritsen var Munk — hvad der vel kun vil sige: katholsk gejstlig —, levede han sammen med en »Deje«. Hvis Efterretningen om Sønnen Laust's Fødselsår er rigtig, ligger det vel nærmest at tænke sig denne Deje som hans Moder. I Følge Erichsen løb hun imidlertid bort fra J. L. engang, »der han kjørte til Kirken«, og det kan vel derfor næppe have været den samme Karen Jakobsdatter, som han siden ægtede.

[2]) A. Heise i Ny kirkehist. Saml. V, 711—12 og i Familien Rosenkrantz's Historie II, 275—76. Just Lauritsen havde undervist Christoffer Rosenkrands som Barn og havde siden fulgt ham til Rostok, hvor de lå i tre År ved Universitetet (se mine Meddelelser i Danske Saml. 2 R. VI, 287).

[3]) Ny kirkehist. Saml. anf. St.

[4]) Se Indskriften på Epitafiet over ham. Der turde være Grund til at bemærke, at Indskriften kun synes at nævne de Værdigheder og Stillinger, han beklædte ved sin Død.

[5]) Ny kirkehist. Saml. V, 712.

hans senere År var forøvrigt Sønnen Laust Kapellan hos ham, og ved Faderens Død blev han hans Eftermand som Sognepræst. Just Lauritsen døde i Oktober 1575 i en Alder af 99 År, og i samme Uge som han døde hans Hustru, 74 År gammel[1]).

Af hans Sønner menes Hieronymus at have været den yngste. Han fødtes 1539, nogle sige i Horsdal, andre på Odsgård[2]). De Efterretninger, vi have om hans ydre Livsomstændigheder, ere meget magre. Han har uden Tvivl gået i Viborg Skole og har da sagtens begyndt sin Skolegang under den dygtige Rektor Mag. Oluf Nielsen Skytte[3]), som tillige var Præst ved Gråbrødre Kirken, og som i en senere Tid blev hans Svigerfader. Som en af Frugterne af hans Skoleundervisning kan nævnes den ikke ubetydelige Færdighed i at skrive latinske Vers, han viste sig i Besiddelse af, da han i en senere Tid forfattede nogle latinske Mindedigte over Familiens gamle Velynder Christoffer Rosenkrands († 1561) samt over dennes tidligere afdøde Forældre[4]). Når han blev Student, vides ikke, men 1563 var han i Tyskland og blev den 13de August d. År indskrevet

---

1) Se Indskriften på Epitafiet.

2) Erichsen's Manuskript; Giessing: Jubel-Lærere III, 1,68; jvfr. Nyt Aftenblad 1826 S. 294.

3) Han var Rektor omtrent 1544—53 (se bl. a. Hundrup i Viborg Skoles Indbydelsesskrift f. 1875. S. 14).

4) Digtene, som bleve anbragte på Epitafier i Tirstrup Kirke, haves i Afskrift i Gl. kgl. Saml. Nr. 739 Fol. (se mine Oplysninger i Danske Saml. 2 R. VI, 285 flg.). Lyskander (H. Rørdam: Lyskanders Levned S. 239) nævner endog et græsk Mindedigt af ham over Christoffer Rosenkrands, og i Virkeligheden findes også et sådant græsk Digt i det anførte Håndskrift, men af Håndskriftet fremgår dog ikke bestemt, at dette var af Hieron. Justesen (D. Saml. a. St. S. 286). Lyskander angiver iøvrigt urigtigt, at han selv havde været Christ. Rosenkrands's Lærer.

ved Universitetet i Wittenberg [1]). Han indførtes i Universitetets Matrikel som »Hieronymus *Ranchius*, Cymber«, og at Ranch virkelig var hans Slægtnavn, fremgår af, at også Faderen sees at have brugt det [2]), ligesom flere af hans samtidige, og deriblandt Folk, som stode ham meget nær, af og til nævnede ham med det [3]). Imidlertid brugte han selv næsten aldrig dette Navn. Han skrev sig kun Hieronymus Justus, Justi eller Josti filius, og i Overensstemmelse hermed er han for det meste af Efterverdenen kun bleven kaldet — således som jeg også her helst kalder ham — Hieronymus Justesen.

Da Hieron. Justesens Forfattervirksomhed ikke var af videnskabelig Art, er det også kun lejlighedsvis at hans efterladte Skrifter give nogen Oplysning om Beskaffenheden af hans mere lærde Studier. Det er dog indlysende både på Grund af Tidens hele Retning og på Grund af den Livsvej, han havde valgt sig, at Theologien må have lagt stærkt Beslag på ham. Men som bekjendt udgjorde også Studiet af Oldtidsliteraturerne en meget fremtrædende Faktor i Datidens Dannelse, og så vidt man kan skjønne, har Hieron. Justesen drevet dette Studium endog mere end almindelig vidt. Man har bl. a. et Vidnesbyrd herom i de Randnoter, hvormed han i sin Tid udstyrede Udgaven af Skuespillet »Kong Salomons Hylding«, thi en Hoveddel af dem består i Citater af klassiske Forfattere, og skjønt det er tydeligt nok, at det har været ham magtpåliggende ved denne Lejlighed at lægge sin Belæsthed for Dagen, måtte på

---

1) Ny kirkehist. Saml. I, 475.

2) Danske Saml. 2 R. VI, 286—87.

3) Således hans Svigerfader i et Brev fra 1582 (Universitetets Arkiv Nr. 94) og hans Svoger Anders Olufsen Skytte i et Brev fra 1591 (smstds.; trykt hos Rørdam: Aktstykker til Kbhvns. Univ. Hist. S. 383). Jvfr. også Ny kirkehist. Saml. V, 375.

den anden Side Tilfældigheden altid få så meget Spillerum ved en sådan Citering, at de anførte Forfattere ikke kunne antages at repræsentere hele hans Viden på dette Område. Alligevel er Antallet af dem meget stort. Man finder her Steder af: Ausonius, Böethius, Cicero[1]), Claudian, Cornelius Gallus, Horats, Juvenal, Lucan, Martial, Ovid, Persius, Petronius, Pindar (dog i latinsk Oversættelse), Plautus, Propertius, Publilius Syrus, Seneca (især Tragedierne), Silius Italicus, Statius, Terents, Vergil. Ganske enkeltvis møder desuden et Citat af den nyere Historieskriver Albert Krantz. Hvis man af Talforholdet mellem Citaterne tør drage en Slutning med Hensyn til Forfatterens Sympathier, synes altså i Almindelighed de latinske Digterværker at have tiltrukket Hieron. Justesen mest. Men af disse have igjen Seneca's Tragedier og Plautus's Komedier fortrinsvis interesseret ham, hvad der er ganske betegnende for Tiden i det hele, men især dog for en Mand, der selv var dramatisk Digter.

At Hieron. Justesen ikke forsømte at erhverve det Vidnesbyrd om mere fremrykkede Studier, som en akademisk Grad giver, sees af, at han i senere År stadig nævnes som Magister. Men når og hvor han tog Graden, er ubekjendt, og i det hele høre vi efter hans Indskrivning ved Wittenbergs Universitet intet om ham, før han i 1572 udnævntes til Præst ved Gråbrødre Kirken i Viborg[2]). Han efterfulgte her Hr. Poul Ibsen, der var kommen af Dage ved et Vådeskud, og ægtede siden — man ved ikke nærmere, når — sin Formands

---

[1]) Et enkelt Citat af »De officiis«, lib. 3. cap. 21. Det er egentlig en Replik af Euripides's Fønikerinder, men Hieron. Justesen har den fra det anførte Skrift af Cicero, hvor Replikken er oversat. (Efter Meddelelse af Dr. phil. O. Siesbye).

[2]) M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg. S. 21.

efterlevende Hustru, Karen Olufsdatter, en Datter af den før omtalte M. Oluf Nielsen Skytte, som havde fratrådt Rektoratet, men endnu var Præst ved Gråbrødre Kirke, da Hieron. Justesen blev udnævnt [1]). Der var nemlig to Præster ved denne Kirke, og Mester Hieronymus delte med sin Kollega Indtægterne af Tapdrup og Asmild Sogne, der af Christian III. vare henlagte som Annexa til Gråbrødre Kirke, og desuden Halvparten af Kronens Tiende i de nævnte to Sogne, som Kongen særskilt havde skjænket Gråbrødre Kirkes Præster [2]). Alt i alt vare Hieron. Justesens Indkomster af hans Kald dog næppe synderlig store, og det har derfor sikkert været ham af Vigtighed i økonomisk Henseende, at det i Året 1573, ved Kongebrev af 29de Maj, til-

---

[1]) I Erichsen's Manuskript hedder det, at O. N. S. succederedes af Sønnen Anders Olufsen i halvfjerdserne, uden at Året angives nærmere. Men i et Brev af $^{18}/_{2}$ 1586 fra Rektor og Professorer ved Kbhvns. Universitet betegnes han endnu som »pastor primarius apud Viburgenses« (Univers. Arkiv, Pakke 94). Han må dog i al Fald ikke længe efter have fratrådt sit Æmbede, thi i Frederik II.'s i den følgende Anm. omtalte Brev af $^{12}/_{5}$ 1587 omtales Sønnen som Sognepræst til Gråbrødre Kirke. Det er åbenbart Anders Olufsen og Broderen Peder, der have skrevet to af Æredigtene, som ere trykte foran »Salomons Hylding« (min Udg. S. 17 flg.; jeg kalder her ved en Fejltagelse Brødrene Anders og Peder *Olsen*); og når den første allerede dengang skriver sig som »Pastor Wiburg:«, betegnes derved måske kun, at han har været Kapellan hos Faderen (Succentor ved Domkirken blev han først 1591). — Oluf Skytte må være død omtrent 1591 (jvfr. Rørdam: Aktstykker til Kbhvns. Univ. Hist. S. 382). I det mindste i en tidligere Periode af hans Liv hed det om ham, at han sad i trange Kår med mange Børn (Rørdam a. St. S. 144).

[2]) Ursin: Viborg S 21. Kongebrevet på Kronens Tiende, som var af $^{7}/_{5}$ 1548, brændte 1567, men bekræftedes af Frederik II. ved Brev af $^{12}/_{5}$ 1587. I dette sidste, som haves i Jydske Registre (Geh. Ark.), hedder det, at »al Tienden« af de to Sogne skal deles i to Parter, og deraf skulle Kirkerne have den ene, og Præsterne den anden.

stodes ham efter Faderens Død at måtte beholde Odsgård for Livstid mod en tålelig Indfæstning [1]), en Begunstigelse, som endda et Par År efter fik en yderligere Udvidelse, idet han ganske fritoges for at betale nogen Indfæstning [2]). Hieron. Justesen synes i det hele at have været vel anskrevet hos forkjellige overordnede Myndigheder. At hans Forfattervirksomhed har bidraget hertil, er næppe tvivlsomt, og ikke mindst turde dette være Tilfældet lige over for Kongen selv, som interesserede sig meget for Skuespil, og som særlig vides — ligesom overhovedet den kongelige Familie — at have fundet Behag i Hieron. Justesens Skuespil »Salomons Hylding« [3]), der opførtes 1584 i Anledning af Prins Christians Hylding i Viborg, og i hvilket Forfatteren selv udførte Narren Krages Rolle. Det hed endogså engang, at Kongen til Gjengjæld for den Fornøjelse, Stykket havde gjort ham, skjænkede Viborg Domkirke en ny Klokke, men dette skal dog nok ikke være så [4]). Der haves en anden Efterretning, i Følge hvilken Kongens venlige Stemning mod Hieron. Justesen skulde være af endnu ældre Dato end Opførelsen af »Salomons Hylding«, men der er i det mindste stor Sandsynlighed for, at også denne Efterretning — hvis eneste Hjemmel er en mundtlig og temmelig sen Overlevering — beror på en Misforståelse. Det hedder nemlig, at Kongen 1574 overværede Opførelsen af et Skuespil »Susanna« i Viborg, og at han i den Anled-

[1]) Brevet i Jydske Registre; jvfr. Ny kirkehist. Saml. V, 713.

[2]) Brev af $^{10}/_{3}$ 1575 (Jydske Registre).

[3]) Se især Forfatterens egen Fortale til Stykket samt Erichsen's Manuskript.

[4]) Efterretningen findes i Erichsen's Manuskript, men Erichsen har ved en egenhændig Bemærkning i Randen af Manuskriptet (som for den største Del ikke er skrevet med Erichsens Hånd) selv modsagt dens Rigtighed.

ning på Hieron. Justesens Tilskyndelse gjorde Viborg Skole en Gave af 20 Læster Korn årlig[1]). Vist er det, at Kongen ved Brev af 2. Februar 1574 virkelig skjænkede Skolen det nævnte Korn til frit Underhold af 30 fattige Disciple[2]), og der er for så vidt ikke noget i Vejen for, at der kunde være en vis Sammenhæng mellem denne Gave og Opførelsen af et Skuespil, da sceniske Forestillinger ved Skoledisciple vare et meget almindeligt Middel til at underholde Kongen på hans Rejser i Provinserne, og han jo godt kunde tænkes en enkelt Gang at have taget Anledning af en sådan Underholdning til at vise vedkommende Skole en større Velgjerning, som den trængte til, i Stedet for, som ellers, at ytre sin Erkjendtlighed ved en mindre Pengegave. Heller ikke var det umuligt, at Hieron. Justesen allerede ved hin Lejlighed og i Anledning af det opførte Stykke kunde være trådt i personligt Forhold til Kongen; thi om han end ikke var Forfatter til Stykket, kunde han jo godt have spillet en mere fremtrædende Rolle enten ved Iscenesætningen eller ved selve Opførelsen, således som han gjorde, da hans eget Stykke 10 År efter blev spillet. Og dog forekommer, som allerede sagt, den hele Efterretning mig meget mistænkelig, og det især fordi det hedder, at ved den nævnte Lejlighed var foruden Kongen selv også Prins Christian (som endnu ikke var født!) til Stede. Dette viser nemlig så bestemt hen på Året 1584 og Opførelsen af Hieron. Justesens Skuespil »Salomons Hylding«, at man bliver meget tilbøjelig til at tro, at i det mindste hvad der berettes om Kongens personlige Berøring med Hieron. Justesen ved hin Lej-

[1]) A. Thura: Idea hist. litt. Danorum p. 77; jvfr. Nyt Aftenblad f. 1826 S. 293.

[2]) Gavebrevet i Hofman's Saml. af Fundationer III, 311 flg.; jvfr. Histor. Tidsskr. 3 R. IV, 118.

lighed og om Følgerne heraf, ikke har andet historisk Grundlag end det Bifald, Kongen skjænkede »Salomons Hylding« og dets Forfatter[1]). Under alle Omstændigheder kan dog både den omtalte Efterretning og Historien om Klokken opfattes som Vidnesbyrd om, at Hieron. Justesen har stået for den almindelige Forestilling som en Mand, der havde erhvervet sig Kongens Yndest ved sit Forhold til den dramatiske Poesi, og som før antydet er der al Grund til at tro, at dette virkelig også var således.

Blandt andre Mænd, som sees at have interesseret sig for Hieron. Justesens Forfattervirksomhed, og hvis Gunst kunde være ham af Betydning i hans Stilling, fortjene at fremhæves Biskoppen Peder Thøgersen i Viborg og især Kongens Kansler Niels Kaas. Begge nævnes af Hieron Justesen selv i Fortalen til »Salomons Hylding« som dem, der havde opfordret ham til at lade dette Stykke opføre, og det er næppe tvivlsomt, at navnlig Niels Kaas, hos hvem enhver dygtig literær

---

[1]) Jeg finder Anledning til at bemærke, at Meddelelsen om, at Kongens store Gave fremkaldtes ved Opførelsen af et Skuespil, særlig af et Skuespil om Susanna, ikke, som man let kunde mene, finder nogen betydelig Støtte i den Kjendsgjerning, at i de Love, som omtrent 1575 udstædtes for de 30 Disciple, der nød godt af den kongelige Gave, fremhæves også Betydningen af at opføre latinske Skuespil — man kan jo foreløbig antage, at »Susanna« har været skrevet på latin —, og det pålægges særligt alle hine »Elemosynarii«, når sådant finder Sted ved Viborg Skole, at give Møde for at hjælpe til både ved Opførelsen af Theatret og ved Spillet (Nyerup: Skildring af Tilst. i Dmk. og Norge III, 1, 258—62; Histor. Tidsskr. 3. R. IV, 124). Netop i hine År viste der sig nemlig også ellers stor Iver for at fremme Opførelsen af latinske Skuespil både ved Skolerne og Universitetet, og særlig kan det nævnes, at det allerede 1574 var bleven pålagt Kommunitetsalumnerne, så snart de havde gjennemlæst et af Terents's Stykker, da at opføre det (Rørdam: Aktstykker til Kbhvns. Univ. Hist. S. 252; jvfr. Beckman: Communitatis Havn. historia p. 22).

Bestræbelse var sikker på at finde varm Understøttelse, og som desuden vistnok var en Skolekammerat af Hieron. Justesen (skjønt 5 År ældre), og endelig synes at have stået i Venskabsforhold til hans Kones Familie [1]), på mere end én Måde har ladet ham nyde godt af sin store Indflydelse. Jeg ser adskilligt mere end almindelig Høflighed i det Udtryk, Mag. Hieronymus bruger om Niels Kaas i den nævnte Fortale: min gode Mæcenas.

Skjønt vor Kundskab om den Lykke, Hieron. Justesens Arbejder gjorde i *Samtiden*, væsentlig indskrænker sig til »Salomons Hylding«, tør det dog antages, at hans andre, interessantere Arbejder ikke ere blevne mindre skattede af hans jævnaldrende end hint, om de end, da de ikke tryktes i hans levende Live, kun vare tilgængelige for en mindre Kreds. Men iøvrigt turde det ikke blot være i Egenskab af Forfatter, at Hieron. Justesen vandt sine Medborgeres Agtelse og Yndest. Når han i den Gravskrift, hans Hustru lod sætte på hans Epitafium, prises for sit Forhold både som Æmbedsmand og Ægtemand, have vi i al Fald ingen bestemt Grund til at tvivle om, at denne Ros ikke var beføjet [2]), og ser man hen til hans Skrifter, finder man i dem mange Vidnesbyrd om en livlig Ånd og et muntert Sind, som også må have øvet sin Tiltrækning i den personlige Omgang [3]). At han ikke ved sin gejstlige Stilling lod sig afholde fra lejlighedsvis at give sit gode Humør endog temmelig frie Tøjler, tør sluttes både af visse Enkeltheder i hans Stykker, især »Karrig Niding«,

---

[1]) Jvfr. Rørdam: Aktstykker til Kbhvns. Univ. Hist. S. 382.

[2]) Om en lille Fortrædelighed, han havde i sin Æmbedsvirksomhed, se nedenfor.

[3]) Se også det Par Breve fra ham, der ere trykte i Rørdam's Aktstykker til Kbhvs. Univers. Hist. S. 512 og 584.

og deraf, at han, som før omtalt, i det mindste ved den første Opførelse af »Salomons Hylding« selv spillede Narrens Rolle i Stykket, en Rolle, som vistnok havde sin alvorlige Side, men som dog for en ikke ringe Del måtte søge sin Virkning også ved alskens udvortes Løjer. Det var vel især disse, der tiltalte den unge Prins Christian, som bagefter skal have drukket Hieron. J. til i Anledning af hans Spil[1]). Et lille Bidrag til hans Karakteristik kunde måske også indeholdes i en anden Efterretning, som er bevaret om ham, skjønt den iøvrigt er af halv sagnagtig Natur. Det hedder nemlig[2]), at han i sine Studenterår en Aften var gået ud i Marken med sine Brødre, og her hørte de en Natravn skrige efter dem. Hieronymus skreg da igjen efter Ravnen, og strax »søgte Ravnen dem, og de derpå løbe meget hasteligen ind ad deres Faders Bryggersdør og undkomme, men Ravnen slog Taget af Huset efter dem«. Natravnen var efter den Tids Tro en nedmanet Ånd, som for at finde Hvile flyver til den hellige Grav. Den gjør ingen Fortræd, når den ikke tirres, men sker dette — og især holder den ikke af, at man skriger efter den — søger den at hævne sig[3]). Hvis altså Hieron. Justesen — for blot at holde sig til den mulig historiske Kjærne i hin Anekdote — engang har skreget efter

1) Erichsen's Manuskript. At han har spillet Narrens Rolle også ved senere Opførelser af »Salomons Hylding«, er vel ikke usandsynligt, men dog kun en Formodning, og når det hedder i Wadskiær's Poetisk Skue-Plads S. 142, at han, når hans Stykker spilledes, »*altid* udvalgte sig selv at være Arleqvin som den vanskeligste Post«, er dette ganske uden Hjemmel; thi i Erichsen's Manuskript, som Wadskiær selv nævner som sin Kilde, omtales kun hans Optræden hin ene Gang.

2) Erichsen's Manuskript; jvfr. Nyt Aftenblad for 1826. S. 295.

3) Thiele: Danmarks Folkesagn 1 Bd. (1843) S. 153 og 2 Bd. S. 158 og 297—98; Molbech: Dansk Dialect-Lexikon S. 374.

en sådan Fugl, turde dette måske tyde på et ikke ringe personligt Mod eller i al Fald på en Kådhed, der havde vanskeligt ved at beherske sig. Og så meget nærmere synes en sådan Slutning at ligge, da han ellers ganske sees at have delt sin Tids overtroiske Betragtning af Natravnen [1]).

Med Hensyn til de Forandringer, der Tid efter anden foregik i Hieron. Justesens ydre Forhold, kan bemærkes, at han, efter først i nogen Tid at have været Succentor i Domkapitlet, fik et Kanonikat (vistnok 1591 [2]) og ikke længe efter, ved Mag. Rembolt Pedersens Død († 1591), udnævntes til Provst i Nørlyng Herred [3]). Det blev ham fremdeles overdraget at være Universitetets »Prokurator« ved Domkapitlet, det vil sige at indkassere den Universitetet tilkommende Del af Nådensåret efter afdøde Kanniker i Viborg Kapitel, et Hverv, som tidligere hans Svigerfader havde haft og derefter vistnok dennes Søn, Anders Olufsen Skytte (†$^{1}/_{9}$ 1692) [4]). Om Hieron. Justesens Æmbedsvirksomhed foreligger iøvrigt såre lidet. Kun en enkelt Sag, som hører herhen, skal omtales lidt nærmere. En

---

[1]) Se de Vers af hans Fuglevise, som handle om Natravnen. Der synes endog i dem ligesom at være bevaret en Erindring om den her omtalte Hændelse. Eller skulde disse Vers være det Grundlag, hvorpå Sagnet har dannet sig?

[2]) Se Rørdam: Aktstykker til Kbhvns. Univ. Hist. S. 383. I November 1590 kalder han sig selv Vikar (A. Heise: Diplomatarium Vibergense P. 79). Han var da altså dengang endnu ikke bleven Kannik.

[3]) Erichsen's Manuskript.

[4]) Dennes Ansøgning om Posten er trykt hos Rørdam a. St. S. 381—83. Hieron. Justesen havde for Resten, før han blev Universitetets Prokurator, bestyret Regnskabsvæsenet for nogle af Kannikerne, som ikke selv boede i Viborg, nemlig for Christian Holk til Højgård og siden for Hofmedikus Dr. Hans Bentzon (Rørdam a. St. S. 383).

Borgmester i Viborg, Morten Hvass, var bleven sat under Tiltale for Lejermål, og Hieron. Justesen havde, ved senere at meddele ham Absolution, på en eller anden ikke nærmere betegnet Måde forset sig, hvorfor der overgik ham en Dom ved Viborg Kapitel, at han havde »dermed gjort Uret og burde at stande derfore til Rette«. Han indankede imidlertid Sagen til Kongen og anmodede om, at der enten måtte meddeles ham en Stævning over Domkapitlet, eller at hans Forseelse måtte eftergives ham. Dette sidste skete virkelig og kun med det Forbehold, at han skulde afstå fra den påtænkte Stævning[1]). Det hele synes således kun at have drejet sig om en ubetydelig Fejl, formodentlig rent formel[2]), og det vilde vistnok være højst uberettiget deraf at drage nogen for Hieron. Justesens Nidkjærhed som Æmbedsmand ufordelagtig Slutning. — Ved sin Stilling som Universitetets Prokurator kom han naturligvis jævnlig i skriftligt Samkvem med »de højlærde«. Blandt disse talte han flere Venner, og i det mindste med et Par af dem — som iøvrigt vare meget yngre end han selv — var Bekjendtskabet sikkert stiftet i Viborg, hvor de havde gået i Skole. Jeg tænker

[1]) Kongebrev af $^{22}/_{2}$ 1596 i Jydske Tegnelser. Om Morten Hvass's Sag haves nogle Breve samme Steds af $^{30}/_{12}$ 1594, $^{1}/_{5}$ 1595 og $^{28}/_{5}$ 1595. Et og andet om Hieron. Justesens Æmbedsvirksomhed findes hos Erichsen og i Universitetets Arkiv (Pakke 94). Efter Biskop Peder Thøgersens Død ($^{3}/_{1}$ 1595) sammenkaldte han Provsterne i Viborg Stift »at konsulere om en anden Superintendent at eligere« (Erichsen). Senere hen på Året rejste han med Præsten Thøger Hvass til Kjøbenhavn for at »kalde« vedkommende, og begge fik deres Rejseudgifter erstattede bagefter (Brev af $^{21}/_{11}$ 1595 i Jydske Tegnelser).

[2]) Det ligger måske nærmest at bringe Forseelsen i Forbindelse med det Påbud i Kirkeordinantsens 6. Kapitel, at de, »som med *åbenbare* Laster have *åbenbare* fortørnet den hellige Kirke, skulle gjøre *åbenbare* Pligt« (ɔ: offentlig Bod).

her på de to hver i sin Retning betydelige Mænd: Christen Longomontan, der havde været Skolediscipel, da »Salomons Hylding« blev opført første Gang, og altså måske havde spillet med i Stykket, og Hans Poulsen Resen. Især med den sidste sees Hieron. Justesen at have stået på en meget fortrolig og venskabelig Fod, og Resen's velvillige Stemning mod Familien synes endnu efter Mandens Død at være kommen hans efterlevende Hustru til gode[1]. — Hieron. Justesen døde den 3die December 1607 og blev begravet i Domkirkens søndre Kapel, hvor hans Hustru satte et fælles Epitafium over ham og sin første Mand, Hr. Poul Ibsen. Dette Epitafium, hvorpå også vedkommendes Portræter vare malede, er ikke bevaret, men Indskriften haves i Afskrift. Jeg anfører af den kun følgende latinske Vers:

Paulus vir juvenis, sed Christi præco fidelis,
Quinquennis sancti Pauli imitator erat.
Omine successit Justus cum nomine sancto,
Nam sacer officio conjugioque fuit.
Danicus atque fuit natura ac arte poeta,
Cui cedat lingva natio quæque sua.
Hos binos habuit doctos Catharina maritos
Olaphæa, ambos læta videre cupit[1].

[1]) To Breve fra Hieron. J. til Resen — de eneste, vi for Tiden kjende af ham — ere trykte i Rørdam's Aktstykker til Kbhvns. Univ. Hist. S. 512 og 584—85. Der er også bevaret et Brev fra Hieron. Justesens Hustru til Resen, skrevet en Tid efter Mandens Død (Universit. Arkiv, Pakke 94). I Udskriften på dette Brev kaldes Resen »min synderlig bekandt og tilforladendes gode Ven«, og i Brevet selv takkes han for de »meget gode og mange Velgjerninger, som I mig altid gjort og bevist haver og endnu mig dagligen beviser«. — Blandt sine Venner nævner Hieron. J. selv også Peder Jensen Vinstrup, Jørgen Dybvad og Anders Lemvig (Rørdam a. St. S. 512). Af ældre Professorer sees han bl. a. at have kjendt Anders Lauritsen.

[2]) Erichsen's Manuskript giver Indskriften 2 Gange (S. 60 og 359) med nogle mindre, indbyrdes Afvigelser. Den er også trykt i Marmora Danica II, 209—10, men som det synes ikke efter Ori-

Som man ser, fremhæver Gravskriften også Hieron. Justesens digteriske Virksomhed, og uanset det altfor overdrevne i Udtrykket, viser den herved i Virkeligheden hen på det eneste, der giver ham nogen Betydning for en senere Tid. De digteriske Arbejder, som med Sikkerhed kunne tillægges ham, ere fire i Tallet, nemlig de tre Skuespil »Kong Salomons Hylding«, »Samsons Fængsel«, og »Karrig Niding«, samt endelig et Digt om forskjellige Fugles Natur og Egenskaber, den så kaldte »Fuglevise«. Fra hvilket Afsnit af Forfatterens Liv dette Digt hidrører, kunne vi end ikke have nogen grundet Formodning om. Hvad Skuespillenes Tilblivelsestid angår, vide vi, som før omtalt, med Sikkerhed, at »Salomons Hylding« daterer sig fra 1584, og der er i al Fald Sandsynlighed for, at »Samsons Fængsel« er skrevet 1599. Dette Årstal finde vi nemlig på en nogenlunde samtidig Afskrift, som er bevaret af det nævnte Stykke, og således som det her står, synes det ikke godt at kunne betegne andet end Tilblivelsestiden. For et af Hieron. Justesens dramatiske Arbejder er der givet en Tidsbestemmelse derved, at det blev Gjenstand for Omtale i Kjøbenhavns Universitets Konsistorium. Af Konsistoriumsakterne for 1598 sees nemlig, at H. J. det nævnte År indleverede et Skuespil til det akademiske Senat for at få dettes Approbation til Trykken. Det hedder herom under 5te Oktober: »M. Hieronymus y Viborg legger ind i Consistorium en Comedie, begier, hun maa approberes til trykken. Rector lovede at see den igiennem oc en af disse dage at fly ham beskeden«. Og fremdeles under 17de Oktober: »De Comoedia M. Hieronymi respon-

ginalen, der vel dengang allerede var tabt, men efter Erichsen's Mskrpt.

dendum, Professores occupatos aliis curis gravioribus« [1]). Stykket blev altså afvist, og det oven i Kjøbet i en temmelig ringeagtende Tone. Ved Bestemmelsen af, hvilket af Hieron. Justesens Arbejder det var, der blev Gjenstand for denne Behandling, kan man ganske vist ikke lade ude af Betragtning, at han kan have skrevet andre Skuespil end dem, der ere os overleverede under hans Navn [2]). Men på den anden Side synes det hele at passe så vel på et Stykke af »Karrig Niding's« Art, at det i al Fald forekommer mig meget sandsynligt, at det netop var dette Stykke, som ved den nævnte Lejlighed var forelagt Konsistorium. Thi skjønt Professorerne i det hele næppe vare uvilligt stemte mod danske Skuespil — og heraf forklares det, at de fra først af synes at have modtaget hint Stykke ret venligt —, forstår man dog let, at de med det Syn, de havde på Literatur, ikke kunde henregne et så overgivent og oven i Kjøbet lidet moralsk Stykke som »Karrig Niding« til de Skrifter, om hvilke det var dem pålagt at vidne, at de kjendte dem »for gode og rette og

---

[1]) Jeg har for nogle År siden afskrevet disse Notitser efter et Uddrag af Acta Consistorii for 1594—1618, som da tilhørte Werlauff, men hvis Opbevaringssted jeg nu ikke kjender. Werlauff havde iøvrigt tidligere selv offentliggjort dem i Athene II, 226—27. Jvfr. Ny kirkehist. Saml. I, 65.

[2]) Når man vilde søge sådanne blandt Stykker, som endnu ere til, kunde man måske et Øjeblik standse ved den »Tobiæ Komedie«, som haves i Afskrift i Gl. kgl. Smlng. Nr. 794 Fol. (jvfr. foran S. 91 flg.). Dette Skuespil, som uden Tvivl er skrevet i Viborg på Hieron. Justesens Tid, indeholder enkelte Ting, som nok kunde ligne ham, ja der findes endog hist og her et Vers i det, som næsten er ligelydende med Vers i H. J.'s authentiske Arbejder. Alligevel tror jeg ikke, at »Tobiæ Komedie« er af Justesen, og særlig tillægger jeg ikke den omtalte Overensstemmelse mellem Versene nogen Betydning, hvorom nærmere ovfr. S. 177—78.

nyttige udi Prent at udgå« [1]). Og ikke mindre let synes den temmelig irriterede Tone, som spores i Afvisningsytringen, at finde sin Forklaring i den særlige Skuffelse, de må have lidt ved at modtage et sådant Stykke af en Præst, om hvem de fra deres Standpunkt vel kunde være berettigede til at mene, at han helst burde give sig af med alvorligere Ting. Jeg behøver iøvrigt næppe at sige, at vor Tid må have en ganske anden Opfattelse både af denne Side af Sagen og af Stykkets æsthetiske Værd end Datidens Professorer, og navnlig i sidste Henseende kunne vi ikke være i Tvivl om, at »Karrig Niding« ikke blot er Hieron. Justesens bedste Arbejde, men overhovedet det interessanteste Skuespil af den ældre Skole, som Tiden har levnet os. Jeg kommer siden til at omtale så vel dette Stykke som Hieron. Justesens andre Arbejder mere i det enkelte, men fremsætter først nogle almindelige Bemærkninger om hans Forfattervirksomhed.

Den Tid, hvori denne Forfattervirksomhed nærmest falder, Slutningen af det 16de Århundrede, udmærker sig i det hele ved en vis Frodighed i den literære Frembringelse. Her som andre Steder betegnes Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid ved stærke åndelige Rørelser og Brydninger, og den almindeligere Vækkelse i Sindene, som fremkaldtes herved, spores på mange Måder hele Århundredet igjennem, ja afsætter endog fortrinsvis i dettes sidste Halvdel sådanne mere modne Frugter i Literaturen, som have en Bestemmelse ud over Dagens Behov. Vistnok blev det i overvejende Grad den strengere Videnskabelighed og de mere lærde Studier, som, gjennem Latinen som sprogligt Medium, kom til at afspejle det vågnende åndelige Liv.

[1]: Kbhvns. Univ. Hist. Aktstykker S. 182.

men Bevægelsen var nået så dybt ned — og især fordi det religiøse Moment havde spillet en så fremtrædende Rolle i den —, at også en ikke ringe Del af det menige Folk var vakt til Interesse for åndelige Anliggender og til Brug af Literaturen, og en Kjendsgjerning af denne Art kunde de bogligt dannede ikke lade gå aldeles upåagtet hen. Følgen blev da, at der en Tid lang Side om Side med den latinske Literatur kom til at gå en ikke ganske ringe Literatur på Modersmålet, og var end meget af denne nærmest Efterligning af fremmede Mønstre, kunde det dog ikke være andet, end at med Brugen af Folkets Sprog måtte også i mange Tilfælde den åndelige Naturgrund, hvorpå dette Sprog var voxet op, komme til Syne; ja, idet de Spirer til en national Literaturudvikling, der indeholdtes heri, fik en yderligere Befæstelse og Væxt dels ved det Opsving, som den folkelige Selvfølelse i det hele tog i det 16de Århundrede, og navnlig under og efter den langvarige Krig med Sverig, dels ved den Beskyttelse og Opmuntring, der ydedes Literaturen, og ikke mindst den særlig danske, af den mægtige, dannede og fædrelandssindede Adel, syntes der virkelig en Tid lang at være Udsigt til et ret betydeligt nationalt Resultat, hvis ikke særlig ugunstige Omstændigheder trådte til.

I den dramatiske Poesi ere nu Sporene af en selvstændigere Bevægelse forholdsvis ikke meget fremtrædende, og der er her hjemme ikke noget, der ligner den Blomstring af Skuespildigtningen, som netop ved samme Tid tager sin Begyndelse i flere andre af Europas Lande, og under hvilken Dramaet bliver et Udtryk for de pågjældende Folks hele Fantasi- og Følelsesliv. Det danske Skuespil hviler ikke som hine Landes på en bred historisk Grund, det har fra først af ingen Rod i Folket og gjør sig heller ingen Umage for at få Fod-

fæste der. Det har sit egentlige Hjem i Skolen og er for en Del et Middel i Opdragelsens Tjeneste. Det tager sine Æmner fra et meget begrænset Område — fortrinsvis den bibelske Historie —, og dets Hovedformål er at indskærpe Skoleungdommen Gudsfrygt og Dyd. Henvender det sig også lejlighedsvis til en større Kreds, gjør dette dog ingen Forskjel i dets Behandlingsmåde, og fra Almenhedens Side er også af den Grund Tilbagevirkningen kun ringe. Man indser, at der under disse Omstændigheder ikke let kan være Tale om nogen meget betydelig eller meget ejendommelig Udvikling. Og dog finder der utvivlsomt en Udvikling Sted. En enkelt Gang hænder det således, at en Forfatter forlader de engang fastslåede Stofkredse og tager sit Æmne af Fædrelandets egen Historie (Knud Lavard). Af og til, og man kan sige, efter en vis stigende Målestok, giver den pædagogiske Demonstration og det konventionelle Udtryk Plads for en vis Friskhed i Skildringen og for umiddelbare Udbrud af den naturlige Følelse. Endelig spores der også enkelte Fremskridt i det tekniske. Hos Hieron. Justesen er Fremgangen ikke blot kjendeligere end hos nogen anden tidligere Forfatter (eller i det mindste *original* Forfatter), men hans Stykker betegne, skjønt de forholde sig noget forskjelligt i den nævnte Henseende, som tidligere antydet, overhovedet Højdepunktet i den Udvikling, som den danske Skolekomedie gjennemløb. Det kan allerførst bemærkes, at om end Hieron. Justesen ikke egentlig har føjet nogen ny dramatisk Art til dem, den danske Skolekomedie i Forvejen kjendte, har han dog i enkelte Retninger givet disse en videre Udvikling. Således anvender han i »Samsons Fængsel«, det vil sige i selve dette Stykkes Text, Sangelementet i så meget større Udstrækning end hans danske Forgængere og tillige efter en så afvexlende

Plan; at det nævnte Stykke i al Fald med en vis relativ Ret kan kaldes vort ældste virkelige Syngespil[1]). Og i »Karrig Niding« har han på lignende Måde, uden at slå noget af på den kåde Lystighed, som er Farcens Særkjende, givet denne Lystighed ligesom en fastere Underbygning, end den ellers plejer at have, ved en ualmindelig godt gjennemført komisk Karakteristik af den Figur, som har givet Stykket dets Navn. De to nævnte Skuespil ere i det hele ubetinget de mærkeligste af Hieron. Justesens dramatiske Arbejder, fordi det er i dem at de mere ejendommelige Sider af hans Talent træde tydeligst frem. Og af disse forekommer da igjen ingen mig interessantere, når man ser hen til den Tid, da han levede, end den Retning mod det folkelige, som i al Fald til en vis Grad udmærker dette Talent. »Karrig Niding«, som øjensynligt er det af Hieron. Justesens Arbejder, der er skrevet mest con amore, og som derfor snarest kan antages at repræsentere noget væsentligt i hans Forfatterpersonlighed, har på alle Punkter en udpræget folkelig Karakter. Men også i »Samsons Fængsel« er et ikke ganske ringe folkeligt Element til Stede, idet Forfatteren ved Udarbejdelsen af dette Stykke har lagt særlig Vind på at anskueliggjøre og yderligere udvikle netop de Momenter i det i og for sig folkelige Æmne, som lå Almenhedens Sympathi og Forestillingskreds nærmest. At iøvrigt Hieron. Justesen var for meget Barn af sin Tid til overalt i lige Grad at kunne holde sine Arbejder fri for den tyngende Ballast af mere eller mindre triviel Levevisdom, som gjør så meget af Tidens Digtning vanskelig at fordøje, sees særlig af hans tredie Skuespil »Salomons Hylding«, hvor det didaktiske Element indtager endog

---

[1]) Jvfr. Nyerup og Rahbek: Bidrag til d. d. Digtek. Hist. II, 33.

en ualmindelig fremtrædende Plads, og ligeledes af hans »Fuglevise«, hvor Moraliseringen er Digtets Hovedformål. Dog er det kun billigt at tilføje, at »Salomons Hylding« er et Lejlighedsstykke, hvis Karakter til en vis Grad bestemtes ved Anledningen, og i »Fuglevisen« hviler Moraliseringen i hvert Fald på et Grundlag af Naturglæde og en vis frisk Naturiagttagelse, som gjør, at Digtet, selv som det er, bevarer *nogen* poetisk Værdi.

Der er overhovedet næppe Tvivl om, at Hieron. Justesen har set med et vist sympathetisk Blik på alle Livets mere umiddelbare Rørelser, og omvendt synes man berettiget til at antage, at det i det mindste for en Del må tilskrives denne Egenskab hos ham, at hans Arbejder også i Udførelsens Enkeltheder lejlighedsvis gjøre et større Indtryk af noget virkeligt og levende, end det plejer at være Tilfældet hos vore ældre Skuespilforfattere. Jeg siger dog med Forsæt *lejlighedsvis*, thi det er langtfra overalt at Justesen tåler at bedømmes for meget i det enkelte: ikke sjældent må man tage Hensigten for Udførelsen. Selv bortset fra, hvad der før er sagt om hans Didaktik, finder man mellem adskilligt, som er friskt og træffende, også en hel Del, som er udtværet, uklart og mat. Ved Siden af de Vidnesbyrd om et virkeligt Lune, som spores i enkelte Situationer og Karakterer, er der også mange Exempler på en meget tarvelig og til Dels plump Morsomhed. I det hele må det ikke tabes af Sigte, at om end Hieron. Justesens dramatiske Arbejder historisk talt betegne Højdepunktet af det ældre Skuespils Udvikling, ere de dog absolut sete kun lovende Begyndelser. Dette gjælder også om den mere tekniske Side af dem. Også her spores der en Fremgang på flere Punkter. Handlingen har i det hele et vist regelret Forløb, enkelte Situationer ere opfundne og formede med umiskjende-

lig Sans for dramatisk Virkning, og Dialogen falder ikke sjældent ret livligt og naturligt. Men med alt det tilhører dog Hieron. Justesens Kunst — om jeg må bruge dette Udtryk — i Hovedsagen den gamle Skole, den blot episke Forbindelse mellem Handlingens enkelte Led træder ofte tydeligt frem, og Selvbeskrivelsen danner endnu bestandig Hovedgrundlaget for Karakterskildringen. Også i Brugen af det rimede Vers følger Hieron. Justesen det gamle Spor, skjønt det er indlysende, at han på Grund af Sprogets Uøvethed herved måtte lægge sig selv næsten uoverstigelige Hindringer i Vejen med Hensyn til en virkelig gjennemført Udarbejdelse af Enkelthederne.

Danmarks Skuespilhistorie har en Kjendsgjerning at opvise, som i og for sig er af ikke ringe Interesse, og som ikke kan lades uberørt i denne Sammenhæng, da der var en Mulighed for, at den kunde have været af Betydning for Hieron. Justesens Forfattervirksomhed. Jeg tænker herved på det engang så gådefulde, men nu fra forskjellige Sider ret godt belyste Faktum, at engelske Skuespillere have opholdt sig i Danmark og spillet Komedie her i det 16de Århundredes sidste Tredie del[1]). I de danske Kilder betegnes de pågjældende

---

[1]) Det, der først henledede Opmærksomheden i denne Retning, var en Notits i Helsingørs Kæmnerregnskab for 1585, som P. V. Jacobsen meddelte i Historisk Tidsskrift (V, 525), og som gik ud på, at Byen havde betalt 4 Skilling til Istandsættelse af et Plankeværk, »som Folk red neder, den Tid de engelske legte i Rådhusgården«. I større Sammenhæng er Sagen bleven belyst af A. Cohn i hans Skrift: Shakespeare in Germany in the 16th and 17th centuries (London. 1865. 4to), især S. XXIII flg., og endelig forekomme flere nye Oplysninger i en fortræffelig Afhandling af V. C. Ravn: »Engelske Instrumentister« ved det danske Hof på Shakespeares Tid (i »For Ide og Virkelighed«. 1870. S. 75—92).

vel fortrinsvis som »Instrumentister«, og Instrumentalmusiken udgjorde ganske vist en væsentlig Side af deres Virksomhed. Men som Følge af den Sammenblanding af Kunstarterne, der dengang endnu til Dels fandt Sted i England, henhørte også både Dans, ekvilibristiske Øvelser og Skuespil under deres Område, og det er tilstrækkeligt godtgjort fra forskjellige Steder, hvor disse Instrumentister og »Springere« — thi også denne Betegnelse bruges om dem — kom hen, at det netop især var ved deres Optræden som Skuespillere at de vakte Opmærksomhed og skaffede sig Tilløb. To Trupper af sådanne engelske Instrumentister vides at have været ansatte ved Frederik II.s Hof, den ene i Tidsrummet 1579—86, den anden kun i nogle Måneder i det sidst nævnte År [1]), og at i det mindste den sidste særlig lagde Vind på Opførelsen af Skuespil, synes at turde sluttes deraf, at 3 af de 6 Mænd, som dannede Truppen, — nemlig William Kemp, Thomas Pope og George Bryan — dels allerede vare dels senere blev fremragende Skuespillere, som ikke længe efter alle spillede på Blackfriars-Theatret i London — sammen med Shakspeare [2]). Men iøvrigt er

[1]) Ravn a. St. S. 79—86.

[2]) J. P. Collier: The history of English dramatic Poetry I, 298; Cohn a. St. især S. XXIII og XXVII; Ravn a. St. S. 84—85; jvfr. R. Genée: Shakespeare's Leben und Werke. S. 68. At disse Shakspeare's Kolleger have haft Betydning for hans Kjendskab til danske Forhold i det 16de Århundrede, således som det fremtræder i »Hamlet«, og at i det hele hans ellers så påfaldende Stedfæstelse af Hamletsagnet til Helsingør og Kronborg væsentlig skyldes de nævnte Mænds Skildringer af disse Lokaliteter, har været mig utvivlsomt, lige siden det i Cohn's Skrift var bleven oplyst, at de havde opholdt sig i Landet, og før J. Rodenberg (i sit Skrift: Ein dänisches Seebad. Vier Wochen in Helsingör. Berlin. 1867. S. 26—27) bestemtere havde formuleret Tanken. Allerede P. V. Jacobsen (Histor. Tidsskr. V, 527 Anm. 95) synes et Øjeblik at have været på Sporet.

der næppe Tvivl om, at også andre lignende Selskaber ved mere end én Lejlighed have gjæstet Danmark i den Periode, der tales om, selv om de ikke have haft fast Ansættelse her, og i al Fald vides med Sikkerhed, at ved Christian IV.'s Kroning 1596 sendte hans Svoger, Hertug Heinrich Julius af Brunsvig, en stor Trup engelske »Komedianter og Springere«, som han havde i sin Tjeneste, til Kjøbenhavn, for ved deres Forestillinger at give Festlighederne en yderligere Tiltrækning[1]). At nu disse engelske Skuespillere, hvis Repertoire og Spil ganske vist i det hele stod langt over, hvad der ellers såes her hjemme, kunde have haft nogen Indflydelse på Udviklingen af det danske Skuespil, lå så meget nærmere at formode, som de i de andre Lande, de besøgte, og især i Tyskland, vides at have øvet en sådan Indflydelse i en overordentlig betydelig Grad. Og navnlig måtte man da let komme til at tænke på, om ikke hvad der fandtes i Hieron. Justesens Arbejder af folkelige og realistiske Elementer frem for hos hans danske Forgængere, i det mindste til Dels måtte henføres til en Påvirkning fra hin Side. Alligevel tror jeg, at om det end ikke aldeles afgjort kan benægtes, at en Påvirkning har fundet Sted, lader en sådan sig heller ikke med virkelig Sikkerhed eftervise, i det mindste ikke for Øjeblikket. Vi vide ikke noget bestemt om, hvilke Stykker Englænderne opførte her i Landet. Vil man derfor søge at danne sig en Forestilling om den Indflydelse, som de kunne have øvet på en dansk Forfatter, har man næppe andre Veje at gå, end dels at undersøge, af hvad Art den Virkning var, som de øvede på *andre* Landes dramatiske Digtning i samme Periode — det vil sige inden det 16de Århundredes Udgang —, dels at betragte det engelske Skuespil i dets Hjemstavn

---

[1]) Ravn a. St. S. 89—90.

og særlig den Del af det, som kunde antages at have været i de omrejsende Truppers Hænder, hvorved bl. a. kan fremhæves, at de to ved Frederik II.'s Hof ansatte Selskaber kun talte 4—6 Medlemmer hvert, og derfor næppe have haft et meget stort Repertoire til deres Rådighed. I første Henseende vilde det især være af Betydning, om man hos Hieron. Justesen kunde gjenfinde nogle af de meget iøjnefaldende Træk, som det samtidige Skuespil i *Tyskland* vitterlig skylder den engelske Indflydelse, både fordi Skuespillet i Danmark og Tyskland, før denne Indflydelse begyndte, i Hovedsagen stod på samme Standpunkt, og fordi det kan antages for temmelig sikkert, at en overvejende Flerhed af de Englændere, der have spillet Komedie i Danmark, bag efter rejste til Tyskland, for så vidt de ikke vare komne derfra. Imidlertid findes netop intet af disse mere karakteristiske Træk hos Hieron. Justesen, hvad man vil kunne overbevise sig om ved at sammenligne ham med de to af Tysklands dramatiske Forfattere, hos hvem den engelske Indflydelse er tydeligst udpræget, nemlig den før omtalte Hertug Heinrich Julius af Brunsvig og Jakob Ayrer, men især dog den første. Da det alligevel næsten er umuligt på et indskrænket Rum at give en anskuelig Forestilling om Forholdet, nøjes jeg med at sige, at ligesom Virkeligheds-efterligningen hos Heinrich Julius [1]) er langt mere energisk og gjennemført end hos Hieron. Justesen — den strækker sig bl. a. også til en gjennemgående Anvendelse af Prosadialogen [2]) —, således fremtræder den hele Førelse af Handlingen, støttet som den er til et nøje Kjendskab til Scenens Fordringer, og løbende ud i alle

[1]) Se Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig, herausgegeben von W. L. Holland. Stuttgart. 1855.

[2]) Man finder ganske vist også den prosaiske Dialog anvendt i tyske Stykker før Heinrich Julius's Tid, men rent undtagelsesvis.

Slags virkningsfulde Effekter, næppe noget Lighedspunkt med Hieron. Justesens beskedne, og, selv hvor han er heldigst, altid temmelig dilettantiske Kunst. Hos Ayrer er den engelske Indflydelse ikke overalt lige iøjnefaldende, men hvad der især må interessere med Hensyn til Sammenligningen med Hieron. Justesen, er, at der mellem hans Arbejder findes en Række Syngespil, som afgjort skylde hin Indflydelse deres særegne Form. Det karakteristiske ved disse Stykker er imidlertid, at de bestå af et vist Antal ensbyggede, rimede Strofer, der afsynges efter en og samme Melodi [1]), og der er herfra et meget langt Spring til Hieron. Justesens Syngespil »Samsons Fængsel«, hvor der ved Anvendelsen af Sangelementet ikke så meget i selve Principet som i dets Gjennemførelse afviges fra, hvad der tidligere havde været set i vore gamle Skuespil. Jeg skal endnu kun tilføje et Par Bemærkninger om et enkelt, mere iøjnefaldende Punkt i alle de tre omtalte Forfatteres Stykker, nemlig Narrens Figur. Hvis det forholdt sig rigtigt, som det siges af den Forfatter, der har mest Fortjeneste af at have oplyst Forholdet mellem de rejsende engelske Skuespillere og Tysklands Dramatik, at nemlig før hines Indflydelse på denne begyndte, og særlig før Heinrich Julius's Skuespil »Susanna« blev til (c. 1590), havde Narren i de tyske Stykker ingen skreven Rolle, men nøjedes med at improvisere [2]), vilde der

---

1) Se Ayrer's Dramen, herausgegeben von A. v. Keller. 1—5 Bd. Stuttgart. 1865. Både hos Ayrer og hos Heinrich Julius forekomme iøvrigt Stykker med enkelte indlagte Sange, men heri er der ikke noget, som er særligt betegnende for den engelske Påvirkning.

2) A. Cohn: Shakespeare in Germany p. XLII; jvfr. p. LXIV. Mon iøvrigt ikke Cohn's Ytringer blot ere en Omskrivning af en tidligere Udtalelse af K. Schmitt i hans »Jakob Ayrer«. Marburg. 1851. S. 22, at nemlig i de ældre tyske Skuespil »er der ingen Person, som egentlig kan siges at være Bærer af Stykkets Komik;

ganske vist være noget slående i, at Hieron. Justesen både er den første danske Skuespilforfatter, hos hvem Narren overhovedet sikkert vides at være optrådt, og at han strax giver sin Nar en skreven Rolle lige så vel som enhver af de andre Personer i hans Stykker. Men hin Påstand er så fuldstændig urigtig, at det er mig ligefrem uforståeligt, at en Mand, der både citerer Hans Sachs og andre ældre Forfattere — for ikke at tale om de gamle Fastelavnsspil — kan fremsætte den, og jeg nøjes simpelt hen med at afvise den. En anden Sag er det, at den tyske Nar under Påvirkning af den engelske Clown åbenbart udvikler sig stærkt i Retning af det Hans-Wurstagtige, det vil sige, bliver en Nar, der nærmest morer ved sin objektive Latterlighed, medens den ældre Nar, svarende til Middelalderens Hof-, Hus- og Folke-Nar, mere morer ved sit subjektive Vid og sin Satire[1]). Men nu er det netop den sidste Slags Nar, som optræder i Hieron. Justesens Stykker, medens Narren hos Heinrich Julius og Jakob Ayrer altid mere eller mindre er en Hanswurst, og der er altså heller ikke på dette Punkt nogen Lighed mellem Hieron. Justesen og de to andre Forfattere[2]). Meget lettere er det at

først efter Bekjendtskabet med Britterne have vi fået vor Hanswurst på Brædderne«. Skjønt denne Bemærkning formelt er rigtigere end Cohn's, for så vidt den nævner *Hanswurst*, kommer den dog faktisk ud på det samme, idet Schmitt heller ikke kjender nogen ældre Nar.

[1]) Hvorved dog ikke skal nægtes, at Grænsen mellem de to Slags Narre undertiden er temmelig svævende, ligesom da også begge i lige Grad udenfor den egentlig skrevne Rolle plejede at underholde Publikum ved allehånde udvortes Løjer og Pudsenmagerier.

[2]) Måske kan jeg her bedst omtale, at i Ayrer's »Comedia von der schönen Sidea« (Ayrer's Dramen, herausgeg. von Keller, IV, 2177 flg.; L. Tieck: Deutsches Theater I, 323 flg.; A. Cohn: Shakespeare in Germany pag. 3 flg.) forekommer en Møller, hvis Navn, Jahn Molitor, ligner Betegnelsen for Mølleren i »Samsons Fæng-

finde Sidestykker til den danske Skuespildigters Nar i den Del af det engelske Repertoire, som vi kjende fra dets egen Hjemstavn, og her finde vi også uden Vanskelighed Paralleler til andre Sider af hans dramatiske Forfatterskab. For blot at nævne én Ting, have vi også her Stykker, der ligesom »Karrig Niding« dreje sig om en folkelig Skjæmt, og hvor det burleske i Handlingen og Karaktertegningen dog ikke udelukker, at de have en bestemt Relation til Virkeligheden [1]). Men ligesom den dramatiske Stil dog er væsentlig forskjellig på begge Steder, således yder overhovedet det engelske Skuespil, som vi kjende det fra England selv, næppe så meget til virkelig Oplysning af Hieron. Justesens Forfattervirksomhed som f. Ex. det ældre tyske Skuespil, og Resultatet af den hele Undersøgelse synes mig kort sagt at blive, at man til Forklaring af det, der adskiller Hieron. Justesen fra de ældre danske Dramatikere, ikke behøver at antage nogen engelsk Påvirkning, men kan blive stående ved den Udvikling, der nu engang var kommen i Skuespillet her hjemme, i

sel«: Molitor, og som også af og til fremsætter Bemærkninger, der minde noget om nogle af Møllerens Replikker i det danske Skuespil. Jeg er dog mest tilbøjelig til at betragte denne Lighed som tilfældig og fremkaldt ved den i hin Tid overalt gængse Opfattelse af Møllernes Karakter, og i Virkeligheden er Ayrer's Møller også på en Måde Stykkets Nar og står i et ganske andet Forhold til Handlingen end Mølleren i »Samsons Fængsel«. Men på den anden Side vil jeg ikke aldeles benægte, at der *kan* være en virkelig Sammenhæng mellem de to Møllere, og da måske snarest gjennem et fælles Forbillede.

1) Man kunde måske for »Karrig Niding's« Vedkommende finde et særligt Vidnesbyrd om engelsk Indflydelse deri, at en Del af Stykkets Fabel, som man siden skal se, lader sig gjenfinde i en Fortælling hos en gammel engelsk Forfatter. Så længe det imidlertid ikke er påvist, at denne Fortælling har været bearbejdet i et engelsk Skuespil, lader der sig ikke slutte noget deraf.

Forening med Hieron. Justesens personlige Ejendommelighed. Hvis en Påvirkning fra engelsk Side virkelig har fundet Sted, måtte den i al Fald snarere antages at være kommen til ham på anden Hånd — f. Ex. gjennem andres Beretning om det engelske Skuespil — end gjennem egen Beskuelse end sige Studium af det.

Jeg går nu over til at betragte Hieron. Justesens Arbejder mere i det enkelte, og tænker herved især at dvæle ved de Sider af dem, som ikke allerede have fundet tilstrækkelig Belysning ved, hvad der er sagt i det foregående.

Kong Salomons Hylding.

Som så mange andre af Europas kronede Hoveder i det 16de Århundrede satte også både Christian III. og Frederik II. stor Pris på dramatisk Poesi og scenisk Fremstilling [1]), I sidste Henseende må de rigtignok

[1]) At de også interesserede sig for Læsning af Skuespil, synes at turde sluttes af et Aktstykke, som afdøde Registrator Plesner i Gehejme-Arkivet har henledet min Opmærksomhed på. Det er en Regning på Bøger, som den kongelige Bibliothekar Hans Guldsmed havde indkjøbt, og som uden Tvivl vare bestemte for Christian III. selv eller den 18årige Prins Frederik. Regningen bærer Årstallet 1552 og er vedføjet et Regnskab for Malmø Len (for 1541—42, Geh. Ark., Skånske Handlinger). Om man af den sidste Omstændighed tør slutte, at Bøgerne nærmest have været bestemte for Prins Frederik, som i al Fald 1554 tog fast Bopæl på Malmøhus, men let kunde tænkes at have opholdt sig der tidligere på kortere Tid, vil jeg ikke afgjøre. Der er 10 Poster på Bøger i Regnskabet, og deraf lyde de to således: »Ein Comedia von Pandora etc. . . . 3 ß. Ein hupsch vnd lustig spyl von Wilhelm Thellen etc. . . . 3 ß.« Begge Stykker vare ganske vist Arbejder af tyske Forfattere, og det sidste var uden Tvivl det bekjendte Schweizerskuespil i Jacob Ruef's Bearbejdelse fra 1545,

have været temmelig lette at tilfredsstille, da de væsentlig lode sig nøje med de naturligvis meget dilettantiske Forestillinger, som gaves af Skoledisciplene og Studenterne, men på den anden Side bidrog Bevidstheden om, at Kongerne fandt Behag i disse Øvelser, ikke lidet til at holde Liv i Skolekomedien, hvad der bedst sees af den til Trods for Kildernes store Ufuldstændighed ikke ganske ringe Række Vidnesbyrd, der er os levnet om Forestillinger af denne Art, som have været givne i Kongens Nærværelse, snart i Kjøbenhavn, snart på andre Steder. Især i Provinsbyerne, hvor man naturligvis ellers ikke havde let ved at finde på passende Adspredelser, når Statens Overhoved gjæstede dem, sees det at have været en meget almindelig Skik at underholde ham på denne Måde, og Kongen gjengjældte da gjerne Opmærksomheden ved en Pengegave til vedkommende Skole. For Viborgs Vedkommende kjendes dog før 1584 kun et eneste fuldkommen sikkert Faktum af denne Art, nemlig at Skolen der 1546 opførte en Komedie for Christian III., som i den Anledning skjænkede »Skolemester og Degnene« 8 Daler [1]). Dog kan man her i al Fald mindes den før omtalte tvivlsomme Efterretning om Opførelsen af en »Susanna« 1574 [2]). Da det i Rembolt Pedersen's Æredigt i Anledning af »Salomons Hylding« hedder, at med dette Stykke have Klærkerne og Skolen i Viborg »opret deres Spil på ny« [3]), må det antages, at der i længere Tid i Forvejen ikke havde været spillet Komedie ved Viborg Skole, men at

---

hvorom bl. a. kan eftersees W. Vischer: Die Sage von der Befreiung der Waldstädte. Leipzig. 1867, især S. 83—84.

1) Rentemestrenes Regnskaber i Rentekammer-Arkivet; jvfr. Th. Overskou: Den danske Skueplads I, 41.

2) Foran S. 188 flg.

3) Min Udgave S. 16.

Ytringen dog nærmest må gjælde *danske* Stykker, synes at turde sluttes af det tidligere nævnte Påbud fra omtrent 1575 om Opførelsen af latinske Skuespil[1]). Ved en så festlig Anledning som Prins (Hertug) Christians Hylding, hvor Byen naturligvis anstrengte sig til det yderste for at tilvejebringe så megen Afvexling i Forlystelserne som muligt, måtte Tanken dog nødvendigvis også falde på theatralske Forlystelser, og det var så meget naturligere at benytte Modersmålet ved disse, da man — for ikke at tale om den ualmindelig store Tilskuerkreds, der kunde gjøres Regning på — selvfølgeligt måtte ønske, at den unge Prins i det mindste forstod noget af, hvad der blev sagt.

Således blev da »Salomons Hylding« til. Selve Hyldingsdagen var den 16de Juni 1584, men jeg anser det ikke for meget sandsynligt, at Stykket blev opført denne Dag, på hvilken Kongen, som det hedder i hans egne Dagbogsoptegnelser, »havde alt Rådet til Gjæst« [2]). Snarere kunde man gjætte på anden Dagen efter, den 18de, da Adelen havde Kongen »til Gjæst« [3]). Opførelsen fandt Sted væsentlig ved Disciple og vel også Lærere ved Viborg Skole og ledede af Rektoren, Mag. Peder Høg. Forfatteren skal dog selv, som tidligere omtalt, have spillet Narrens Rolle. Stykket vandt meget Bifald både hos Kongefamilien og de andre tilstedeværende, og også bagefter fandt det mange Beundrere, som det sees af et af de Æredigte, der medgaves den trykte Udgave, idet det her hedder, at »mange begjæred den [ɔ: Komedien] ud at skrive, enhver vilde Bogen slide og rive«. Dette gav da igjen Anledning til, at Forfatteren lod Stykket trykke[4]).

---

[1]) Foran S. 190 Anm. 1.
[2]) Histor. Tidsskrift 4 R. III, 562.
[3]) Anf. St.
[4]) Min Udgave S. 18.

Man må vide, hvad der har fremkaldt Udarbejdelsen af »Salomons Hylding«, for at kunne bedømme Stykket retfærdigt. Dets Bestemmelse som Festspil forklarer en Del af dets Ejendommeligheder, særlig af dets svage Sider. Stykkets Æmne — at David lader sin Søn Salomon salve og hylde for at sikre Tronfølgen og især for at betage den anden Søn, Adonia, alt Håb om at kunne opnå noget ved sine oprørske Planer — er i sig selv kun lidet dramatisk. Men både dengang og senere betragtedes den egentlig dramatiske Virkning som et mere underordnet Formål for et Festskuespil. Hvad det især kom både Forfatteren og Publikum an på ved et sådant — og Hieron. Justesen måtte nødvendig se Sagen på samme Måde — var, at det afgav et bekvemt Medium, hvorigjennem de kunde give deres Opfattelse af Dagens Begivenhed, særlig deres Hyldest af den, Udtryk. Men hertil krævedes for Æmnets Vedkommende frem for noget andet, at det i visse Hovedtræk frembød en nogenlunde kjendelig Parallelisme med den Begivenhed, der skulde fejres, og i så Henseende må Æmnet til »Salomons Hylding« siges at være forholdsvis heldigt valgt. Thi var der end enkelte Sider af det, som hverken i sig selv lignede den foreliggende Virkelighed eller af Forfatteren kunde ønskes jævnstillede med den — jeg nævner således, at det var en Broders Oprør, som blev den nærmere Anledning til Salomons Hylding, og at dennes Fader, trykket af Alderdomsskrøbelighed, nedlagde Regeringen, så snart Hyldingen havde fundet Sted —, gjælder det under Forhold som de givne, at mange Uligheder opvejes ved en eneste Lighed, da det væsentlig kun er Ligheden, Publikum har Sans for, og her frembød nu Æmnet den iøjnefaldende Lighed med Virkeligheden, at Hovedsagen også i det var den offentlige Hylding af en Kongesøn,

og en Hylding, der blev iværksat frivilligt af Faderen selv i hans levende Live. Der var herved givet et godt Grundlag for Forfatteren til at bygge videre på, og han har da også så lidt forsømt Lejligheden, at Stykket i mange Partier kan siges at indeholde næsten en uafbrudt Række Hentydninger til Dagens Begivenhed, til Prins Christian selv og hans kongelige Fader. Herhen hører således de talrige Lovprisninger af Salomons Høviskhed, Gudsfrygt, Lærelyst og andre gode Egenskaber, de forhåbningsfulde Udtalelser om Rigets Fremtid under ham, Betragtningerne over den kongelige Værdigheds Betydning og den Ærefrygt, der skyldes Majestæten, over Vanskeligheden ved at opdrage kongelige Børn, over Rigets Flor og gode Styrelse under David, og meget andet, som det vilde blive for vidtløftigt at nævne. Forfatteren bliver dog ikke stående ved ad indirekte Vej at udtale sig *om* de kongelige Personer og deres Forhold, han benytter også Lejligheden til at rette forskjellige Råd og Advarsler *til* dem, ja man kan sige, at den hele Fremstilling af Adonias Opstandsforsøg på en Måde tjener det samme Formål, idet den i Forfatterens Hænder væsentlig bliver en Illustration af, hvorledes en Kongesøn, der ikke følger de af ham anbefalede gode Grundsætninger, let vil komme til at arte sig. Påfaldende er det, at til Trods for den store Plads, som al denne Panegyrik og Didaktik indtager, og den bestemte Adresse, den har til noget, som ligger udenfor Stykket selv, kan den dog kun i forholdsvis sjældne Tilfælde egentlig siges at sprænge den dramatiske Form. Som oftest får den i det mindste en vis formel Berettigelse ved Stykkets eget Indhold, og hvis man læste »Salomons Hylding« uden at vide, i hvad Anledning det var skrevet, vilde man næppe kunne ane, i hvilken Grad det er opfyldt af Hentydninger. På enkelte Steder

brister dog Formen, og Virkningen kan da blive ret komisk, som f. Ex. i den Sang i 4. Akts 7. Scene, der afsynges af »Engle- og Planeter-Koret«, og hvis Slutningsvers ikke blot i det hele indeholde en Række mere end almindelig utvetydige Henpegninger på det danske Kongehus og Danmark, men som endogså nævner den danske Dronning Sofia ved Navn. For det af loyale Følelser opflammede Publikum, som overværede den første Opførelse af Stykket, må dog selvfølgelig denne Slutning have taget sig ganske anderledes ud end for Nutidens kolde Øjne, og er der overhovedet Grund til at dadle den gamle Forfatter for at have brugt et Effektmiddel, som Forfattere af Festskuespil endnu i vore Dage ikke ganske have forsmået at bruge?

Men under alle Omstændigheder er det vist, at Allusionen af Forfatteren er gjort til Stykkets egentlig bevægende Kraft, og at den på de fleste Steder må erstatte den manglende dramatiske Spænding. Jeg har sagt, at Æmnet i dramatisk Henseende var uheldigt, og dette træder så meget tydeligere frem, da Forfatteren med Hensyn til, hvad han virkelig lader ske, åbenbart har følt sig forpligtet til at holde sig så nær som muligt til den bibelske Overlevering (1. Kong. Bog, 1. Kap.). Det eneste Tilløb, der gjøres til Handling, standser da også — i Overensstemmelse med Bibeltexten — uden at føre til noget. Efter at Opstanden er bleven besluttet, og Adonia og de andre sammensvorne have forenet sig for at sætte deres Planer i Værk, er det blotte Budskab om, at David har fået Nys om Sagen, og at Salomon er bleven hyldet, nok til at sprede dem til alle Sider, hvorefter der for Adonia selv kun bliver tilbage at krybe til Korset og tage mod en Straffeprædiken[1]). Ikke desto mindre er der i en og

[1]) Et Exempel af anden Art på det mislige ved en altfor nær Til-

anden Scene en vis Bevægelse og Udvikling, som vidner om, at Forfatteren kunde have ydet mere i dramatisk Henseende, end han har gjort, hvis han havde følt sig fuldstændig fri lige over for Æmnet. Blandt andet er Fremstillingen af, hvorledes Oprørstanken efterhånden vinder mere og mere Rum hos Adonia, forholdsvis ret vel lykket, og Scenen, hvor han hyldes af de sammensvorne (3. Akt 4. Sc.), er både anlagt med Sans for dramatisk Virkning og udført ikke uden Finhed. Også den ret livlige Gjæstebudsscene (3. Akt 6. Sc.) kunde måske nævnes. Ved Skildringen af David gjør Forfatteren et Forsøg på at gjengive de vexlende Stemninger i hans Sjæl, og man får overhovedet et Indtryk af, at han bestræber sig for at samle de enkelte Træk af den vise og milde, men tillige alderstrætte og svage Konge, i hvem dog af og til et Glimt af den tidligere Kraft og Begejstring bryder frem, til et Billede. De Antydninger til Karaktertegning, som ellers forefindes i Stykket, komme mest frem i Skildringen af Joab og Abiathar, af hvilke hin fremstilles som en storpralende Soldat, denne som en snedig og magtsyg Prælat, hvis Slægtskab med det katholske Kleresi vilde være iøjnefaldende, selv om det ikke udtrykkelig fremhævedes i

slutning til Bibeltexten haves i 4. Akts 1. og 2. Scene. Nathan har ganske i Almindelighed talt om Adonias Oprør til Dronningen og beder hende give David Underretning derom. Hun går da også lige til David, men ved Meldingen føjer hun en Del Enkeltheder til, som hun ikke har hørt af Nathan og altså ikke kan kjende. I Virkeligheden følger Forfatteren også her nøje den bibelske Overlevering, og skjønt man vel tør antage, at han ikke vilde have betænkt sig på at afvige lidt fra den, hvis han var bleven opmærksom på, hvor urimelig hans Text egentlig er, lå dog på den anden Side den Slags Fejl så nær, hvor en episk Kilde uden Skjønsomhed benyttedes som Grundlag for et Skuespil, at man ikke kan undre sig over jævnlig at finde lignende hos de allerfleste af vore gamle Dramatikere.

Randnoterne. Man vil dog ikke kunne overse, at Forfatteren af og til bryder Objektiviteten i Skildringen af disse to Personer ved at lade dem udtale sig altfor plumpt om deres eget Forræderi. Joab er for en ikke ringe Del at betragte som en komisk Figur, men det komiske Element i Stykket har Forfatteren dog fortrinsvis tænkt sig repræsenteret ved Narren, Krage. I udvortes Henseende er denne Nar knyttet til Adonia som hans Hus- eller Hofnar. Han optræder derfor også kun sammen med ham eller hans Tilhængere, og han bliver tilbage hos Adonia, efter at alle de andre have forladt ham. Denne Narrens Troskab mod sin Herre er et Træk, som oftere forekommer i det ældre Skuespil (man erindrer, hvorledes Shakespeare har benyttet det!), men i »Salomons Hylding« anvendes det iøvrigt åbenbart ikke så meget for at karakterisere Narren personligt (en Antydning heraf findes dog i 5. Akt 7. Sc., min Udg. S. 126—27), som for at give ham Lejlighed til hele Tiden at kommentere sin Herres Adfærd for Tilskuerne. Thi dette er overhovedet Krages eneste virkelige Forhold til Stykkets Handling, at han ved sin Spot og Satire over Oprørernes Gjerning viser det forbryderiske og ufornuftige i denne og derved stadig holder Publikum i det rette Spor. Denne Spot og Satire skulde imidlertid, da Narren først og fremmest er en komisk Figur, være iklædt en morsom og vittig Form, og der er heller ikke Tvivl om, at både Forfatteren og hans Publikum have ment, at denne Fordring var fyldestgjort i Krage. Men Nutidens Begreb om det komiske er ikke ganske det samme som Datidens, og vi ville vistnok alle finde Krages Vittigheder temmelig tarvelige, og i det hele ikke så meget morsomme som plumpe. Det må dog anerkjendes, at der i den Brug, Forfatteren gjør af Narrens Figur, i det hele spores et

vist Mådehold, om ikke i Henseende til hans Replikkers Frihed, så dog i Henseende til deres Talrighed og Udstrækning. Men iøvrigt er Narrens Optræden i Stykket ikke fuldstændig betegnet ved hans skrevne Rolle. Han skulde tillige more ved sit stumme Spil, ved sine Krumspring og andre udvortes Løjer, hvad der fremgår — hvis der behøves noget Vidnesbyrd for, hvad der gjaldt overalt — af Sceneanvisningen foran 4. Akts 1. Scene (min Udg. S. 85), hvor der siges, at de ved Adonias Offergilde tilstedeværende sammensvorne bl. a. skulle underholde sig ved »morionis saltationibus«. At han dog heller ikke på dette Punkt er gået ud over visse Grænser, tør sluttes af den almindelige Påmindelse, som Forfatteren giver de unge Mennesker, der forestillede Gjæsterne ved hint Offergilde, at de hverken måtte drikke for Alvor eller ved Støj og Flovser forstyrre Handlingen og aflede Tilskuernes Opmærksomhed fra, hvad der ellers foregik på Scenen.

»Salomons Hylding« er, som allerede tidligere berørt, det eneste af Hieron. Justesens Arbejder, der blev trykt i Forfatterens levende Live, og det er derfor også det eneste, der foreligger i en virkelig authentisk Text. Dette er af Vigtighed med Hensyn til Bedømmelsen af visse Sider af Udarbejdelsen og især Sprogbehandlingen. I det hele må denne siges at være god og flydende, og ere end uklare og kejtede Udtryk på ingen Måde helt undgåede, ere de dog heller ikke stærkt fremtrædende. Dog står Stykket i denne som i de fleste andre Henseender noget tilbage for det af vore gamle Skuespil, som det ellers ligger nærmest at sammenligne det med, nemlig Peder Hegelund's »Susanna« (færdig trykt 1579), men det har på den anden Side det forud for »Susanna«, at det er originalt, medens det sidste Stykke i Hovedsagen kun er en Oversættelse eller Bearbejdelse.

›Susanna‹, der i sin Tid var et meget anset Skuespil, har iøvrigt i flere Punkter tjent »Salomons Hylding« til Forbillede, hvad der allerede kjendes ved at lægge de trykte Udgaver af Stykkerne ved Siden af hinanden. Thi foruden den typografiske Udstyrelse i snævrere Forstand er den hele ydre Ordning af Stoffet, med ›Summarier‹ foran de enkelte Scener, med Sceneanvisninger, Randbemærkninger osv., den samme på begge Steder. Men også på selve Forfatterens Behandling af Texten har »Susanna« på forskjellig Måde øvet Indflydelse, og når det, for at tage et enkelt Exempel, af Hieron. Justesens egne samtidige fremhæves som noget fortjenstfuldt ved »Salomons Hylding«, at Forfatteren bruger afvexlende Versemål, eller rettere længere og kortere Vers, med en vis kunstnerisk Hensigt, nemlig for derved at antyde de skiftende Stemninger i de optrædendes Sind[1]), da gjør han i Virkeligheden ikke andet, end hvad Hegelund havde gjort i sit Stykke nogle År tidligere. Også den hyppige Brug af Ordsprog er fælles for begge Stykker, men på dette Punkt kan Hegelund ikke synderligt mere siges at have været Hieron. Justesens Forbillede end adskillige andre af vore gamle Skuespildigtere. Uøvet som Sproget i hin Tid var, måtte det nødvendigvis falde Forfatterne vanskeligt at finde det korte og træffende Udtryk for deres Tanke, som de altid trængte til i et Skuespil, og dobbelt, jo mere dette bestræbte sig for at indprænte en vis Række af enkelte Sandheder i Tilskuernes Erindring, og intet lå da nærmere end at ty til Ordsprogene, hvor netop en Del af

---

[1]) »De Rim de ere og skikket så,
Som Menneskens Sind sig forvandle må,
Nu lange, nu korte, nu hele, nu hal',
Langfærdig', hastig', som spilles skal«.
(Min Udg. S. 19—20).

de Sandheder, som måtte have særlig Værdi for hine Forfattere, allerede havde fået en sådan Form, som de søgte [1]).

De Tilføjelser af forskjellig Art, som den trykte Udgave af Stykket har modtaget fra Forfatterens Hånd udenfor den egentlige Text, ere i flere Henseender ikke uden Interesse. Jeg skal her kun dvæle lidt nærmere ved Randnoterne og Sceneanvisningerne. Af de første er en stor Del Citater, der skulle give de i Texten udtalte Grundsætninger, Leveregler osv. en yderligere Støtte, og når man ved, hvorledes Stykket er kommet frem, og at den trykte Udgave var dediceret til Kongen, bliver man ikke forundret ved at se, at Forfatteren ved denne Citering har gjort sig nogen Umage for at stille sin Lærdom til Skue. Jeg har allerede tidligere berørt, hvilken Mængde af Citater fra Oldtidsliteraturerne her er dynget sammen, men endnu talrigere ere dog, som rimeligt, Citaterne fra Bibelen. En anden Række af Randnoterne består i ganske korte Bemærkninger (undertiden i Ordsprogs-Form), der for en Del må opfattes som vejledende Fingerpeg til Forståelse af Texten, og af disse have igjen nogle en stærk satirisk Farve og udtrykke på en direkte Måde Forfatterens Spot eller Harme over de optrædende Personers Handlemåde. Der er en Mulighed for, at de tillige have en anden Betydning. I den latinske Fortale til »Susanna« om-

---

[1]) Jeg kan her måske minde om, at det gnomiske Element spillede en ikke ringe Rolle i selve Skoleundervisningen. Endog i Kirkeordinantsens Bestemmelser om Skolerne kommer det frem, når det f. Ex. påbydes, at Skolernes 2den Lektie skal man om Aftenen give »et Proverbium og lade dennem der gå hjem med, og lade dennem det sige op igjen om Morgenen«; eller at Disciplene i 3die Lektie skulle »om Aftenen gå hjem med to Vers, som have en skjøn Forstand om gode Sæder«. Selvfølgelig er der dog her kun Tale om *latinske* Ordsprog og Vers.

tales nemlig de Bemærkninger af ganske samme Art, som findes i den trykte Udgave af dette Stykke, og Hegelund betegner dem som »adagia . . et scite dicta, qualia a Mimis et laruatis illis personis acclamari possent«[1]). I »Susanna«s Personliste nævnes ingen Nar, men deraf følger ikke aldeles afgjort, at en sådan ikke alligevel er optrådt, om også uden skreven Rolle[2]), og i al Fald tyder Hegelund's Bemærkning jo på, at han har tænkt sig en eller flere Narre deltage i senere Opførelser af Stykket. På lignende Måde kunde også i »Salomons Hylding« foruden Krage andre Narre tænkes at have været til Stede[3]), og i al Fald havde jo Krage selv en Rolle udenfor de ligefrem foreskrevne Replikker, hvorved han da også kunde have gjort Brug af hine korte Bemærkninger og Udråb.

Dernæst om Sceneanvisningerne. Disse ere flere Gange så udførlige, at vi, når vi sammenholde dem med, hvad vi vide andet Steds fra, kunne gjøre os en temmelig tydelig Forestilling om, hvorledes Stykket i udvortes Henseende gik over Brædderne. Jeg skal her

---

1) Også gjengivet i Nyerup's og Rahbek's Bidrag til d. d. Digtek. Hist. II, 4.

2) Foruden andre Exempler i lignende Retning kan nævnes J. Criginger's »Historia vom reichen Man und armen Lazaro« (1555), hvor der foruden en Nar med skreven Rolle forekommer en eller flere Narre uden en sådan (se Gottsched: Nöthiger Vorrath z. Gesch. d. deutsch. dramat. Dichtk. II, 213). Djævelen optrådte ikke sjældent i Skuespillene på lignende Måde; se foran S. 51 flg.

3) Udtrykket i Sceneanvisningen foran 4. Akts 1. Scene (min Udg. S. 85) »morionis saltationibus« kunde synes at tyde på, at der virkelig kun er optrådt én Nar i Stykket. Men i Træsnittet foran den samme Scene fremstilles 4 Narre, og vil man gjøre gjældende — hvad der ikke ligger fjærnt —, at Træsnittet ikke er skåret til Bogen, er der dog også i Texten en Antydning af, at der har været andre Narre til Stede end Krage (se min Udg. S. 117, Krages første Replik).

blot fremhæve nogle Enkeltheder. Allerede af Personlisten sees det, hvorledes de spillendes store Mængde var fordelt i 4 særskilte Grupper eller »Hobe«, som væsentlig holdt sig afsondrede under Spillet, dog selvfølgelig ikke anderledes, end at en eller flere Personer, eftersom Handlingen krævede det, kunde træde frem af deres egen Hob og agere sammen med nogle af de andre Hobe. Før Stykket begyndte, trådte alle de spillende frem i Forgrunden af Scenen [1]), hvor »Prologus« så, efter den almindelige Indledning, gav en Oversigt over Stykkets Indhold og med det samme udpegede for Tilskuerne de vigtigste af de Personer, som skulde optræde, og til Dels også de Lokaliteter, hvor Handlingen foregik, og af hvilke i det mindste nogle vare betegnede ved en Dekoration. Når dette var gjort, trak »Hobene« sig atter tilbage, og hver af dem begav sig nu til den Plads ved Siden eller i Baggrunden af Skuepladsen, som særlig var den anvist, en Plads, der vistnok altid var tydelig betegnet på en eller anden Måde, og som engang imellem endog synes at have været et helt afgrænset og måske endog overdækket Rum [2]). Hvor sådanne Aflukker ikke fandtes, vare alle de spillende under hele Forestillingen synlige for Tilskuerne, og dette var vistnok Regelen ved Opførelsen af Skolekomedierne. Men selv hvor de fandtes — og jeg forudsætter, skjønt det kun er en Formodning, at dette har været Tilfældet i det mindste ved den første

[1]) Jvfr. Hegelund's Susanna Blad 5.

[2]) På denne Måde opfatter jeg de »domicilia intra scenam«, hvortil »Hobene« i Hegelunds Stykke trak sig tilbage (Susanna Blad 6). At de skjulte de spillende for Tilskuerne, slutter jeg af, at Hegelund selv fremhæver, hvorledes Handlingen ved et snildt Påfund af Forfatteren er lagt således til Rette, at der i Stykkets næstsidste Scene gives næsten alle de optrædende Personer Lejlighed til samtidig at vise sig for Tilskuerne (Susanna Bl. 58 v.).

Opførelse af »Salomons Hylding« —, måtte dog Mangelen på bevægelige Dekorationer ofte medføre, at Tilskuerne kom til at se flere Sæt Personer og til Dels flere Handlinger på én Gang. Når således i Hieron. Justesens Stykke Gjæstebudsscenen, som var begyndt i 3die Akt, igjen skulde præsenteres i 5te Akt, var det næsten nødvendigt, at de sammensvorne måtte blive siddende ved Bordet under hele 4de Akt, hvis egentlige Handling foregår i Kongeborgen, da det vilde se altfor urimeligt ud, om de efter 3die Akts Slutning stod op fra Bordet for i 5te Akts 2den Scene at komme ind igjen og fortsætte, hvor de havde sluppet. Og at de virkelig også blev siddende, så at Tilskuerne i 4de Akt så dem og Kongeborgens Beboere på én Gang, fremgår af Forfatterens før omtalte Formaning til Deltagerne i Gjæstebudet om ikke under denne Akt at gjøre for megen Støj for ikke at drage Opmærksomheden bort fra Hovedhandlingen. — På lignende Måde kunde det Alter, ved hvilket Adonia i 5te Akts 3die Scene søger Beskyttelse, ikke forsvinde, og da Benaja i 7de Scene henter ham fra Alteret, er det åbenbart, at han må være set stående på samme Sted under de mellemliggende Scener, og dette forklarer igjen, hvorledes Abisag, da hun i Kongeborgen taler Adonias Sag for David, kan pege hen på ham — hvad hun efter Texten må antages at gjøre —, skjønt Alteret tænkes rejst udenfor Byen. — Hvad Kostumeringen af de optrædende Personer angår, skjønnes det af forskjellige Antydninger, at man, uden endog blot tilnærmelsesvis at tilstræbe, hvad vi nu forstå ved historisk Korrekthed, dog efter Ævne har søgt at give Dragten et vist Præg af den Rolle, som vedkommende udførte. Således fremstilledes i Følge Personlisten David med Krone, Scepter og Harpe, Joab med Sværd og Guldkjæder, Abia-

thar var udsmykket »juxta picturam Mosaicam«, Kongens Kæmper bare forskjellige Slags Våben, osv. At der iøvrigt i Henseende til disse Enkeltheder må have været en ikke ringe Forskjel mellem den første Opførelse af Stykket, da man naturligvis på Grund af den højtidelige Anledning og Kongehusets Nærværelse har lagt Vind på at give alt et så prægtigt Udseende som muligt, og senere Opførelser, hvor man var henvist til de sædvanlige, temmelig sparsomme Hjælpekilder, følger af sig selv, og det samme gjælder med Hensyn til hele den øvrige Mise-en-scène, der ved hin første Forestilling ganske vist også har hævet sig en Del over det almindelige. Et interessant Vidnesbyrd om Iscenesætningens Art haves i Anvisningen foran 3die Akts 3die Scene (min Udg. S. 70—71), hvor der tales om Tilberedelserne til Adonias Offer. Det hedder her omtrent således (i Oversættelse): »Ypperstepræsten gjør Offeret rede på et af Kvadersten opført Alter og lægger på Alteret en lille Stabel af et eller andet let Stof, som, bestrøet med lidt stødt Svovl, let kan tændes i Brand og give en klar Flamme. Offerdyret (et Får eller en Kalv) kan vises Tilskuerne ved Leviterne, men der bliver ikke Tid til at stege eller brænde det. Iøvrigt kan man passende fremstille et Kildespring i det samme Hjørne af Prosceniet ved at lægge Rør henimod Alteret, gyde Vand i dem og holde Stedet i Halvmørke« [1]). — En Gang imellem, når Texten synes

[1]) En lignende interessant Sceneanvisning forekommer i Hegelund's »Susanna« med Hensyn til Fremstillingen af den Have, hvori Susanna tager sit Bad (Blad 11). Haven selv, hedder det, fremstilles ved, at en Del af Prosceniet belægges med levende Grønsvær, med Urter og Blomster, og omgives med Løvgrene, og Badet fremstilles ved en stor Kumme med Vand i, eller også ved, at der ovenfra heldes Vand ud af en Vandkande, som om der flød en Kilde.

at stille for store Fordringer i udvortes Henseende, anviser Forfatteren selv en Udvej til at hjælpe sig med mindre Midler. Således gjør han i Anledning af det store »Engle- og Planeter-Kor« i 4de Akt (min Udg. S. 105) opmærksom på, at der ikke behøves nye Personer til at fremstille Planeterne; man kan nøjes med nogle af dem, der allerede optræde i Stykket, kun med lidt Forandring i deres Kostume. Exempelvis kan man til Saturn bruge en af det kongelige Hofs »Hob«, når man blot giver ham en Segl i Hånden og Lænker på; til Venus og Månen kan man tage to af Kvindernes Hob og smykke den ene med Blomster og give den anden en Halvmåne på Hovedet; osv. Herhen hører det også, når det i Texten (overensstemmende med Bibelen) hedder, at Salomon skal føres hen til Hyldingsstedet ridende på et Muldyr. For det Tilfælde nemlig at et sådant eller en Hest ikke haves ved Opførelsen (men der forudsættes dog altså også, at de *kunne* haves), har Forfatteren skrevet nogle Vers, som kunne indsættes i Stedet for dem, hvori Muldyret nævnes, og som nok så gladelig udtale, at det er allerbedst at gå på sine Ben (min Udg. S. 101; jvfr. S. 112). — I det hele vil man dog af det foregående have kunnet se, at vore gamle Skuespil ikke så fuldstændigt, som vistnok mange have troet, forsømte de forskjellige ydre Midler, som kunne tjene til at fremme den sceniske Illusion, og må det end antages, at hvad der bødes i så Henseende, som oftest var meget tarveligt, kunde Omstændighederne dog også af og til medføre, at der blev sat et ikke så ganske ringe Apparat i Bevægelse.

Jeg har endnu kun at tilføje, at så megen Lykke som Stykket synes at have gjort ved sin Fremkomst, er det dog, så vidt vides, kun trykt én eneste Gang, nemlig Året efter dets første Opførelse. Jeg er heller

ikke stødt på nogen Behandling af Æmnet ældre end Hieron. Justesens, med mindre der skulde findes en sådan i et Stykke, som nævnes af Gottsched (Nöthiger Vorrath z. Gesch. d. deutschen dramat. Dichtkunst I, 117—18), men som jeg ikke selv har set: Die schöne biblische historia von dem heil. königl. Propheten Dauid und seinem Sohne Salomo spielweisse gestellet durch Christian Berthold von Brandenburg, etc. Wittenberg. 1572. 8vo.

Samsons Fængsel.[1])

I Samsons Historie finder jeg Spor af en dyb tragisk Konflikt. Fra Fødselen af indviet til Herren har Samson fået sin uhyre Styrke som en guddommelig Nådegave, og i Herrens Tjeneste skal den virke ved at bruges i Kampen mod hans Folks Fjender. Men den samme stærke Naturs stærke Tilskyndelser drage ham mod Jorden og dens Glæder, og stadig kæmpende mod Bevidstheden om sit højere Kald synker han dybere og dybere i Sanselighed og Last, indtil han tilsidst i Vellystens Rus ligesom selv overskærer Båndet mellem sig og Gud og med det samme gjør sig afmægtig og styrter i Ulykke. Først efter at hans Anger er vågnet i Prøvelsen, kommer hans Styrke tilbage, men netop kun så længe som det behøves, for at hans Heltedød kan

[1]) Når jeg lader min Undersøgelse om »Samsons Fængsel« følge umiddelbart efter den om »Salomons Hylding«, uagtet jeg før (S. 196 flg.) har antydet Muligheden af, at »Karrig Niding« var ældre, har dette sin Grund i, at »Samsons Fængsel« både ved Indhold og Form danner en naturlig Overgang mellem de to andre Stykker, medens på den anden Side hint Tidsforhold mellem »Samsons Fængsel« og »Karrig Niding« ikke tør betragtes som en aldeles utvivlsom Kjendsgjerning.

kaste et forsonende Skær over, hvad han forbrød i sit Liv.

Dette står ganske vist ikke altsammen i Bibelen. Forfatteren af Dommernes Bog har ikke gjort noget Forsøg på at forklare Samson psykologisk, han antyder ingen Kamp mellem modstridende Rørelser i hans Sjæl, og heller ikke, at Samson efter sit Fald har nogen Følelse af Skam over sit foregående Liv. Man kan da så meget mindre vente hos en dansk Skuespilforfatter fra det 16de Århundrede at finde noget meget indtrængende Syn på Opgaven, og man finder det heller ikke hos Hieron. Justesen. Vistnok er der Spor af noget, der ligner en Opfattelse. Af Samsons Monolog, før han opsøger Dalila (min Udg. 166—67), synes at fremgå, at han betragter enhver Tilskyndelse, som han føler hos sig, som en Tilskyndelse fra Gud, og det lige så meget, når det gjælder et Besøg hos Skjøger, som en Kamp mod Filistrene. Han har da i begge Tilfælde ikke andet at gjøre end blindt at følge sin Drift. Men bagefter, i hans dybe Fornedrelse, vågner Erkjendelsen af, at han har syndet, og at den Ulykke, der er overgået ham, er en Straf for hans Synd. Som sagt, dette synes et Øjeblik at ligne en Opfattelse, men ved nærmere Betragtning bliver man dog noget tvivlsom. Hint Moment: Viljesufriheden — som forøvrigt er taget i allerkrasseste Forstand — kommer kun frem i den omtalte Monolog og som et temmelig udvortes Påhæng. Det er ikke bragt i nærmere Forhold til Samsons Handlinger i det hele, der hentydes ikke engang til det under hans senere Syndserkjendelse, og det synes overhovedet kun at være fremdraget for én Gang for alle at spare Forfatteren en dybere psykologisk Motivering af hans Optræden. Når derfor en konsekvent Gjennemførelse af den omtalte Opfattelse under alle Omstændigheder

måtte have berøvet Forfatteren Muligheden af at gjøre Samson til en egentlig dramatisk Figur, er han nu endog bleven en Figur uden virkelig indre Sammenhæng, det vil sige uden Personlighed.

Trods denne væsentlige Mangel er Stykket, når det måles med den Målestok, vi af Nødvendighed må anlægge på vore gamle Skuespil, i flere Punkter ikke uden Fortjeneste. Savner det end den dybere dramatiske Organisation, har det dog et ikke ganske ringe ydre dramatisk Liv. Dets Fortrin i så Henseende erkjendes bedst, når man sammenligner det med andre Stykker fra det 16de Århundrede, som behandle Samsons Historie. Det er vistnok tilfældigt, at jeg kun kjender to sådanne, men der er i al Fald næppe mange af dem[1]), enten det nu er fordi man nærede nogen Betænkelighed ved Forholdet til Dalila eller man havde Vanskelighed ved at få fat på Samsons åndelige Personlighed. Af de to Stykker, jeg tænker på, har det ene, som er trykt 1547[2]), Hieronymus Ziegler, det andet, som er trykt 1569, Andreas Fabricius[3]) fra Lüttich til Forfatter. Begge ere på latin og lige slette. Jeg nøjes her med at fremhæve nogle Enkeltheder af Fabricius's Stykke. Det spænder over et meget betydeligt Stof, idet f. Ex. 1ste Akt drejer sig om Samsons Bryllup og om Historien med Rævene, 2den Akt om Filistrenes Tog mod Jøderne og den Kamp, i hvilken Samson slog dem på Flugt med Asenkjæften, de følgende endelig om Forholdet

---

1) Et tysk Skuespil om Samson fra Begyndelsen af det 17de Århundrede (1604) nævnes hos Gottsched: Nöthiger Vorrath II, 243; jfr. I, 160.

2) I »Dramata sacra, comoediæ atque tragoediæ aliquot e Veteri Testamento desumptæ«. Vol. 1. Basileæ. Pag. 394 sqq.

3) Titelen er: Andreæ Fabricii Leodii Samson. Tragoedia nova ex sacra iudicum historia desumpta, præmissis ad eius illustrationem insignibus orthodoxorum patrum sententijs. Coloniæ. 1569. 8vo.

til Dalila, Offerfesten i Dagons Tempel og Samsons Død. Men det allermeste af Stykket er lange Samtaler om Samson og hans Bedrifter, og der fremstilles næsten intet for Tilskuernes Øjne, eller når det sker, er det ofte netop Ting, der ikke kunne fremstilles. Således skål det vises i 2den Akt, hvorledes Gud åbner en Kilde i en af Tænderne på den Asenkjæft, hvormed Samson slog Filistrene på Flugt, men derimod henlægges både Dalilas gjentagne Skuffelser og Afskjæringen af Samsons Hår samt hans påfølgende Overmandelse, med andre Ord den vigtigste og virkningsfuldeste Del af Handlingen, udenfor Scenen. Af Opfindelse er der næsten ikke Spor i Stykket; hvad der foregår, eller rettere, hvad der omtales som foregående, har altsammen sin Hjemmel i den bibelske Overlevering. — Hieron. Justesen har i væsentlige Punkter taget Sagen anderledes. Han viser allerede en rigtig Takt derved, at han ikke i Flæng har gjort Brug af den brogede Mængde Detailler i den bibelske Beretning, men har udtaget til Bearbejdelse nogle enkelte Grupper, som både i sig selv høre nærmere sammen og ordne sig naturligt i Forhold til Katastrofen. Og hvad selve Bearbejdelsen angår, er det åbenbart, at han har bestræbt sig for at gjøre det hele så levende og anskueligt, som det stod i hans Magt, hvorved må fremhæves, at han ikke har ladet sig nøje med en blot Omsætning i dramatisk Form af de ligefrem fra Bibelen lånte Træk, men har rundtomkring — om end stadig indenfor visse Grænser, som Ærbødigheden for Bibelen foreskrev ham — digtet nye Detailler til, som både skulde give det hele mere Afrunding og forhøje Virkningen i det enkelte. Han har herved opnået, at hans Stykke, også bortset fra al Sammenligning med Fabricius's højst udramatiske Arbejde, virkelig i scenisk Henseende er kommen til at inde-

holde adskilligt, som ikke er uheldigt. Som Exempel på Partier af Handlingen, der væsentligt tilhøre Hieron. Justesen selv, idet de højest støtte sig til en løs Antydning i Bibelen, kunne nævnes Scenerne i 4de og 5te Akt, som skildre Samsons Trældom hos Mølleren, samt en større Del af de Scener i 1ste Akt, der omhandle Besøget i Gaza og Filistrenes Efterstræbelser der. Nogle af disse Scener høre til de i dramatisk Henseende bedste i hele Stykket, og især er Scenen, hvor Filistrene omringe Huset, der antages at skjule Samson (min Udg. S. 159 flg.), af megen Virkning. Opstillingen til Angrebet, hvorved Anførerne, der tidligere førte det store Ord, træde i bageste Række for at danne et »Hinterhold«, Soldaternes Spydigheder herover, selve Angrebet, hvorved den ene søger at skyde den anden frem, indtil alle enes om at prøve, om Samson ikke vil lade sig drive ud ved Skjældsord, endelig den Forskrækkelse, der griber dem, da Døren tilsidst åbnes — alt dette former sig til et både morsomt og dramatisk Billede. Man har ikke uden Grund sammenlignet denne Scene med Scenen i »Hexeri eller Blind Allarm«, hvor Vagten kommer for at arrestere »Mesteren for Komedierne« (2. Akt 2. Sc. [1]). Som Vidnesbyrd om, hvorledes Hieron. Justesen også på Steder, hvor han i Hovedtrækkene fulgte Bibelen, på en heldig Måde har forstået at læmpe dennes Fremstilling efter Skuespillets Krav, kan anføres de Scener, hvori Dalila udfritter Samson, og om hvilke allerede Overskou har bemærket [2]), at Forfatteren »har vidst at give disse ved Situationen hverandre så lignende Scener . . . megen Forskjellighed ved bestandig at lade hende vælge en anden Angrebsmåde og trænge ind på

[1]) Th. Overskou: Den danske Skueplads I, 62.
[2]) A. St. S. 61.

ham ved nye Vendinger i Samtalen«. Med alt det er det forholdsvis sjældent at finde noget virkeligt vellykket udenfor det almindelige Anlæg af Scener og Situationer. Gjennemførelsen i det enkelte lider af store Mangler både i den ene og den anden Henseende. Selvbeskrivelsen spiller en betydelig Rolle, Handlingens Motiver ere mere antydede end udførte, og skjønt Dialogen har det Fortrin at være temmelig fri for Udenoms-Reflexioner og at slutte sig nogenlunde nær om hvad der foregår, er den dog kun lidt udarbejdet og udtrykker på mange Steder temmelig dårligt, hvad der skjønnes at have været Forfatterens Mening. Der er i sidste Henseende en kjendelig Forskjel på »Samsons Fængsel« og Hieron. Justesens ældre Stykke »Salomons Hylding«, ja så stor er Afstanden på mange Steder, at man ligefrem bringes til at tvivle om, at Stykket foreligger fuldt færdigt fra Forfatterens Hånd. Denne Tvivl vinder i Styrke ved forskjellige andre Iagttagelser. Blandt andet forekommer der i det Håndskrift af Stykket, som nærmest må antages at repræsentere Forfatterens Text, nogle Sceneanvisninger i 5te Akt (min Udg. S. 255), der se ud, som om de kun i Hast vare henkastede på Papiret, indtil Forfatteren engang fik Tid til at udføre dem videre. Og vil man indvende, at disse Bemærkninger mulig ikke ere oprindelige, eftersom det også ellers hændte, at de Mænd, der forestod Opførelsen af Skuespil ved Skolerne, på egen Hånd satte Sceneanvisninger til i de Håndskrifter, de benyttede, skal jeg henvise til et Stykke i selve Texten (min Udg. S. 241—42), der synes at vise i samme Retning, og som næppe kan hidrøre fra andre end fra Forfatteren selv. Filisterfyrsten Abiabel agter at lade Folket tilsige ved sine Sønner til at give Møde ved Dagons Offerfest, og han lover Sønnerne, at de i den Anledning skulle få

en skriftlig Instrux med, som ligger færdig i »Kancelliet«. Ikke desto mindre vender han sig næsten i samme Øjeblik til dem og holder en Tale, der skal forestille selve hin Instrux, og det mærkeligste ved det hele er, at hans Tale i Virkeligheden slet ingen Anvendelse har på den foreliggende Sag, men indeholder nogle Regler for unge Menneskers Opdragelse ganske i Almindelighed. Hvis man ikke står på det Standpunkt lige over for vore gamle Skuespil — og hvor tarvelige de end ofte kunne være, er dette Standpunkt dog ikke berettiget —, at man mener at kunne vente sig alt hvad det skal være af dem i Retning af Meningsløshed, kan hint åbenbart forkvaklede Sted næppe forklares på bedre Måde end ved at antage, at Forfatteren her har skrevet i en mærkelig Åndsfraværenhed og siden ikke fået Lejlighed til at gå Stykket således igjennem, som han nok havde haft Grund og måske også Vilje til at gjøre[1]). Det kan endnu nævnes, at i det før omtalte Håndskrift af Stykket mangler der både Prolog og Epilog, hvad der ellers var et aldeles nødvendigt Tilbehør til ethvert Skuespil i hin Tid. Hvis altså denne Mangel kunde antages at stamme fra selve Forfatterens Original-Håndskrift, vilde min Formodning om, at Stykket ikke var bleven fuldt udarbejdet af Hieron. Justesen, være bevist alene herved; men Mangelen lader sig dog måske også forklare på anden Måde, hvorom mere nedenfor. — At man iøvrigt ved Bedømmelsen af Stykket ikke blot har at tage Hensyn til dets mulige Ufærdighed fra Forfatterens Hånd, men også til den ilde Medfart, det faktisk har lidt under vedkommende Afskrivers Hænder, er noget, jeg ligeledes siden kommer nærmere tilbage til.

---

1) Jeg bliver under Korrekturen opmærksom på, at jeg dog vist i et enkelt Punkt har misforstået hin Scene, og henviser til Rettelserne bag i Bogen.

Jeg har ved en tidligere Lejlighed udtalt, at der i »Samsons Fængsel« var et ikke ringe folkeligt Element til Stede. Samson selv har vistnok i sin Tid været en jødisk Folkesagnshelt, og der er under alle Omstændigheder i hans storslåede Skikkelse og hans mærkelige, farverige og halvt æventyrlige Historie meget, som altid vil sikre ham en vis Popularitet, fordi det har Tilknytningspunkter i alle Tiders og alle Landes Folkefantasi. Selvfølgelig har den ikke-jødiske Almenhed kun ringe Sans for den dybere Betydning i Samsons Historie, men ser nærmest på den ydre Handling og de brogede Billeder, og når også Hieron. Justesen i sin Bearbejdelse af Æmnet væsentlig lægger Vægten på det samme Punkt, viser han på en Måde allerede herved, at han selv har set Sagen med Menigmands Øjne, og har i al Fald i højere Grad, end de bibelske Skuespils Forfattere ellers gjorde, arbejdet den folkelige Smag i Møde. Det samme gjælder med Hensyn til den humoristisk-satiriske Opfattelse af Stoffet, som, fraregnet selve Samsons Figur, træder frem på de fleste Punkter i Stykket. Jo mere i Virkeligheden Opmærksomheden fæstede sig ved de ydre Træk af Samsons Historie, desto naturligere måtte både det groteske i visse af hans Bedrifter og især den stadige Modgang og Skuffelse, som ledsagede Filistrenes Forsøg på at komme ham til Livs, træde i Forgrunden og derved bidrage til at kaste et vist komisk Skjær over det hele, og der er næppe Tvivl om, at hvis Folkefantasien i nyere Tid havde bemægtiget sig Stoffet og udviklet det videre, vilde den have udviklet det netop i Retning af det komiske. At Hieron. Justesen havde en virkelig komisk Ævne, har han i al Fald bevist i »Karrig Niding«, og i det foreliggende Tilfælde behøvede han så meget mindre at pålægge den noget Bånd, da hele Handlingen i Stykket jo foregik mellem Filistrene, det vil sige Guds Folks

Fjender, hvem intet Hensyn bød at skåne. Hvor Filistrene træde op — og det gjøre de jo næsten overalt — ere de da også fortrinsvis sete i et komisk Lys. Det er allerede omtalt, hvorledes deres Frygt for Samson i 1ste Akt bliver Forfatteren et Middel til at skabe en Situation af ikke ringe Virkning. Men denne Frygt er et stadigt tilbagevendende Motiv, og ved Siden af spottes også meget andet hos Filistrene: deres Religion (hvorved Katholicismen igjen får flere skarpe Sidehug), deres Præster osv. Forfatteren betænker sig ikke engang på at lægge Spotten i Munden på dem selv, og medens således Soldaterne stikle på Fyrsternes Fejghed, tale Fyrsterne med Foragt om Præsterne og deres »Ubluhed«, og Præsterne selv lægge ikke Skjul på deres Guders Afmagt. På andre Steder ytrer Forfatterens Lune sig under en friere, mere humoristisk Form, som f. Ex. i Skildringen af de filistinske Kvinder, Badskæren, Mølleren og hans Folk. De Scener, hvori de sidste optræde, danne en lille Gruppe for sig, i hvilke det folkelige Element på en mere direkte Måde end ellers træder frem i Skildringen. Man har i dem en komisk Skitse af det lavere Folkeliv, som indeholder i det mindste enkelte ikke uheldige, realistiske Træk. De svare nærmest til de »Bondekomedier«, der af og til indflettedes i de ældre Skuespil [1]), men Møllescenerne i »Samsons Fængsel« have det Fortrin for disse, at de tillige udgjøre et nødvendigt Led af Hovedhandlingen. Endnu kan nævnes, at Stykket også har en mere abstrakt Repræsentant for Forfatterens satiriske Lune i Narrens Figur. Han hedder Krage ligesom Narren i »Salomons Hylding«, og han er også anlagt efter samme Mønster som denne, men står i et endnu løsere

[1]) I *danske* Skuespil f. Ex. i »De Mundo et Paupere« og — lidt anderledes — i Jens Kjeldsen's »Josephs Historie« (se Nye originale Skuespil. 2 Bd. Kbh. 1778. S. 33, 38, 42).

Forhold til Stykkets Handling og har overhovedet først et større Parti i Stykkets 5te Akt, hvor han bruges til at raillere over Offerfesten og dem, der deltage deri. De Vittigheder, han giver til bedste, ere dog af en meget tarvelig Beskaffenhed.

Noget af det, som mest bidrager til at give »Samsons Fængsel« dets ejendommelige Præg, er de i Stykket indlagte Sange. Vistnok havde Vokalmusikken allerede tidligere spillet en ikke ringe Rolle ved de sceniske Fremstillinger her hjemme, og ved Siden af den hyppige Anvendelse, der gjordes af den mellem Akterne eller før Stykkernes Begyndelse og efter deres Slutning [1]), brugtes det også temmelig almindeligt at lægge Sange ind i Stykkerne selv, som stod i bestemt Forhold til disses Indhold. Som Exempler i så Henseende kan af danske Stykker, der ere ældre end »Samsons Fængsel«, nævnes Helgenspillet om Sta Dorothea [2]), Ludus de Sto Kanuto duce [3]) og Hegelund's »Susanna« [4]), for ikke at tale om Hieron. Justesen's eget Stykke »Salomons Hylding« [5]). Det er dog kun en ganske enkelt Sang og oven i Kjøbet væsentlig af religiøst eller dog alvorligt Præg, som der i ethvert af disse Skuespil er Tale om, og ikke meget anderledes turde Forholdet vel have været i de nu tabte Stykker [6]). I »Samsons

[1]) I disse Tilfælde var Sangen fortrinsvis Korsang og ledsagedes ofte af Dans.

[2]) Se mit Skrift »De tre ældste danske Skuespil«. Kbh. 1874. S. 133.

[3]) Se min Udgave af Stykket (Kbh. 1868). S. 46—47.

[4]) Udg. 1579. Bl. 52.

[5]) Se min Udg. S. 105—6. Hvor vidt »Karrig Niding« — i hvilket Stykke der synges en Vise — skal tages med her, beror på, om det virkelig er ældre end »Samsons Fængsel«.

[6]) Selv blandt de tyske Skuespil med Sang fra det 16de Århundrede har jeg — fraregnet de Ayrer'ske »Singets Spiele«, som ere af en hel anden Art — ikke truffet noget, i hvilket Sangen er anvendt i et sådant Omfang som i »S. F.«. En Fortegnelse over sådanne Skuespil haves i H. M. Schletterer's Zur Geschichte dramatischer

Fængsel« afsynges derimod ikke blot en hel Mængde Sange, men der er en stor Afvexling i disses Indhold og Tone — flere ere ligefrem lystige Viser —, og dette i Forening med den Skjønsomhed, hvormed Forfatteren har afpasset hver enkelt Sang efter den givne Situation, betegner virkelig et så betydeligt Fremskridt, at man, som tidligere antydet, nok med en vis Ret kan kalde det nævnte Stykke Danmarks første egentlige Syngespil i Modsætning til de ældre Skuespil med Sang. I Følge det Håndskrift, der nærmest må antages at give den oprindelige Text af »Samsons Fængsel«, har der været afsunget ikke færre end 9 Sange i Stykket, men det er dog muligt, ja endog sandsynligt, at den ene af dem — en latinsk Hymne (min Udg. S. 233) — ikke fra først af har hørt dertil, men kun lejlighedsvis er brugt ved senere Opførelser [1]). Til Gjengjæld synges en af de andre — Sangen om Vulkan — to Gange. Hvad angår Måden, hvorpå disse Sange ere indføjede i Texten, kommer Abiabels Sang: »Det Hus, en Løve viger fra« (min Udg. S. 173) — en Sang, som iøvrigt påfaldende ligner det 18de Århundredes »Aria'er« — frem midt i en Replik som et umiddelbart Udtryk for den Glæde, der griber den talende. Skjønt Sangen »Tritanello« (min Udg. S. 258—59) måske egentlig er en Slags Text til en Dans, stilles også den ved den Tillæmpning, der gives den på Samson, i et mere direkte Forhold til selve de syngendes Stemning, og noget

Musik und Poesie in Deutschland. 1 Bd. Augsburg. 1863. S. 169 flg., jvfr. 278 flg. Denne Fortegnelse er dog ganske sikkert meget ufuldstændig, også afset fra, at den ikke medtager de talrige latinske Skuespil, som ere skrevne af tyske Forfattere.

[1]) Bemærkningen om dens Afsyngelse er åbenbart først bagefter indsat i Håndskriftet, om end af den samme Mand, som har afskrevet Stykket selv.

lignende er endelig Tilfældet med Sangen »Kjør om, kjør om, til Sækken er tom« (min Udg. S. 248—49), der er en lystig Opsang til Samsons og Møllerkarlenes Arbejde. Om Resten af Sangene gjælder det, at de enten udtrykkelig betegnes eller dog forudsættes betragtede som digteriske Kompositioner, der i et bestemt Øjemed afsynges for en eller anden. Virkelig påfaldende er det dog også ved disse at se, hvor vel deres Indhold og Tone svarer til den Situation, hvori de bruges. Tre af dem anvendes til at dysse Samson i Søvn med, medens han hviler i Dalilas Skjød. Af disse skildrer igjen den første: »Vulkanus var en Smed af Mod« (min Udg. S. 187—89), i en humoristisk Tone de for Mars uheldige Følger af hans brødefulde Kjærlighed til Venus. Den anden: »Venus, du und dein Kind« (min Udg. S. 193—94), handler i Almindelighed om Kjærlighedens Skuffelser og Smerter. Af den tredie: »Vær velkommen, skjønne Maj« (min Udg. S. 209), er kun denne Begyndelseslinie overleveret, men efter den at dømme må den have været i god Samklang med Omgivelserne, idet Scenen foregår i Dalilas Urtegård i Maj Måned, og der lige i Forvejen er vexlet nogle Bemærkninger mellem Dalila og Samson om Naturens Skjønhed. De to tilbagestående Sange synges begge for Samson af Møllerens Piger, og deres Bestemmelse er at opmuntre ham, medens han træller ved Kværnen. Af dem er da igjen »Lykken må lignes ved Hjul og Kværn« (min Udg. S. 224—27) en moralsk Sang om Lykkens Ubestandighed, i hvilken de enkelte Billeder ere tagne fra Møllen og Møllerhåndværket. Den anden: »Den Møller sætter sin' Sække i Ring« (min Udg. S. 228) er en lystig Vise i Lighed med den før omtalte, som synges af Møllerens Karle, og drejer sig ligesom den om Møllernes Uredelighed lige over

for deres Kunder. I begge disse to Skjæmtesange er der megen Friskhed og Liv, de anslå heldigt en folkelig Tone, og den sidst omtalte er endog ligefrem en lille Perle i sit Slags.

Det er et Spørgsmål for sig, hvor mange af Sangene der skyldes Hieron. Justesen selv. Dette Spørgsmål står kun i løsere Forbindelse med Spørgsmålet om Stykkets Originalitet i det hele, eftersom der i et originalt Skuespil meget vel kunde indlægges oversatte eller andet Steds fra lånte Sange, og omvendt. Uden egentlig at kunne føre noget aldeles afgjørende Bevis for det, antager jeg det for sikkert, at Texten i »Samsons Fængsel« i det væsentlige er original, og ligeledes tror jeg, at i det mindste Flertallet af de danske Sange er af Hieron. Justesen selv. Hvis nogle af dem ikke ere det, måtte man snarest gjætte på Sangen om Vulkan, der nok kan ligne en Bearbejdelse fra tysk, samt Sangen: »Vær velkommen, skjønne Maj«, der mulig kunde være en ældre, almindelig kjendt Majvise[1]). De to virkelig tyske Sange i Stykket bevise intet, hverken med Hensyn til hele Stykkets eller de andre Sanges Mangel på Oprindelighed. »Venus, du und dein Kind« var allerede længe i Forvejen kjendt her i Landet, ja var endog vistnok udkommen i Trykken her[2]), og i »Tritanello«

---

1) Herpå kunde det også tyde, at Håndskriftet kun giver den første Linie af denne Sang ligesom af »Venus, du und dein Kind«.

2) I Peder Hegelund's Kalenderoptegnelser (Orig. i Hjelmstjerne's Saml.) forekommer under 11te Oktober 1576 en Bemærkning om, at Hegelund denne Dag sendte til Bogtrykkeren Laurits Benedict i Kjøbenhavn forskjellige Sager, åbenbart for at han skulde trykke dem, og deriblandt også »Venus, du und dein Kind«. Når Rahbek (Nyerup og Rahbek: Bidr. til d. d. Digtek. Hist. II, 79) siger, at Sangen er af Jakob Ayrer, beror dette til Dels på en Misforståelse af Flögel: Geschichte d. kom. Literatur IV, 307. Sangen er ganske vist ikke af Ayrer, men han har benyttet Melodien til den i et af sine Syngespil (Ayrer's Dramen, durch Keller, V, 3077 flg.).

— der måske også var en almindelig kjendt Sang, om end i Stykket tillæmpet efter Lejligheden — bruges det tyske Sprog vistnok nærmest af samme Grund som så mange andre Gange i vore ældre Skuespil, nemlig dels for at gjøre et vist Indtryk af den fremmede Nationalitet (Filistrene), dels og især for at forhøje den komiske Virkning[1]). I den umiddelbart foregående Scene har Narren en hel Del både tyske og latinske Replikker, og der lod sig anføre mangfoldige Exempler i lignende Retning.

Sangene ere ikke blot i det hele bedre udarbejdede i Enkelthederne end den egentlige Dialog, men de synes også at have lidt mindre ved Overleveringen. Jeg skal nu tale lidt nærmere om denne. »Samsons Fængsel« foreligger, foruden i forskjellige trykte Udgaver, i en Afskrift, som er ældre end nogen af Udgaverne og vistnok fra Forfatterens egen Tid. Den findes i et Bind, som også indeholder Afskrifter af en Del andre gamle danske Skuespil (Gl. kgl. Samling Nr. 794 Fol.), og det hele synes at have udgjort det dramatiske Repertoire for Randers Skole i Begyndelsen af det 17de Århundrede. Af Udgaverne er den ældste trykt i Århus 1633 (i 4to) hos den bekjendte Klokker ved Domkirken Hans Hansen Skonning, og der er al Rimelighed for, at Skonning, der, foruden at være Klokker og Bogtrykker, som bekjendt også var Forfatter i forskjellige Retninger, selv har besørget Udgivelsen både af dette og andre ældre Skrifter (deriblandt måske også »Karrig Niding«), som tryktes i hans Officin. Mellem Udgaven af 1633 og Håndskriftet er der på mange Steder en ikke ringe Forskjel. Meget hyppigt ere sådanne Vers i Håndskriftet, som indeholde mindre almindelige Ord

[1]) Jvfr. foran S. 104 Anm. 1.

eller Talemåder, helt omskrevne i Udgaven, eller i det mindste ere de pågjældende Udtryk ombyttede med andre. Nogle enkelte Gange giver Udgaven Replikkerne i en betydelig udvidet Skikkelse. Endelig kan der påvises ikke få Tilfælde, hvor Håndskriftet har et Hul eller en åbenbar Fejl, medens derimod Udgaven ikke blot har noget bedre, men øjensynligt det rigtige. Det sidste synes temmelig sikkert at tyde på, at den, der har besørget Udgaven, har haft et bedre, det vil sige et korrektere, Håndskrift for sig end det, vi nu eje af Stykket. Men på den anden Side er det mindst lige så sikkert, at han ikke overalt har fulgt den ham foreliggende Text, men på egen Hånd har gjort Forandringer i den [1]), og om det end kun bliver en Formodning, at største Delen af Udgavens Afvigelser fra det nu kjendte Håndskrift ere fremkomne på denne Måde [2]), kan man dog ikke med god Samvittighed tillægge hin Udgave en sådan Pålidelighed, at man tør lægge den til Grund for en ny Udgave af Stykket. Det bør dog fremhæves, at der er mange Partier af Stykket, hvor Udg. af 1633 enten slet ikke eller kun i ganske uvæsentlige Punkter afviger fra Håndskriftet, og ligeledes, at hin Udgave — som er fulgt ved de andre

1) Det kan således nævnes, at på flere Steder, hvor Håndskriftet afviger betydeligere fra Udgaven, viser dennes Text sig ligefrem at bero på en *Misforståelse* af det, der åbenbart er det oprindelige.

2) Man kunde måske et Øjeblik tænke, at Forfatteren selv før sin Død havde fundet Lejlighed til atter at gjennemarbejde Stykket, og at i det mindste en større Del af Udgavens afvigende Læsemåder havde sit Udspring herfra. Jeg tror dog ikke, at Skonning har haft et således påny gjennemarbejdet Håndskrift for sig, og jeg slutter det bl. a. deraf, at på sådanne Steder, hvor en Omarbejdelse snarest havde været at vente (som f. Ex. Abiabels før omtalte Replik S. 242 og Sceneanvisningen S. 255), har han åbenbart haft den samme Text for sig, som vi kjende fra det bevarede Håndskrift.

ældre Optryk af Stykket — altid beholder Betydning for os både derved, at den repræsenterer den Form af Stykket, hvori det fornemlig har vundet Indgang i Folket, og derved, at den giver os Midler i Hænde til at rette en Del af de Fejl, som findes i Håndskriftet. Skjønt nemlig dette i det hele må antages at give os Stykkets Text i en oprindeligere Skikkelse end Udgaven af 1633, har også det sine meget betydelige Mangler. Disse må dog for største Delen betragtes som ufrivillige og hidrøre åbenbart nærmest fra Afskriverens Tankeløshed og Sjuskeri. Rundt omkring finder man grove Fejllæsninger, som på de pågjældende Steder gjøre Texten ganske meningsløs, og ved Siden af viser der sig en gjennemgående Mangel på Sans for at gjengive de finere Enkeltheder nøjagtigt. Hvert Øjeblik sees der at være udfaldet et og andet af de forbindende Småord, afkortede jyske Former ere brugte uden Hensyn til, at Versemålet ødelægges derved, osv. Det er vist de færreste, der have nogen tydelig Forestilling om, i hvilken Grad selv sådanne tilsyneladende mindre vigtige Ting kunne give en poetisk Text et frastødende Udseende, især når dertil kommer en så slet Retskrivning som den, Håndskriftet har, og for ikke at være uretfærdig mod Forfatteren er det ganske nødvendigt at tage også dette Forhold med i Betragtning ved Bedømmelsen af hans Arbejde.

Om en større Forskjel mellem Håndskriftets og den ældste trykte Udgaves Gjengivelse af Stykket må jeg endnu tilføje nogle Ord. I Udgaven har Stykket som Afslutning på den egentlige Handling en Scene, hvori Djævlene bortføre de dræbte Filistres Sjæle til Helvede, og desuden er det udstyret både med Prolog og Epilog. I Håndskriftet mangle alle tre Dele. Hvad Prologen og Epilogen angår, har jeg allerede tidligere be-

rørt, at deres Fraværelse i Håndskriftet måske kunde have sin Grund i, at Forfatteren ikke var nået til at få dem skrevne. Men der er dog også en anden Forklaring mulig. Prologen og Epilogen indeholdt ofte dels Tids- og Stedsangivelser, som ikke passede overalt, dels moralske Betragtninger, som enhver mente at kunne gjøre mindst lige så gode, og ligesom det vist overhovedet var temmelig almindeligt, at disse Partier forandredes efter de forskjellige Steder, hvor Stykkerne opførtes, lod det sig også let tænke, at den, der havde ladet »Samsons Fængsel« afskrive til Brug for Randers Skole, selv havde ønsket at skrive Prologen og Epilogen fra ny af. I Håndskriftets Personliste opføres i hvert Tilfælde både en »Prologus« og en »Epilogus«, og både før og efter den egentlige Text er der ladet Plads åben til at indføre det, som disse Personer i givet Fald skulde fremsige. Også for Djævlescenens Vedkommende lod der sig let tænke Grunde, som kunde bevæge en Skolemester til ikke at tage den med[1]), selv om han indså, at den måtte afgive en virkningsfuld Slutningseffekt. Og at en Scene af denne Art virkelig har hørt til Stykket, derom synes en Hentydning på et andet Sted i Texten mig at indeholde et Vidnesbyrd. Jeg tænker på den Replik i 4de Akts 3die Sc. (min Udg. S. 221), hvor Mølleren siger, at hvis han stjæler mere fra sine Kunder, end han kan få med Lige og Ret, »da tage mig strax den Djævel grum, *som stander i dette nederste Rum*«. Skjønt Narren bag efter giver disse Ord en anden Udtydning, forudsætte de dog nødvendig efter min Mening, at Forfatteren har tænkt sig — i Lighed med, hvad der plejede at være Tilfældet, hvor der optrådte Djævle i Skuespillene — et Rum indrettet under-

[1]) Jvfr. foran S. 107.

neden den egentlige Scene, hvori en eller flere Djævle opholdt sig. Men hvis så er, kunne de næppe have været der af anden Grund end for at udføre den omtalte Slutningsscene, da der ellers ikke optræder nogen Djævel i Stykket. — For øvrigt, om det også kunde antages, at der til Stykket i dets oprindelige Skikkelse havde hørt en afsluttende Djævlescene samt en Prolog og Epilog, vilde det jo dermed ikke være aldeles afgjort, at de netop havde haft den samme Form som i Udgaven af 1633, ja at dømme efter den Måde, hvorpå Udgiveren i det hele har forholdt sig til den originale Text, er der vel endog overvejende Sandsynlighed for, at hine Partier af Stykket i det mindste ere blevne noget ændrede i Enkelthederne under hans Hænder[1]).

Hverken i Udgaven af 1633 eller i Håndskriftet findes noget tilsvarende til de fyldige Oplysninger om Iscenesættelsen, som indeholdes i Udgaven af »Salomons Hylding«. Sceneanvisningerne ere forholdsvis få og korte. Man kan dog sige sig selv, at sådanne Ting som Samsons Bortbæren af Porten i Gaza, hans Arbejde i Møllen og endelig Offerscenen i Dagons Tempel forudsætte et vist scenisk Apparat. Hvad Samsons personlige Udsmykning angår, får man at vide, at hans lange Hår tænktes antydet ved en løs Paryk, som også kom til Nytte ved Hårafklipningen.

I Prologen til Skonning's Udgave hedder det om Stykket: »En skjønner' [Spil] var ej i mange År, Ja fulde fem, i hvor det går«. Man har sat denne Tidsangivelse i Forbindelse med Opførelsen af »Salomons Hylding« og ment, at »Samsons Fængsel« altså skulde være fem År

---

[1]) Jeg vil ikke engang nægte Muligheden af, at Udgavens Djævlescene *for så vidt* kan hidrøre fra Udgiveren selv, som måske kun *det almindelige Indhold* af denne Scene har været antydet i Forfatterens Håndskrift.

yngre end dette Stykke, det vil sige fra 1589[1]). Denne Slutning er ganske uberettiget. For det første kunde hin Bemærkning, selv om den skrev sig fra Hieron. Justesen selv, gå på mange andre Skuespil end »Salomons Hylding«, og dernæst er der jo, som allerede omtalt, en vis Mulighed for, at Bemærkningen er Udgiverens, i hvilket Tilfælde den vel nærmest har Hensyn til en Skuespilopførelse ved Århus Skole. Der er overhovedet intet, som taler imod, at det Årstal, som findes i Håndskriftet: 1599, virkelig angiver Tiden, da Stykket blev skrevet.

Foruden Udgaven af 1633 kjendes endnu to Udgaver af Stykket, en fra 1646, ligesom den forrige trykt i Århus hos Hans Skonning og i Kvart-Format, og en fra 1702 i Oktav, trykt i Kjøbenhavn.

Karrig Niding.

Den ældste Udgave af »Karrig Niding« skal, ligesom den ældste Udgave af »Samsons Fængsel«, være trykt 1633 i Århus hos Hans Hansen Skonning (i Kvart-Format). Denne Udgave kjendes ikke mere[2]), men

[1]) O. Thomsen i Nyt Aftenblad f. 1826. S. 300.

[2]) Den anføres både i Worm's, Fasting's og Nyerup's Forfatter-Lexika. Nyerup har dog åbenbart ikke selv set den, og heller ikke nogen anden af dem, der have skrevet om Hieron. Justesen efter ham. Jeg har selv gjort mig megen Umage for at opspore et Exemplar af denne Udgave og blandt andet ladet den efterspørge både i norske og svenske Bibliotheker, men forgjæves. Uden på nogen Måde at turde nægte, at den har existeret, vil jeg dog henlede Opmærksomheden på *Muligheden* af, at Worm, som først nævner den, kunde have forvexlet den med Udgaven af 1633 af »Samsons Fængsel«, idet nemlig denne sidste ikke anføres i hans Værk. Det kan tilføjes, at hos Fasting er Skriftet (vistnok dog kun ved en Uagtsomhed) ikke betegnet som en Kvart.

hvis Efterretningen er rigtig, tør det vist ansees for temmelig sikkert, at de senere Udgaver umiddelbart eller middelbart stamme fra den, og i så Fald kan den Text, der nu haves af »Karrig Niding«, lige så lidt betragtes som fuldstændig authentisk, som Texten i de trykte Udgaver af »Samsons Fængsel«. Det er dog både muligt og rimeligt, at Overarbejdelsen af det først nævnte Stykke ikke har strakt sig så vidt som af det sidste. Det har vist for en stor Del afhængt af, om »Karrig Niding« har foreligget i en mere udarbejdet Skikkelse fra Forfatterens Hånd end »Samsons Fængsel«. Thi hvad man end kan bebrejde Udgiveren af dette Stykke, synes det dog temmelig utvivlsomt, at på de Steder, hvor Forfatteren har været heldigst med at udtrykke sin Tanke, har Udgiveren tilladt sig færrest Afvigelser fra hans Text. Under alle Omstændigheder, hvis det virkelig er Skonning, som har besørget den ældste Udgave af »Karrig Niding«, sætter vor Kundskab til hans originale Forfattervirksomhed os i Stand til med nogenlunde Sikkerhed at sige, at fraregnet mulige Udglatninger af Diktionen kan kun en meget ringe Del af det, der virkelig er godt i Stykket eller bidrager til at give det dets Præg, hidrøre fra ham. Men for Resten har det hele Spørgsmål mere Betydning med Hensyn til Bedømmelsen af Hieron. Justesens særlige Forfatterkarakter end set fra et almindeligere literaturhistorisk Synspunkt. Hvis Stykket virkelig er trykt 1633, falder Udgivelsen dog indenfor en Literaturperiode, som endnu ikke er væsentlig forskjellig fra den, hvori det blev til, og Hovedsagen er, at vi fra hin gamle Tid eje et Skuespil med »Karrig Niding's« Egenskaber, og som på Grund af disse Egenskaber har vundet Indgang overalt. I Forhold til denne Kjendsgjerning har det mindre at sige, om Stykket må betragtes som en eller to Forfatteres Arbejde.

»Karrig Niding« er en Farce. Jeg har tidligere[1]) haft Lejlighed til at fremhæve de væsentligste Karaktermærker ved denne Lystspilart, som indenfor vor Skuespilliteratur af den ældre Skole endnu kun er repræsenteret ved et Stykke til, nemlig »Den utro Hustru«. Der ligger ikke ganske kort Tid imellem de to Stykker, og der er også i flere Henseender en kjendelig Forskjel på dem. I »Karrig Niding« har Planen mere Enhed end i »Den utro Hustru«, Løjerne ere mindre plumpe, Enkelthederne i det hele mere udførte. Men i visse for Farcen ejendommelige Hovedegenskaber stemme Stykkerne overens: i den overgivne Lystighed, i Handlingens delvise Usandsynlighed, i det gjennemgående folkelige Præg. Indholdet af »Karrig Niding« er følgende: En yderst gjerrig Mand, Niding, hvis stadige Sorg det er, at der spises for meget i hans Hus, beslutter, for at spare, og tillige for at unddrage sig sine Husfællers Klager, på nogen Tid at forlade sit Hjem og tage Nøglerne til alle Madvarerne med sig. Medens han er borte, og hans Kone, Børn og Tyende ere i Vånde, fordi de ikke have noget at spise, kommer en Tigger, Jep Skald, til Gården og beder om Almisse. Men da han hører, hvorledes Sagerne stå, skifter han Rolle og optræder selv som Velgjører, idet han deler Indholdet af sin Tiggerpose med Gårdens Beboere, og herved vinder han i den Grad alles Hjerter, at Konen tilstår ham en Ægtemands Rettigheder, og både hun og Folkene beslutte at lave det således, at han for Fremtiden kan blive hos dem i Stedet for den virkelige Husbonde. Det gjælder herved først og fremmest om at få Niding fjærnet, når han kommer hjem fra sin Vandring, og for at udvirke dette bliver man enig om at

[1]) Se foran S. 131 flg.

lade, som man ikke kjender ham, og bilde ham ind, at han er gået fejl, og at Gården med alt, hvad deri findes, ikke er hans, men Jep Skalds. Planen udføres virkelig, Niding kæmper i nogen Tid imod, men lader sig endelig overbevise, og efter først at have spist sig dygtig mæt i den Mad, der sættes for ham, drager han videre for at finde sin egen Gård og sin egen Hustru.

Man kan ikke et Øjeblik være i Tvivl om, hvor en Handling som denne for en væsentlig Del hører hen. Sådanne Træk som Nidings Bortgang fra Hjemmet med Nøglerne, Tiggerens Indsættelse i hans Rettigheder og endelig den Måde, hvorpå Niding senere bringes til at tvivle om sine egne Sansers Vidnesbyrd, ere ikke umiddelbart tagne af Livet. De bære tydelige Mærker af den æventyrlige Fantasi og det groteske Lune, som er ejendommeligt for den i Folket selv fødte Skjæmtedigtning, og hvad man end vil tænke om Muligheden af at få et Publikum til at tro på de nævnte og lignende Træk, når de fremstilledes i nærværende Anskuelighed, må man dog indrømme, at de bidrage til at give Stykket et afgjort folkeligt Præg allerede i dets Æmne. Dette Præg mangler heller ikke i Behandlingen. På flere Punkter af denne spores der et Lune, som er i Slægt med det, der har givet sig Vidnesbyrd ved Opfindelsen af Stoffet, og særlig gjælder dette med Hensyn til Skildringen af Hovedfiguren, en Skildring, som udmærker sig ved en vis dristig Komik, og som ubetinget er det bedste i hele Stykket. Ligesom imidlertid den burleske Overdrivelse i Karakteristiken af Niding ikke udelukker, at denne Figur dog har sin psykologiske Rod i Virkeligheden, således har, uanset det delvis usandsynlige i Tildragelserne, Udførelsen i det hele ikke ganske lidt af Virkelighedens Liv, mere i al Fald end der findes i noget af vore andre gamle Skuespil. Hand-

lingen er henlagt til Samfundets lavere Lag. De optrædende ere jævne Borgerfolk og Folk af Almuen. Den forholdsvis ret utvungne Dialog tager væsentlig sit Indhold af deres daglige Tanker og daglige Liv, hvorved de rent fysiske Fornødenheder stilles i Forgrunden. Selve Hovedfigurens Gjerrighed er nærmest karakteriseret gjennem hans Forhold til Mad, og Spisen og Drikken spiller en fremtrædende Rolle i Stykket. At også alt dette var noget, som i høj Grad måtte tiltale den folkelige Smag, behøver ingen videre Påvisning.

Mest Værdi har, som allerede sagt, Skildringen af Niding selv. Der er ikke lidt i den, som kan interessere og more endnu. Skjønt det ingenlunde ved denne Skildring er helt opgivet at lade Manden beskrive sig selv, giver Forfatteren ham dog også Lejlighed til at udfolde sin Karakter i Vexelvirkning med de andre optrædende. Således i 1ste Akts 4de Scene, hvor Niding manøvrerer morsomt og behændigt mod de Bebrejdelser, der gjøres ham i Anledning af, at hans Kone sulter. Han påstår lige det modsatte: hendes dårlige Udseende kommer af, at hun spiser for meget, thi en Frådser har altid en dårlig Mave og kan ikke blive fed. For Resten ere magre og blege Kvinder efter hans Smag langt de smukkeste. Og til syvende og sidst: man vil da ikke forlange, at han skal fede sin Kone på Sti? Kort sagt, han viser under vexlende Former den Forhærdethed i Galskaben, der er et Særkjende for den ægte komiske Karakter. — Som det i og for sig er ypperlige Træk, at han hjemme hos sig selv, om han end er nok så sulten, ikke nænner at skære af et helt Brød, men »kysser Brødet og lader det ligge«, og ligeledes, at han holder sig fjærnt fra sin Kone af Frygt for at få flere Børn, der kunne spise hans Mad; således er det både meget morsomt og i Konsekvents

med den hele Opfattelse af hans Karakter, at da han siden har ladet sig overbevise om, at han er kommen til et fremmed Hus, hugger han af Hjertens Lyst i sig af den Mad, der sættes for ham, ja begynder endog at kaste Øjnene på Konen i Huset, og den komiske Virkning forhøjes end mere derved, at det jo alligevel netop er hans egen Mad, han spiser, og hans egen Kone, han begjærer. Ved de urene Tanker, han nærer over for den formodede Hustru til den Mand, som har vist ham Gjæstevenskab, får også den Skjæbne, der rammer ham, en større poetisk Berettigelse, og Kjærlighedsforholdet mellem hans Kone og Jep Skald kommer til at stå i et mildere Lys. Derimod synes det et mindre heldigt Træk, når Niding i Stykkets næstsidste Scene udtaler sin Anger over den Måde, hvorpå han tidligere har behandlet sin Kone. Måske er det en — rigtignok temmelig svag — Indrømmelse til Moralen. Eller har Forfatteren virkelig set så fint på Niding, at dennes rørte Stemning tør sættes i Forbindelse med den Kjendsgjerning, at han for første Gang i lang Tid er bleven mæt?[1]).

At de iøjnefaldende Usandsynligheder i Stykkets Fabel skulde i væsentlig Grad være blevne udjævnede ved Behandlingen, kunde ikke godt ventes, men det må dog indrømmes, at denne Side af Opgaven er bleven mindre forsømt her end i »Den utro Hustru«. Hvad således angår Påfundet med, at Niding er gået fejl, gjøres der virkelig en Del, for at det ikke skal tage sig altfor umuligt ud, når Niding selv bringes til at tro derpå. Navnlig er det af en vis Virkning i så Hen-

[1]) Muligvis spiller ved dette Motiv en Erindring ind om Ægtemandens Optræden i den nedenfor omtalte tyske Vise. Hvorledes Forfatteren har tænkt sig Nidings Anger begrundet i Stykket, er dog ikke afgjort dermed.

seende, at Forfatteren — på dette Punkt dog ganske vist i Tilslutning til den Kilde, han benyttede — lader Niding og hans Karl efterhånden fremstille sig for hver især af Husbeboerne: den tilbageblevne Karl, Pigen, Hustruen og Børnene, og fornægtes af dem alle, indtil han endelig til allersidst også fornægtes af sin Nabo og Ven, som har hans Tillid. Han og Karlen tage i Begyndelsen forskjellige Forestillinger af Folketroen til Hjælp for at forklare, at man ikke kjender dem igjen, og også det, at de herved strax vise sig redebonne til endog at anerkjende en Indgriben af overnaturlige Kræfter i det daglige Liv — de tænke på Dværgehatten, som gjør Folk usynlige, på de hellige Syvsovere osv. —, må bidrage til at gjøre deres endelige Godkjendelse af det usædvanlige, der møder dem, noget mindre påfaldende. Endnu kan måske nævnes, at Nøglerne til alle Låsene angives at være forandrede under Nidings Fraværelse, så at de Nøgler, han selv fører med sig, ikke passe mere; men for Resten er dette Træk både lidt tarveligt i sig selv og kommer ikke til at spille nogen videre Rolle. — Også på andre Steder i Stykket kjendes en Bestræbelse efter at give en Slags Begrundelse. Således forberedes Hustruens Hengivelse til Tiggeren ikke blot ved at der vises, af hvilken pinlig Tilstand han udfrier hende, men også derved, at Forfatteren lader se, hvorledes hans Person efterhånden vækker et stigende Behag hos hende, og endelig rettes Opmærksomheden på det afgjørende Punkt — også for Hustruens eget Vedkommende — ved en Vise, som Tiggerens Følgesvend synger, og som, medens den i alle andre Henseender nøje knytter sig til den givne Situation, omtaler Hengivelsen som en allerede fuldbyrdet Kjendsgjerning.

Til syvende og sidst er det dog kun halvt Spøg med disse Motiveringer. Handlingen er væsentlig Løjer, der ikke engang *kunne* tåle en altfor alvorlig Begrundelse, og Forfatteren har sikkert været fuldkommen på det rene med, at Sandsynlighed og Sammenhæng havde meget mindre at sige i et Stykke af denne Art end den øjeblikkelige komiske Virkning. Denne sidste har han virkelig på de fleste Steder nået, om end ikke altid ved egentlig dramatiske Midler, og selv i de første Akter, hvor der så godt som intet sker, i al Fald udenfor det at spise og drikke, har Dialogen dog så mange morsomme Indfald, at den alligevel må have holdt Tilskuerne i godt Humør. I det hele, hvilke Svagheder end »Karrig Niding« har, er det dog, som allerede tidligere berørt, ubetinget det morsomste og talentfuldeste af alle danske Skuespil af den ældre Stil. Dette har også været anerkjendt, næsten lige siden Stykket blev offentliggjort, og når bl. a. den bekjendte Hans Mikkelsen Ravn siger om Hieron. Justesen, »den gild' og morsomm' Mand«, at han er den »lystigste« af alle de ældre danske Digtere og burde kaldes »den danske Aristofanes« [1]), har denne Ytring ganske vist nærmest Hensyn til »Karrig Niding«.

Skjønt jeg lige så lidt for »Karrig Nidings« som for »Samsons Fængsels« Vedkommende kan *bevise* det, drister jeg mig til at antage, at Stykket i det væsentlige — det vil sige i Henseende til den dramatiske Udformning — er originalt. Langt mere Betydning i så Henseende end et Par Hentydninger til Viborgske Forhold (Viborg Skald S. 299, Domkirken S. 324) tillægger jeg den Friskhed, der er over den hele Behandling,

---

[1]) I et Æredigt foran Udgaven af 1661 af Anders Arrebo's Hexaemeron (Indledn. Bl. d 3 verso); jvfr. Histor. Tidsskr. 3 R. IV, 561.

og jeg lægger ligeledes en ikke ringe Vægt på, at der imellem de Kilder, hvis Indflydelse på forskjellige Måder spores i Stykket, tydeligt nok også findes en dansk Kilde. Denne Kilde er en ældre Folkevise, som handler om en gjerrig Mand ved Navn Niding[1]). Ordet »Niding«, der ellers var et Fællesord og overhovedet betegnede en Gnier[2]), bruges i Visen som Egennavn, og Stykket har optaget denne Brug. Fra Visen har Stykkets Forfatter også lånt det Træk, at Manden ikke tør søge Seng med sin Kone — hvortil knytter sig en Sammenligning med Efterfølgerens Forhold i så Henseende —, og her fandt han ligeledes Grundtonen i Nidings Karakter anslået. Hvad derimod af den egentlige Fabel er taget andet Steds fra, synes for en stor Del hentet fra fremmede Kilder, og betegnende er det, at også disse Kilder, så vidt vi kjende dem, ere folkelige Digtninger eller dog Bearbejdelser af sådanne. Jeg må dog strax bemærke, at jeg ikke kjender nogen enkelt Kilde, hvorfra den hele Fabel kunde være taget, men vel et Par forskjellige Kilder, som *tilsammentagne* så temmelig angive hele Handlingens Forløb. Således lader Hovedindholdet af de to første Akter sig påvise i en tysk Folkevise, som synes at have været meget udbredt[3]). Den handler om, hvorledes en rig, men

---

1) Trykt i Sv. Grundtvig's Danske Kæmpeviser og Folkesange fornyede i gammel Stil. (Folkelæsning Nr. 11.) Kbh. 1867. S. 164—66; nu også i min Udg. af Hieron. Justesens Skuespil S. 337—39. Håndskrevet findes Visen i Ny kgl. Samling Nr. 815 B, 4to (Svaning's Visehåndskrift).

2) Nogle Exempler haves bl. a. hos Molbech: De danske Bibeloversættelser fra det 16de Arh. S. 126.

3) Den udmærkede Kjender af Middelalderens poetiske Literatur, Professor Felix Liebrecht i Lüttich, som tillige har et for en fremmed forbavsende Kjendskab til den ældre danske Literatur, har for længe siden (Germania. Vierteljahrsschrift für deutsche

gierrig Mand rejser bort fra sin Kone efter at have lukket alt i Lås for hende, og hvorledes så en Tigger under hans Fraværelse kommer og beder om Almisse. Da Konen intet andet har at give ham, tilbyder hun ham sin Kjærlighed, og Tiggeren deler, før han drager bort igjen, Indholdet af sin Madpose med hende. Ved sin Hjemkomst erfarer Ægtemanden, hvad der er forefaldet, og for ikke at udsætte sig for Gjentagelser, overgiver han Konen Nøglerne til Madvarerne. — At »Karrig Niding's« Forfatter virkelig har kjendt og benyttet denne Vise, sees deraf, at den tidligere omtalte, i Stykket indlagte Vise (min Udg. S. 302—4) er en ligefrem Bearbejdelse af den nævnte tyske. For at man selv kan dømme om Forholdet, aftrykker jeg den sidste:

1. So wöl wirs aber heben an
von einem reichen kargen man:
er hat ein frewlein hübsch und fein,
vor dem beschloss er brot und wein,
das heia ho!

2. Es gab sich einmal auf ein zeit
dass der reich karge man auss reit;
der reich man was geritten auss,
ein betler kam im für das haus,
das heia ho!

3. Er bat die fraw wol umb ein gab
durch des lieben herren sanct Clas:
»ach fraw! möcht ich ein almůs han,
so wolt ich darnach fürbass gan.«
das heia ho!

Alterthumskunde. Herausgeg. von F. Pfeiffer. 1. Jahrg. 1856. S. 262) påvist, at en Del af Stykkets Fabel gjenfindes i en tysk versificeret Fortælling »Das warme Almosen«, som er udgivet i v. d. Hagen's Gesammtabenteuer II, 241 flg., og han har ved samme Lejlighed henvist til den omtalte Vise som en Parallel. At det er selve denne Vise, som i dansk Bearbejdelse synges i »Karrig Niding«, har jeg dog selv først bemærket.

4. »Ach betler!« du bitst mich umb ein gab:
vor mir ist bschlossen wein und brot,
ich bin meins gůts ein armes weib,
ich teil mit dir mein stolzen leib«.
das heia ho!

5. Ich weiss nit, was er ir verhiess,
dass sie den rigel dannen stiess,
sie stiess den rigel an ein eck
und legt den betler an ir bett,
das heia ho!

6. Die zwei lagen die lange nacht,
biss sie beschein der helle tag;
»stant auf, betler! wann es ist zeit,
du leist eim biderman beim weib«.
das heia ho!

7. Er zog herfür sein betelsack,
die stücklin waren wol geschmack:
»se hin, mein lieb! iss käs und brot,
biss dass der hunger dir vergat!«
das heia ho!

8. Und do der herr zům hof ein reit,
die kellerin im entgegen schreit:
»ach herr! ich sag euch newe mär,
die fraw behielt ein betelär.«
das heia ho!

9. Und do der herr zům haus ein trat:
»lebst du noch oder bist du tot?«
»so leb ich noch und bin nit tot,
ein betler mich erfrewet hat.«
das heia ho!

10. Was zog er ab dem gürtel sein?
»nun se, du lieb, die schlüssel dein!
bring mir der gaben keine mer!
fürwar, du kumst umb weiblich er.«
das heia ho!

11. Der uns das liedlein hat gemacht,
als unglück kam im in sein sack;
also get es eim kargen man,
der seinem weib kein gûtes gan,
das heia ho![1]).

Den væsentligste Forskjel mellem denne Vise og den danske er, at i den sidste siges Manden at ville sulte Konen ihjel, medens han selv drager »langt bort af Landet hen«, samt at Tiggeren beværter Konen, *før* han har vundet hendes Kjærlighed. Om dette sidste Træk har nogen Hjemmel andet Steds, skal jeg ikke kunne sige, men i hvert Fald kan der ikke være Tvivl om, at det både i sig selv er naturligst og passer bedst i Stykkets Økonomi, da det dog giver Lejlighed til en Slags dramatisk Motivering af Konens Hengivelse til Tiggeren. At den danske Vise, ligesom også selve det danske Stykkes Text, lader Manden drage bort på lang Tid, beror måske kun på en Misforståelse af den tyske Vises Udtryk »auf ein zeit«, og under alle Omstændigheder kommer han her ligesom i den tyske Vise allerede den følgende Dag tilbage igjen[2]). Men for Resten vil man se, at Stykket ikke følger Visens Handling lige

---

[1]) Aftrykt efter L. Uhland's Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder. 1 Bd. 2 Abtheil. (1845). S. 737—39. Væsentlig i samme Form haves Visen i Das Ambraser Liederbuch vom Jahre 1582. Herausgeg. von J. Bergmann. Stuttgart. 1845. S. 102; og hos F. K. v. Erlach: Die Volkslieder der Deutschen II, 158. I en noget afvigende Skikkelse haves den i Des Knaben Wunderhorn I (1806), 396; i K. Simrock's Die deutschen Volksbücher VIII, 373; og fl. St. Meget fjærnere står en Vise i J. F. Willems's Oude Vlaemsche Liederen. (1848). S. 272. 5 forskjellige tyske Varianter ere samlede i F. L. Mittler's Deutsche Volkslieder. Marburg. 1855. Nr. 173—77.

[2]) Der kunde vel påvises andre lignende Flygtigheder i Udarbejdelsen, men i det hele gjøre de ikke stor Skade. Bl. a. nævner Nidings Pige Jep Skald ved Navn, før han endnu har sagt, hvad han hedder (min Udg. S. 294).

til Slutningen. Tiggeren i »Karrig Niding« går ikke bort igjen, men bliver for bestandig, og Niding kommer kun tilbage for af sin egen Husstand og sin Nabo at lade sig overbevise om, at han er gået fejl. At dog heller ikke Opfindelsen af dette Stykke af Fabelen skyldes Hieron. Justesen, er for ikke længe siden påvist af Professor Felix Liebrecht[1]), som til dette Øjemed har fremdraget en hidtil upåagtet Fortælling i den engelske Forfatter Walter Map's Skrift De nugis curialium (fra Slutningen af det 12te Århundrede[2]). Jeg skal give et kort Uddrag af denne Fortælling[3]). En rig Mand, Sceva, som boede i Ravenna, havde i lang Tid ikke hørt fra sin gamle og ligeledes rige Ven Ollo, der boede i Pavia, og drog derfor af Sted med et stort Følge for at besøge ham. På Vejen møder han Ollo, der rejser til et fjærnt Marked med Varer. Da Ollo, som er en Gnier, hører, at Sceva vil besøge ham, gjør han en Undskyldning for, at han ikke kan vende om, men tilføjer, at han af mange Grunde overhovedet ikke kan modtage ham i sit Hjem. Herover bliver S. vred og efter at have skaffet sig Underretning om O.s Forhold drager han dog til Pavia og skaffer sig Indpas i Vennens Hus. Han gjør nu et stort Gilde, i hvilket han ikke blot lader sine egne Folk og Husets Beboere deltage, men hvortil han også indbyder de forbigående og enhver, som har Lyst dertil, så at de alle ønske, at han bestandig må blive hvor han er, og O. blive borte. Gildet vare i flere Dage, og Rygtet derom kommer O. for Øre, men skjønt han plages af Skinsyge, vil han

---

1) Kölbing's Englische Studien II, 20—27.

2) Gualteri Mapes De nugis curialium distinctiones quinque. Edited by Th. Wright. (Camden Society.) 1850. Fortællingen har til Overskrift: De Sceva et Ollone mercatoribus, og er trykt anf. St. S. 190—94.

3) Liebrecht's Uddrag er noget udførligere.

ikke vende hjem, før S. er draget bort. Imidlertid forfører S. virkelig hans Hustru og ikke nøjet hermed opfordrer han hende til, når O. kommer tilbage, at fornægte ham, idet han selv påtager sig at sørge for, at O.s Naboer og bekjendte skulle gjøre det samme. O.s Hustru går ind på hans Anmodning, og S. udsår Gaver og Løfter mellem O.s bekjendte og får endog Landets Fyrste og Dommerne på sin Side. Imidlertid er O. bleven kjed af at vente på S.s Bortrejse og drager hjem. Men han forsøger forgjæves at komme ind, da Porten er lukket, og efter at han har hidkaldt Portneren, må han oven i Kjøbet høre, at denne ikke kjender ham, hvorved der udvikler sig et langt Skjænderi imellem dem. Også Tjenestepigen, som derefter tilkaldes, fornægter ham, og det samme gjøre Naboerne, som endog tilsidst jage ham bort med Stenkast. Dommerne, som han henvender sig til, afvise ham ligeledes, og da han således må erfare, at ingen vil kjendes ved ham, begynder han at tvivle om sig selv og at udspørge Folk om, hvem han egentlig er, og hvorfra han er. Der svares ham, at hans Kone og hans Hus er i Ravenna, og Folk tilbyde at føre ham dertil. Imidlertid forlade de ham snart, og O., som er nær ved at gå fra Forstanden, bemægter sig, hvad han kan, af Inventariet i sine egne Fårestalde, og fører det med sig. Heller ikke heri har han dog Held med sig. Sceva sætter efter ham og fører ham bunden som en Tyv tilbage, og han afsværger nu af Frygt alle sine Krav. — Det anførte er kun et kort Uddrag af Fortællingen, men netop Sammentrængningen gjør, at Lighederne falde mere i Øjnene, medens Ulighederne blive mindre synlige. Så meget må imidlertid betragtes som sikkert, at den anførte Fortælling står i et bestemt Forhold til den senere Del af Fabelen i »Karrig Niding«, om der end ganske

vist ligger et eller flere, vistnok særlig tyske, Led imellem. Jeg vil ikke engang nægte, at der lod sig finde en Kilde, som i sig kunde forene *alle* Hovedtrækkene i »Karrig Nidings« Handling [1]), så at denne i sin Helhed måtte siges at være et Lån andet Steds fra. Selv med denne Mulighed for Øje kan jeg, i Betragtning både af Behandlingens Friskhed, af Benyttelsen af den før omtalte danske Nidingvise, og af Hieron. Justesen's fra andre Arbejder bekjendte Selvstændighed, stadig ikke tro andet, end at den dramatiske Udformning i egentlig Forstand, og ikke mindst den med Lune udførte Karaktertegning, væsentlig eller endog udelukkende skyldes ham selv.

Hvor mange Gange »Karrig Niding« er bleven trykt, kan næppe afgjøres. Udstyrelsen af de Udgaver, vi kjende, vidner om, at Stykket fra tidlig Tid af er bleven trykt som Folkebog, og mellem den store

---

[1]) I hvor høj Grad Æmnet i »Karrig Niding« er et Produkt af Folkefantasien, kan blandt andet sees af, at vi hos et Negerfolk i Sudan, Vai-Folket, finde et Æventyr om Æдderkoppen, som i al Fald på flere Punkter frembyder en mærkelig Analogi til Fabelen i det danske Stykke. Navnlig fortælles det her, hvorledes Manden (på en bedragerisk Måde) forlader Konen, da der ikke er mere at spise i Huset, hvorledes han lever højt ude, medens hun sulter hjemme, og hvorledes Konen siden, da han kommer hjem, lader, som hun ikke kjender ham, så at han må drage et andet Sted hen. Foruden Ligheden i enkelte Træk have vi således her også det væsentlige af Kausalsammenhængen mellem det første og det sidste Led i Stykkets Fabel. Æventyret er trykt i H. Steinthal's Die Mande-Neger-Sprachen. 1867. S, 269—73; jvfr. Dagbladets Feuilleton 9de Marts 1871 af Cabiro. Det særlige Motiv i Stykkets Fabel, at en Mand af andre bringes til at tvivle om sin egen Identitet, har mange Paralleler i den folkelige Digtning; se især Henvisningerne af Liebrecht i Kölbing's Englische Studien II, 25, hvorved også Pointen i den Historie i Bidermann's Utopia, som har afgivet Æmnet til »Jeppe på Bjerget«, kan bringes i Erindring.

Mængde af nu tabt folkelig Literatur kan der let have været Udgaver af Stykket, som vi aldrig have hørt nævne. Også den Udgave, som skal være trykt i Århus 1633, synes nu at være forsvundet, som tidligere er meldt. Den ældste Udgave, som for Øjeblikket kjendes, er trykt 1664 i Kjøbenhavn (i 8vo). Den har ikke været anført af nogen af vore Literaturhistorikere og foreligger hidtil kun i et eneste Exemplar, som ejes af Professor G. Stephens. En Udgave af 1694 angives at have været i Grev Otto Thott's Bogsamling[1]), men findes ikke i vore offentlige Bibliotheker. Derimod haves her en Udgave af 1709 (Kbh., 8vo) og en Udgave »trykt i dette År« (Kbh., 8vo), som måske er fra anden Halvdel af det 18de Århundrede[2]). Udgaven af 1709 gjengiver nøjagtigt den samme Text, som vi have i Udgaven af 1664, idet den kun retter enkelte iøjnefaldende Trykfejl[3]). I Udgaven »trykt i dette År« er

[1]) Se Catalogus bibliothecæ Thottianæ T. 4. pag. 521. Årstallet skulde vel ikke være fejltrykt for 1664?

[2]) P. T. Wandall siger nemlig i Nye originale Skuespil 2. B. (1778) S. 44, at »Karrig Niding« »endnu sælges blandt de sædvanlige Viser *trykt i dette År*«. Det er dog meget rimeligt, at der har existeret ældre Udgaver med den samme Betegnelse (jvfr. Histor. Tidsskr. 5 R. II, 78).

[3]) Kun på et enkelt Sted lige i Begyndelsen af Prologen foreligger en større Afvigelse, som er ret karakteristisk. Det hedder i Udgaven af 1664: »Her kommer Niding, en Dansk Mand, Den anden hafd hiem i Græcken Land.« De sidste Ord sigte vistnok til Plautus's Aulularia, der vel altså har været opført ved den pågjældende Skole, enten det nu var på latin eller på dansk (en dansk Oversættelse allerede fra Christian III.s Tid, som dog måske kun var en Bearbejdelse af H. Greff's tyske Oversættelse, omtales af Peder Syv, se Suhm's Saml. I, 2, 99). Den, der besørgede Udgaven af 1709, har imidlertid ikke forstået hine Ord og har sat i Stedet: »Her kommer Niding, en *fremmet* Mand. Den [der står ved en Trykfejl: Om] anden hafd hiem i Græcken Land«. Og endelig er dette, der jo ganske vist var meningsløst, i Udgaven

der åbenbart på flere Steder foretaget vilkårlige Rettelser. Det ser ikke ud til, at nogen af dem har benyttet Udgaven af 1633 eller noget ældre Håndskrift af Stykket, og de have derfor ingen selvstændig Betydning for Textrecensionen, men kunne dog altid yde nogen Hjælp ved Berigtigelsen af de talrige Trykfejl, som findes i Udgaven af 1664.

Fuglevisen.

Fuglevisen er et moraliserende Digt, i hvilket Skildringen af forskjellige Fugles Egenskaber danner Udgangspunktet for en Række Anvisninger til Gudsfrygt, Dyd og Høviskhed. Som bekjendt indeholder Dyredigtningen for det meste et didaktisk Element, men blandt de Former, hvorunder den fremtræder, må den, der er benyttet i Hieron. Justesens Fuglevise, vistnok siges at være en af de laveste, idet det naturhistoriske og det belærende her så at sige ligger ved Siden af hinanden, kun knyttet sammen på en temmelig løs og vilkårlig Måde. Alligevel er denne Form ingenlunde den ualmindeligste, og både andet Steds og her hjemme haves der Dyredigte, som stå Fuglevisen temmelig nær[1]).

»trykt i dette År« forandret til: »Her kommer Niding, en fremmet Mand, Som havde hiemme i Græken Land«, hvorved altså Meningen bliver lige det modsatte af, hvad der stod i den første Udgave.

[1]) Jvfr. således de i C. J. Brandt's Gammeldansk Læsebog I, 302 flg. aftrykte Rim; ligeledes »Lycke Bogen, Som er: En Lystig Selskabs Bog met mange Lysstige och Deylige Rhjm och om atskillige slags Fugle oc Diur, artig afftegnede«. Kbh., trykt af »Benedicht Laurentz Benedichtssøn« (4to); se også N. M. Petersen: Bidr. til d. d. Lit. Hist. 2. Udg. III, 446 flg. og 462. Af Lykke-

Hvad der giver denne noget Værd fremfor flere Poesier af lignende Art, er, som allerede tidligere berørt, den øjensynlige Glæde ved Naturen, som spores på flere Steder i den, samt en vis Friskhed og Livlighed i Iagttagelsen. Det er uden Tvivl også disse dens Egenskaber, i Forening med at den er skrevet som en Vise til at synges, der have gjort den så udbredt og afholdt, som den sees at være bleven. Der er udkommet en hel Del Udgaver af den, og endnu i anden Halvdel af det 18de Århundrede levede den på Folkets Læber, så at f. Ex. Nyerup »ofte har hørt den synge i sin Opvæxt« [1]). Med alt det er Fuglevisen nu overordentlig vanskelig at overkomme i et gammelt Aftryk. Den skal være trykt første Gang 1617, men man kjender ikke denne Udgave. Den næste Udgave, der omtales, er fra 1630, i Kvart [2]). I 2det Hefte af »Levninger af Middel-Alderens Digtekunst« (Kbh. 1784. S. 175 flg.) har Nyerup meddelt nogle Læsemåder af denne Udgave, og da han 1821 aftrykte hele Visen i »Udvalg af danske Viser fra det 16de—18de Århundrede« (I, 144 flg.), havde han også denne Udgave for sig — hvad der dog ikke må forståes, som om hans Aftryk er en Gjengivelse af den [3]) —, men for Øjeblikket synes den at være forsvunden, og under alle Omstændigheder findes der intet Exemplar af den hverken i vore offentlige Bibliotheker eller hos nogen af de mange private Sam-

---

Bogen haves en ældre Udgave (uden Titelblad) i Universitetsbibliotheket.

1) Nyerup og Rahbek: Bidr. til d. d. Digtek. Hist. II, 41.

2) Det er den eneste Udgave af Visen, der nævnes i A. Bartholin's De scriptis Danorum (1666. Pag. 57).

3) Nyerup's Udgave er i Virkeligheden en temmelig planløs og ukritisk Sammenlavning af flere forskjellige Udgaver, hvortil så endvidere er føjet en Del Enkeltheder af hans egen Opfindelse. For Textkritiken af Visen har denne Udgave næsten ingen Betydning.

lere, hos hvem jeg i den Anledning har forhørt mig. En yngre Udgave, af 1669 (Kbh., 8vo), er overhovedet den eneste, af hvilken det har været mig muligt at tilvejebringe et Exemplar. Et sådant findes i det store kongelige Bibliothek, og skjønt det ikke er ganske fuldstændigt — det sidste Blad mangler — lader denne Mangel sig dog nogenlunde bøde, da Udgaven af 1669 tidligere er optrykt helt, om end ikke bogstavret, af Sandvig (i Levninger af Middel-Alderens Digtekunst, 1ste Hefte, S. 129—47). Foruden de nævnte Udgaver omtales endnu andre, men Angivelserne i så Henseende ere ikke aldeles korrekte. Når således Nyerup i sit Literaturlexikon siger[1]), at Visen er trykt »1617, 1650, 1669, 1697 og oftere i 8vo« og 1730 i 4to, må i det mindste den sidste Udgave gå ud, da 1730 skal læses som 1630[2]). Det lod sig måske også tænke, at der kunde ligge en Fejltagelse til Grund for Angivelsen om en Udgave af 1650[3]), men dette vil jeg dog på ingen Måde påstå bestemt. — Foruden at være trykt i særlige Udgaver er Fuglevisen allerede i ældre Tid også udgivet som et Afsnit af et andet Skrift, idet den — rigtignok i en meget udvidet Skikkelse, og særlig med et stort Tillæg om norske Fugle — danner »den første Part« af den norske Præst Samuel Bugge's Ethica Christiana (1663, 8vo). Endelig kan bemærkes, at Visen 1623 er bearbejdet på svensk[4]).

---

[1]) Jvfr. også hans og Rahbek's Bidr. til d. d. Digtek. Hist. II, 42.

[2]) Det er dog ikke en Trykfejl på første Hånd, som man snarest måtte tro, eftersom Nyerup, der selv har brugt Udgaven af 1630, ikke anfører den i sit Literaturlexikon. Fejlen stammer åbenbart fra Worm's Lexikon, hvor den ligeledes findes (i Supplementbindet), men hvor den strax røber sig, idet det tillige hedder, at Udgaven af 1730 er den anden i Rækken.

[3]) Jeg mener dette således, at den ikke optegnede Udgave af 1630 kunde være bleven til to: en af 1650 og en af 1730.

[4]) Om denne se P. Wieselgren: Sveriges sköna Litteratur III, 292;

I Følge Nyerup[1]) lyder Titelen på Udgaven af 1630 således: »*Fugle-Vise, som viser, hvad for Fugle iblant Folk i Verden findes, med deres Noder og Viis, d. e. om de fleeste Fugles Sang, Art og Natur, med skiønne Lærdomme og Paamindelser, digtet fordum af M. Hieronymo Ranck, Sognepræst og Canick i Wiborg. Og nu paa nye, efter den hellige bibelske Skrift besynderlig, noget forbedret, til Guds Ære; samt dennē Sangs rette Melodie. — Seer til Himmlens Fugle, siger Christus Matth. VI v. 26. — Omne tu[l]it punctum, qvi miscuit utile dulci. — Prentet i Kiøbenhavn af Andrea Koch, Aar 1630*«. — Titelen på Udgaven af 1669 lyder: »*En Ny Vjse, Om nogle Fuglis Natur oc Sang: Hvor udi straffis mange Laster, oc Prisis mange Dyder, Lystig at Siunge. Componerit aff M. H. J. [Prentet i K]iøbenhaffn, Aar 1669.* — Som man ser, gjør denne Titel i sin simple Korthed langt mere end den anden Indtryk af noget oprindeligt, og særlig gjælder dette med Hensyn til den Måde, hvorpå Forfatterens Navn er angivet. Også i Udgavens Text forekommer der enkelte Læsemåder, som synes at vise ud over Udg. af 1630[2]), men endnu mere må dette dog siges at være Tilfældet med den Omstændighed, at der i denne Udgave synes at mangle[3]) 5 Vers —

L. Dietrichson: Læredigtet i Nordens poet. Literatur S. 62, og især G. E. Klemming's Oplysninger i Danske Saml. 2 R. VI, 288.

[1]) Levninger af Middel-Alderens Digtekunst II, 177. Nyerup har, som man ser, moderniseret Retskrivningen.

[2]) Jeg fremhæver bl. a. den heldigere Form, Slutningsverset har, og at denne ikke skyldes Udgiverens Vilkårlighed, sees af, at Bugge's Ethica Christiana — der ellers i ingen Henseende har tjent Udg. af 1669 til Forbillede — gjengiver Verset på omtrent lignende Måde.

[3]) De mangle nemlig i Sandvig's Aftryk i »Levninger af Middel-Alderens Digtekunst« 1. H. I det kgl. Bibliotheks Exemplar af Udg. af 1669 mangler desværre netop det sidste Blad.

om Gåsen, Anden, Flaggermusen, Strudsen og Brushanen —, som findes i Udg. af 1630, idet nemlig disse Vers heller ikke findes i den svenske Bearbejdelse af 1623 [1]) og altså må antages ikke at have hørt til den oprindelige Vise.

[1]) Danske Saml. 2. R. VI, 288.

Grevens og Friherrens Komedie[1].

Det tør antages bekjendt, at Christian V. Året efter sin Tronbestigelse oprettede en ny højere Adel — Grevernes og Friherrernes —, som han benådede med mange og store Særrettigheder, ligsom også, at dette Skridt vakte en ganske overordentlig Misfornøjelse hos den større Del af Landets gamle Familier. Sagen var, at jo mere hine enkelte udkårne hævedes frem, desto mere måtte naturligvis Adelsstanden som sådan træde i Baggrunden, og hertil kom, at der for Medlemmerne af de gamle Ætter kun var ringe Udsigt til at blive delagtig i Værdigheder, hvortil hverken en lang Anerække eller personlig Fortjeneste, men kun Enevoldskongens Gunst i Forening med store Pengemidler gav Adgang. Hvor heftig den Uvilje var, hvormed Adelen i Almindelighed betragtede både Oprettelsen af den så kaldte »Herrestand« og de Mænd, som optoges i samme, derom have vi et Vidnesbyrd i den bidende dramatiske Satire, som hin Tid har efterladt os under Navn af *»Grevens og Friherrens Komedie«* [2]). For Forfatteren af dette mær-

---

[1]) Trykt 1871 og 1874 som Indledning til mine to Udgaver af den nævnte Satire.

[2]) Den bærer forøvrigt også andre Navne i Håndskrifterne, såsom: *»Herrestandskomedie«*, *»Peders og Mettes Historie«* osv., men jeg foretrækker det ovenfor anførte Navn, som også er det, hvorunder den tidligere har været trykt (i Suhm's Nye Samlinger 2 Bd. S. 49—78).

kelige Arbejde stiller det sig som en Kjendsgjerning, at en Greve eller Baron i bedste Tilfælde må være en topmålt Nar, medens der dog heller ikke er noget til Hinder for, at en ligefrem Skurk kan have gjemt sig mellem disse Samfundets Glimmerblomster. Det er ud fra denne Opfattelse, at han skildrer de Personer, der i Stykket fremtræde som Repræsentanter for Herrestanden, og selve Skildringen er i det enkelte gjennemført med en så skånselløs Spot og tillige dog med så megen Vittighed og ægte komisk Kraft, at man får et tydeligt Indtryk af, hvilken Virkning den må have gjort på Samtiden, og fremfor alt da på dem, mod hvem den nærmest var rettet. Når Forfatteren har givet sit Arbejde dramatisk Form, har han naturligvis gjort dette med fuld Bevidsthed om, hvor meget dets Satire herved vilde vinde i Liv og Anskuelighed. Men iøvrigt har Fyldestgjørelsen af Skuespilformens strengere Krav åbenbart ikke ligget ham synderlig på Sinde, hvad man så meget lettere forstår, da hans Arbejde hverken var bestemt til at opføres eller endog blot til at trykkes. Stykket er da også i dramatisk Henseende nærmest at betragte som en let henkastet Skitse. Handlingen er højst ubetydelig, først i 4de Akt gives der Udsigt til noget, der ligner en Forvikling, og Opløsningen er rent farceagtig. I hvilken Grad det satiriske Formål har været Forfatteren det overvejende, derom vidner det blandt andet, at skjønt han i det hele må siges at lægge særlig Vægt på Karakterskildringen, tager han det dog ikke så nøje med en enkelt Gang at bryde dennes Objektivitet, når han blot derved kan opnå at komme Gjenstanden for sin Uvilje så meget nærmere på Livet. Jeg skal i så Henseende især henvise til 4de Akts 2den Scene, hvor han lader Baronen fortælle sit Levnedsløb.

Som det imidlertid af og til hænder med literære

Frembringelser, at hvad der ved første Øjekast kunde synes det mindre væsentlige ved dem, til syvende og sidst dog bliver det, der bestemmer deres Plads i Literaturhistorien, således også i nærværende Tilfælde. Så ringe Fordring »Grevens og Friherrens Komedie« selv gjør på at bedømmes som Skuespil, er det dog efter min Overbevisning netop fra et dramatisk Synspunkt betragtet, at dette Arbejde vinder sin største Betydning. Det må i så Henseende fornemlig fremhæves, at Stykket ved hele sin kunstneriske Habitus betegner sig selv som tilhørende en Kunstretning, der er ganske forskjellig fra den, som hidtil udelukkende havde været repræsenteret i vor Skuespildigtning, medens det omvendt netop er den samme, som senere ved Holberg fik en så rig og mærkelig Udvikling her hjemme. Med andre Ord: medens man hidtil har antaget, at det først er ved Holberg at den nyere Tids Kunstanskuelse, særlig som den under Tilslutning til klassiske Forbilleder udviklede sig i Frankrig, på det dramatiske Område afløser den fra Middelalderen nedarvede Overlevering, som væsentlig ligger til Grund for hele den så kaldte »Skolekomedie«, have vi i »Grevens og Friherrens Komedie« et Exempel på et dramatisk Arbejde, som med alle sine Ufuldkommenheder i Hovedsagen frembyder ganske den samme Kunstkarakter som den Holbergske Lystspildigtning, og det på en Tid, som ligger 40 til 50 År forud for dennes Fremkomst[1]).

Denne Kjendsgjerning er det vigtigt at fastholde af mere end én Grund. For det første, fordi den er af Betydning i og for sig selv. Thi der er her Tale om mere end noget blot udvortes. Den nye Kunst vil

---

[1]) Denne Stykkets Betydning som Forløber for den Holbergske Komedie har jeg allerede udhævet i min Udgave af »*Ludus de S. Kanuto duce*«. 1868. Indledn. S. X Anm.

sige nye Opgaver, en ny Måde at se på og en ny Måde at give det sete Udtryk på. Det er først med den at det *individuelle* Menneske i dets ejendommelige Naturbestemthed, med dets særlige Sjælerørelser, Formål og Stilling til sin Tid og sine Omgivelser, principmæssigt bliver både Udgangspunkt og Gjenstand for Fremstillingen, og at den *umiddelbart anskuelige* Udfoldelse i Ord og Handling af det sjælelige Indre bliver Grundlaget for Fremstillingens Måde. Hvad der videre kommer til i Skikkelse af planmæssig Gruppering af Stoffet og Førelse af Handlingen, er af underordnet Betydning lige over for hint, hvorved den nye Kunst betegner sig selv som en Gjenfindelse af Dramaets Princip.

Men desuden er hin Kjendsgjerning af Betydning med Hensyn til Holberg og særlig betragtet i Forhold til en Påstand, som man i de senere År temmelig jævnlig har set fremsætte, og ikke mindst skarpt fra norsk Side, den nemlig, at Holberg, idet han fuldbyrdede sin literære Gjerning, ikke »sluttede sig til en i den danske Literatur begyndt Retning« eller »fortsatte en for denne ejendommelig Udvikling« eller overhovedet »bragte Spirer til Modenhed, der inden hans Tid vare komne til Syne i Danmarks Åndsliv«, men tværtimod kun mægtede at blive, hvad han blev, ved på alle Punkter at bryde med den Kultur, som gav hans danske Samtid dens Præg[1]). Så betydelig en Mand Holberg var — og ingen skal findes villigere end jeg til at anerkjende både hans komiske Geni og hvad vort

[1]) Citaterne ere af Ugebladet »Vort Land« for 15de September 1867. Skjønt dette Blad på andre Punkter måske kun var et Parti-Organ, er der al Grund til at antage, at de citerede Udtalelser vare og endnu ere Udtryk for en ikke ringe Del af det norske Publikums Opfattelse.

Andsliv i det hele skylder ham —, så stor var han dog ikke, at han ganske skulde have kunnet undgå at støtte sig til den Dannelse, i hvilken han selv var opvoxet, og i Virkeligheden er da også hin Påstand, som går ud herpå, fuldstændig urigtig. Der fandtes rundt om i vor Literatur og Kultur talrige Spirer og Begyndelser, som i Holbergs Virksomhed fik deres naturlige Fortsættelse og til Dels Afslutning, og om jeg end på dette Sted i det hele må give Afkald på nærmere at eftervise dette, ønsker jeg dog at sige et Par Ord om en enkelt Side af Forholdet, som står i den nøjeste Forbindelse med det snævrere Spørgsmål, her ligger for[1]). Det er jo nemlig almindelig anerkjendt, også af Nordmændene, at en meget væsentlig Del af Holbergs Betydning må sættes deri, at han, efter selv på mange Måder at være bleven påvirket af den Dannelse, som udgik fra den europæiske Kulturs Hovedcentra, nu blev det Medium, hvorigjennem denne Dannelse efter en stor Målestok indførtes i det danske Åndsliv[2]). Sporene af den fremmede Indflydelse kunne eftervises næsten på ethvert Punkt af Holbergs Virksomhed, også af hans Virksomhed som komisk Digter, og blandt meget andet er også hans Lystspils hele kunstneriske Karakter — hvis Betydning for den frie Udfoldning af hans Lune og for den Virkning, Stykkerne gjorde i Publikum, ikke er til at beregne — et Udtryk for hin Indflydelse, idet den væsentlig er bestemt ved hans Studium af franske Mønstre. Men hvis man nu tror, at enten Indflydelsen selv eller den Trang til at tage Del i det dannede Europas åndelige Arbejde, som er Indflydelsens Betingelse, først tog sin Begyndelse med Holberg eller var noget

[1]) Jvfr. mine Bemærkninger i »Fædrelandet« for 9de Januar 1872.
[2]) Se bl. a. »Vort Land« a. St.

for ham ejendommeligt, er man stedt i en stor Vildfarelse. Retningen mod den universelle Kultur udgjorde tværtimod en meget væsentlig Faktor *i selve det danske Åndsliv* allerede rum Tid før Holbergs Fremtræden, og særlig var Retningen mod Frankrig og den franske Dannelse — som overhovedet hos Holberg spillede den største Rolle [1]) — endog før Enevældens Indførelse meget stærkt udpræget og havde tidlig efterladt sig Spor rundt om i Livet og Literaturen [2]). Ethvert Vidnesbyrd i denne Henseende giver altså et Dementi til hin løse Påstand om, at Holberg ikke »sluttede sig til en i den danske Literatur begyndt Retning« eller »fortsatte en for denne ejendommelig Udvikling« osv., og allerede betragtet ganske i Almindelighed som et nyt Vidnesbyrd til de tidligere kjendte har »Grevens og Friherrens Komedie« en ikke ringe Interesse. Men sin egentlige literaturhistoriske Betydning får Stykket dog, som allerede berørt, mindre derved, at det *overhovedet* viser os Tilstedeværelsen af den fremmede, særlig fran-

---

[1]) For så vidt man i den senere Tid har lagt Vægt på en *engelsk* Indflydelse hos Holberg, kan bemærkes, at han heller ikke i denne Henseende stod ene. »I forrige [17de] Århundrede blev det Mode, at de unge Studenter rejste ud af Riget til England, ligesom de unge Statsmænd til Frankrig«, siger J. P. Tjørring ved Midten af det 18de Århundrede (Saml. til jydsk Historie IV, 319), og i Virkeligheden omfatter Fortegnelsen over dem, der søgte Dannelse dèr, både mange Navne og højst forskjellige Ånder, lige fra Griffenfeld til — Tychonius.

[2]) At iøvrigt »den franske Dannelse« i Tidens Løb ikke blot tilegnedes dybere, men også trængte længere ned i Folkets Masse, er en Selvfølge, og navnlig hænger det sidste sammen med, at det fra Begyndelsen af nærmest var de højere Samfundsklasser, som vare denne Dannelses Bærere her hjemme. Det er også i denne Henseende betegnende, at Forfatteren til »Grevens og Friherrens Komedie« var en Adelsmand, medens Holberg var borgerlig født.

ske Retning og Indflydelse i den forholbergske Literatur, end derved, at det viser os denne Retning og Indflydelse på et Område, hvor man — hvilke Forestillinger man iøvrigt gjorde sig om Holbergs Prioritet — hidtil ubetinget vilde være tilbøjelig til at tro, at han først af alle havde givet den Udtryk. Jo speciellere dette Område — det egentlig dramatiske — er, desto interessantere bliver det i Virkeligheden lige over for hin Påstand at erfare, at Holberg end ikke her gjorde andet end gå videre i et for længe siden anvist Spor.

I hvad jeg i det foregående har ytret om Stykkets Kunstkarakter, er jeg, som man vil have lagt Mærke til, uden videre gået ud fra, at min Opfattelse af denne er rigtig, men Beviset for, at det også virkelig er så, mangler endnu. Jeg tror dog at kunne fritage mig selv for at føre et sådant Bevis, efter at Stykket nu må antages at være bleven alle, som interessere sig for dansk Literaturhistorie, tilstrækkelig bekjendt, og jeg skal kun ganske antydningsvis bemærke, at Modsætningen mellem Skolekomediens Kunst og den, der kommer til Syne i »Grevens og Friherrens Komedie«, og omvendt dette sidste Stykkes Slægtskab med den nyere franske Komedie, træder frem næsten på hvilket som helst Punkt, hvor man vil anstille Sammenligningen, lige fra den Omstændighed ved Stoffet, at det er hentet umiddelbart ud af de omgivende Samfundsforhold, og fra det Virkelighedspræg og det individuelle Liv, som udmærker Fremstillingen midt i dens komiske Overdrivelse, indtil Dialogens ægte dramatiske Bygning, ja indtil selve denne Dialogs prosaiske Form. Som et vel temmelig udvortes, men meget slående Vidnesbyrd om, hvilke Forbilleder Forfatteren nærmest har fulgt, kan nævnes den øjensynlige Vægt, som han lægger på Overholdelsen af Tidens og Stedets Enheder, og i

det hele har Stykket, så svagt som det er i sit Anlæg, dog en umiskjendelig, om jeg så må sige, centripetal Karakter, som den væsentlig episk anlagte Skolekomedie ganske savner. Også i Valget af det Personkomplex, som bærer Fremstillingen, så vel som i den Måde, hvorpå disse Personer ere stillede i Forhold til hverandre indbyrdes og til Handlingen, lægger den nyere Tids Kunstanskuelse sig tydeligt for Dagen, og jeg skal særlig i sidste Henseende fremhæve som noget for Skolekomedien ukjendt, at et kysk Kjærlighedsforhold mellem to unge Personer her for første Gang — i al Fald i en frit opfunden Fabel — bruges som dramatisk Hovedmotiv, og at Intrigen udgår fra og sættes i Gang af Tjenerparret, navnlig af Elskerindens Kammerpige og fortrolige, en sand Holbergsk Pernille in nuce. Pernilles Navn yder et Tilknytningspunkt for den Bemærkning, at vort Stykke ikke blot forkynder sig som en Forløber for den Holbergske Komedie derved, at begge ere Afførdninger af en og samme Kunst, men at det også ved ikke få Enkeltheder *umiddelbart* viser hen til den særlige Modifikation, som denne Kunst undergik gjennem Holbergs Tilegnelse af den, og det er således, for at nævne et Par iøjnefaldende Exempler, interessant at se, at så ejendommelige Holbergske Træk som den svage Fremstilling af Kjærlighedsforholdet og Karakterskildringens uforholdsmæssige Overvægt på Intrigeelementets Bekostning ligeledes gjenfindes i »Grevens og Friherrens Komedie«. Også i hele den Måde, hvorpå Forfatteren tager på sin satiriske Opgave, og i Lunets Art er der meget, som ligefrem minder om Holberg, ja der er flere Replikker og komiske Småmotiver, hvor Ligheden træder så stærkt frem, at man kunde fristes til at tro, ikke blot at Holberg havde kjendt vor Komedie — hvad der under alle Omstændigheder turde

være meget sandsynligt —, men også at han havde lånt et og andet komisk Træk af den. Det sidste vil jeg dog ingenlunde holde fast på [1]), da de antydede Ligheder meget vel lade sig forklare af væsentlig Overensstemmelse mellem de pågjældende to Forfattere, ikke blot i de fremmede, men også i de personlige og de hjemlige Forudsætninger, som det da gjælder ikke mindre med Hensyn til vort Stykke end med Hensyn til den Holbergske Komedie, at hvor meget der end kan være lært andet Steds, er dog Skildringen ikke blot i sit Stof, men også og især i Ånd og Tone fuldstændig national.

Jeg har ovenfor lejlighedsvis antydet, at »Grevens og Friherrens Komedie« er skrevet 40—50 År, før Holberg trådte op som Lystspildigter. Grevernes og Friherrernes Privilegier ere udstedte 25de Maj 1671, og den ældste Afskrift, der hidtil kjendes af Stykket, må antages at være fra 1680 eller den allernærmest følgende Tid. I de mellemliggende År må Stykkets Udarbejdelse altså falde. På en Afskrift, som hidrører fra Langebek (Gl. kgl. Saml. Nr. 796, Fol.), men som iøvrigt noget nær er den mådeligste af dem alle, har Hans Gram bemærket, at Stykket er skrevet »circa an. 1674«, men dette er næppe rigtigt, da det af forskjellige Kriterier (navnlig af Baronens Udtalelser i 4. Akts 2. Scene [2])

---

[1]) Endnu mindre kan det selvfølgelig være min Mening at ville have »Grevens og Friherrens Komedie« opfattet som Bevis for Tilværelsen af en hel »lustspelsdiktning före Holberg, hvilken skulle tjenat honom til förebild och utgångspunkt« (H. Hallbäck: Striden emellan det Nationella och Främmande i Danmarks Vitterhet. Lund. 1872. S. 2 Anm. 1).

[2]) Han taler nemlig om Krigen, som »ankom for 20 År siden«, hvilket kun synes at kunne gå på den svenske Krig 1658 flg. Senere nævner han »den sidste Krig«, hvad der må betyde Kri-

med Sikkerhed synes at fremgå, at Stykket i hvert Fald ikke kan være blevet til før 1678. At det er udgået fra den gamle Adels Midte, behøver intet videre Bevis; selv om det ikke skjønnedes af Satirens Formål, måtte det blive indlysende af mangfoldige enkelte Træk, blandt hvilke jeg særlig skal fremhæve, at medens de Repræsentanter for Herrestanden, som i Stykket forudsættes ved Fødselen at tilhøre den gamle Adel, i det højeste stilles i et latterligt Lys, skildres derimod den baroniserede *Parvenu* som en ligefrem Kjæltring. Man kan dog uden Tvivl komme Forfatteren endnu meget nærmere på Sporet. Thi hvor meget det end må have været ham magtpåliggende at skjule sit Navn, og det ikke mindst fordi hans Satire jo ubarmhjertigt spottede en fra den enevældige Konge udgået Foranstaltning, var på den anden Side vistnok Antallet af de Mænd, der sad inde med alle Forudsætningerne for at kunne skrive denne Satire, forholdsvis så begrænset, og omvendt Iveren for at udfinde Forfatteren så stor, at det vilde være urimeligt at betvivle, at ikke allerede en Del af Samtiden så temmelig har gjennemskuet Hemmeligheden. Nu pege imidlertid de Udsagn om Stykkets Forfatter, som ligge nærmest op mod dennes egen Tid, bestemt hen på én og den samme, nemlig *Mogens Skeel* til Fusingø og Odden[1]), yngste Søn af den 1659 afdøde brave Patriot, Rigsråd Christen Skeel, og da alt,

---

gen 1675 flg. At denne Krig skulde være endt, da Stykket blev skrevet, siges i hvert Fald ikke udtrykkeligt.

[1]) Han var født på Tryggevælde 15. Juli 1650 og døde 5. August 1694 i Lingen i Westphalen på Hjemrejsen fra England, hvor han havde opholdt sig i længere Tid som overordentlig Gesandt. Om hans Liv se især Henrik Gerner's Ligprædiken over ham (Kbh. 1697. Fol.); V. S. Skeel: Optegnelser om Familien Skeel S. 253 flg.; Chr. H. Brasch: Om Robert Molesworth's Skrift »An account of Denmark etc.«, især S. 35 flg. og S. 158 flg.

hvad vi iøvrigt vide om denne begavede og også ellers i Literaturen bekjendte Mand, stemmer godt med hine ydre Vidnesbyrd, synes der i Virkeligheden ikke at være synderlig Grund til at tvivle om, at det er ham, som er Satirens egentlige Ophavsmand[1]).

»Grevens og Friherrens Komedie« har i sin Tid åbenbart været en højt skattet og meget læst Satire. Det sees ikke mindst deraf, at det har været mig muligt blot fra vore to offentlige Bibliotheker at samle 16 forskjellige Afskrifter af dette Arbejde[2]), og endda kan det være rimeligt nok, at det store kgl. Bibliothek ejer nogle, som ere undgåede mig. Trods denne Rigdom er det ingenlunde nogen let Opgave at tilvejebringe en Text, som er fuldkommen fyldestgjørende. Vanskelighederne komme nærmest fra en enkelt Afskrift, som findes i et Blandingsbind i Universitetsbibliotheket (Rostgårds Samling 274, 4to). Denne Afskrift er nemlig på ikke få enkelte Punkter afvigende fra alle de andre hidtil kjendte Afskrifter, men tillige er det den ældste af dem alle — den synes, som allerede tidligere berørt, at være fra omtrent 1680[3]), medens ingen af de

---

[1]) En mere i det enkelte gående Udvikling af de Grunde, som bestemme mig til at antage Mogens Skeel for Satirens Forfatter, vil findes ved Slutningen af denne lille Afhandling under Form af et Tillæg.

[2]) Disse Afskrifter ere fordelte således. I *Universitetsbibliotheket:* Rostgårds Samling 243, 4to (3 Explr. og Begyndelsen af et 4de) og 274, 4to; Additam. 293, 4to, og 366, 4to. I *det kgl. Bibliothek:* Gl. kgl. Smlng. 796, Fol. (2 Explr.), og 2399, 4to; Ny kgl. Smlng. 833, 4to; Thott's Smlng. 742, Fol., og 1518—20, 4to (3 Explr.); Kall's Smlng. 398, 4to. — Hertil kan endnu føjes, at der i *Kristiania Universitetsbibliothek* findes 2 Håndskrifter af Stykket (jvfr. [Norsk] Historisk Tidsskrift 2 Bd. S. 321).

[3]) Afskriften af selve Komedien er ikke dateret; men i det Bind, hvori den er indført, forefindes der ikke få Tidsangivelser, og en

andre synes at gå længere tilbage i Tiden end til År 1700 —, så at man i en ganske séregen Grad er nødt til at tage Hensyn til den. Hertil var nu intet at sige. når blot den Text, som denne Afskrift frembød, i sig selv kunde gjøre Fordring på Tillid. Men man behøver ikke at se længe på den for at overbevise sig om, at den er fuld af Forvanskninger af enhver Art. Mange af disse ere uforsætlige og hidrøre fra Fejlskrivninger, Misforståelser, Forglemmelser osv., men der forekommer også Forvanskninger af en anden Art, idet det på flere Steder er ganske åbenbart, at Afskriveren har udvidet den oprindelige Text ved Tilsætninger af egen Opfindelse. Blandt disse Tilsætninger gjør et Antal pøbelagtige Gemenheder, i hvilke der ikke er Gnist af Vittighed, sig særlig bemærket. At de stamme fra Afskriveren — en vis Knud Henriksen i Viborg — bliver tydeligt ikke alene derved, at de ikke forekomme i nogen af de andre Afskrifter, men også og fornemlig derved, at flere af dem enten lægges i Munden på Personer, der efter den Måde, hvorpå de ellers skildres, umulig kunde fremføre dem — således også den unge Elskerinde —, eller ere indsatte på en sådan Måde i Texten, at de gjøre denne ganske meningsløs. I det samme Blandingsbind, hvori den nævnte Afskrift er indført, forefindes adskillige andre yderst plumpe Stykker, der tilsammen vidne om, i hvilken Retning Afskriverens Smag er gået, og da han nu desuden selv var Forfatter — ikke få af de i samme Bind optegnede Digte ere af ham selv —, forstår man let, at han lige over for et Arbejde som »Grevens og Friherrens Komedie«, hvor Tonen allerede i sig selv er meget fri[1]),

omhyggelig Sammenligning af disse synes at måtte give som Resultat, at hin Afskrift tilhører den ovenanførte Tid.

[1]) Jeg kan måske i denne Henseende gjøre opmærksom på, at jeg i

ikke kar kunnet modstå Fristelsen til på egen Hånd at anbringe nogle Prydelser af den Slags, som han så meget yndede. — Man vil allerede af disse Antydninger få en Forestilling om, at den Hjælp, som den omtalte Afskrift yder ved Textens Restituering, undertiden er af meget tvivlsomt Værd. Så længe den nogenlunde stemmer med de andre Afskrifter, er Sagen naturligvis ganske simpel. Men så snart Afvigelserne begynde, begynde også Vanskelighederne. Det gjælder da i hvert enkelt Tilfælde at afgjøre, om de Læsemåder, hin Afskrift frembyder, i sig selv have så megen indre Sandsynlighed, at de kunne antages for rigtige, og selv hvor dette mest afgjort synes at være Tilfældet, er det jo alligevel muligt, at man kan have taget fejl. Under alle Omstændigheder står det dog fast, at så længe intet bedre Håndskrift haves, må hin Afskrift i Følge sin Ælde blive den, der fortrinsvis må lægges til Grund ved en Udgave af Komedien; men det forståes let af det anførte, at man også stadig må rådføre sig med de andre Håndskrifter, af hvilke Nr. 1520, 4to, i Thott's Samling vistnok er det, der kommer hin ældste Afskrift nærmest[1]). Ved den Udgave af Stykket, som er trykt i *Suhm's* Nye Samlinger (2 Bd. S. 49—78), have forholdsvis få og temmelig nye Håndskrifter været benyttede.

---

min Udgave af Stykket fra 1874 (S. 36 L. 4—5 og 8—9) i Stedet for Fri-her-inde og Rid-der-inde burde have trykt, som Hovedhåndskriftet har, Fri-her-ind og Rid-her-ind.

[1]) Jeg taler ikke om Nr. 742, Fol., i Thott's Samling, der for største Delen er umiddelbart afskrevet efter selve hin omtalte Afskrift, og som derved taber den Værdi, det ellers vilde have som et temmelig gammelt Håndskrift. Det er fra omtrent 1700.

TILLÆG

om Forfatteren til Grevens og Friherrens Komedie.[1])

Der haves fra en Tid, som ligger nær op mod Satirens egen Tilblivelsestid, to Vidnesbyrd om dens Forfatter, og begge hidrøre fra Mænd med udpræget Kjendskab til og Interesse for den danske Historie og Literatur. Det ene Vidnesbyrd er en ovenfor omtalt Notits af *Hans Gram*, som er nedskrevet på en fra Langebek hidrørende Afskrift af Stykket (Gl. kgl. Saml. 796, Fol.), og som går ud på, at det er forfattet »circa an. 1674, auctoribus Henrich Rantzow, Mogens Scheel, Frid. Gersdorph og Holger Rosenkrantz Erichsøn«. Som tidligere sagt, er Tidsbestemmelsen dog næppe rigtig, og heller ikke Angivelsen af 4 Forfattere synes at kunne akcepteres uden med et vist Forbehold. Thi den i Nutiden på det dramatiske Område ikke ualmindelige Deling af Arbejdet mellem forskjellige Forfattere — hvis Tal dog vist aldrig når op til 4 — kjendtes ikke i hin gamle Tid, og hvilke Bidrag der end kunne tænkes at være givne af de andre i Form af enkelte morsomme Indfald, må dog utvivlsomt en af de fire — dersom overhovedet Grams Oplysning går i den rigtige Retning — antages at være den egentlige Forfatter. Men når dette står fast, må Opmærksomheden også fornemlig fæste sig ved Mogens Skeel, der i alle de Henseender, hvorpå det her kommer an, hæver sig frem som den hele Gruppes Midtpunkt og Hoved. Han gjør det allerede ved sit Navn. Thi at Skeelerne var en af de Slægter, som i særlig Grad ringeagtede de nys indstiftede Værdigheder, synes at måtte sluttes af den Kjendsgjerning, at intet Medlem af Slægten, trods dens store Anseelse og Rigdom på Jordegods, i det 17de År-

1) Dette Tillæg har ikke været trykt før.

hundrede lod sig optage i Greve- eller Friherrestanden[1]), hvilket derimod lige strax havde været Tilfældet både med Rantzauer og Rosenkrandser. Om Skeelerne er det også vitterligt, at nogle af dem gav deres Uvilje over den Indflydelse, som fremmede Lykkeriddere vandt i Landet, et meget skarpt Udtryk, ja en bekjendt Skrivelse, som Mogens Skeels Fader, Rigsråd Christen Skeel, på sit Dødsleje (1659) havde rettet til Frederik III.[2]), gik for en væsentlig Del i denne Retning. Mogens Skeel havde selv som 8-årig Dreng nedskrevet denne Skrivelse efter Faderens Diktat, og ligesom den Stemning mod de fremmede, der udtaltes i den, således på en Måde kan siges at være overdraget ham som Arv, således have vi fra hans senere Liv Vidnesbyrd om, at i al Fald den høje Vurdering af den gamle danske Adel, som dannede Komplementet til den, udgjorde et Træk i hans Karakter[3]). For så vidt altså Følelser af denne Art komme frem i Stykket — hvad de jo gjøre i meget høj Grad —, står Mogens Skeel som en naturlig Repræsentant for dem, og langt mere end f. Ex. en Rantzau og en Gersdorff, der vel selv regnede sig til dansk Adel, men dog vare af frem-

[1]) En Ytring af Christian V., der næppe med Urette er bleven opfattet som en Spydighed i denne Anledning, er optegnet af Kongen selv i hans Dagbog (Nyt histor. Tidsskr. I, 523).

[2]) Trykt i Suhm's Nye Saml. I, 307 flg. og hos V. S. Skeel: Optegn. om Fam. Skeel S. 382 flg. — Om en anden Skeel's Uvilje mod de fremmede se Rhode: Saml. til Lollands og Falsters Hist. 2. Udg. I, 447.

[3]) Det viste sig også ved hans Optræden i hans Svigerfader Oluf Rosenkrands's Sag (jvfr. Brasch: Om Robert Molesworth's Skrift »An account of Denmark« S. 37—38), en Optræden, som skal have haft til Følge, at han kaldtes tilbage fra sin Post som Gesandt i Sverig (Danske Saml. 2 R. V, 85). Ret karakteristisk synes det også, at han ved sin Død efterlod sig 311 danske Ligprædikener, der jo som bekjendt for den langt overvejende Del angik Adelspersoner (Chr. Bruun: Det store kgl. Bibliotheks Stiftelse S. 50). At han heller ikke var vel set af det tyske Hofparti med A. L. Knuth i Spidsen, synes at fremgå af Danske Saml. 2 R. IV, 187.

med Herkomst og næppe have kunnet se på Tingene med ganske samme Øjne som de gamle danske Slægter. Endelig frembyder Mogens Skeel også ved sine gode Ævner, sin høje Dannelse og sit mangeårige Ophold i Udlandet — særlig et langt Ophold i Paris — væsentlige Betingelser for at kunne have skrevet Stykket, og om man end ikke til fulde véd, hvor vidt han i de nævnte Henseender hævede sig meget frem for de tre andre unge Mænd, gjorde han det i al Fald derved, at han var den eneste af dem, som havde vist større Interesse for og Dygtighed til literær Produktion, og det endog på det dramatiske Område, idet han i en Alder af kun 16 År havde offentliggjort en forholdsvis vellykket dansk Bearbejdelse af Opitz's Sangspil Judith. Den ene med det andet må, som sagt, hvis Grams Meddelelse overhovedet har noget på sig, pege hen på Mogens Skeel som Satirens egentlige Forfatter, og Nævnelsen af de tre andre Adelsmænd lader sig da naturligst forklare således, at de, som alle vare pårørende af Mogens Skeel[1]) og formodentlig have hørt til hans nærmeste Omgang, have været vidende om Satirens Tilblivelse, ja måske endog selv givet et og andet Bidrag til den, så at den på en vis Måde kunde siges at være udgået fra deres Kreds.

Det andet gamle Vidnesbyrd, vi have om Forfatteren, er os overleveret gjennem Langebek, men må antages at hidrøre fra Frederik Rostgård[2]) en Mand, som vel hverken i historisk Lærdom eller Kritik kunde måle sig med Gram, men som med Hensyn til det foreliggende Spørgsmål havde det forud for ham, at han både var ældre (f. 1671) og

[1]) Henrik Rantzau (uden Tvivl Søn af Frederik R. til Asdal), havde til Moder Ide Skeel, en Fætterske til Mogens Skeels Fader. Frederik Gersdorff (uden Tvivl Jokum G.s Søn) var gift med Elisabeth Sophie Skeel, Datter af Christen S. Jørgensen til Sostrup. Holger Rosenkrands's Mormoder Lisbeth Lunge var Moster til Mogens Skeel, og hans Faders første Kone Margrete Skeel havde været Faster til Mogens Skeel.

[2]) Se (Norsk) Historisk Tidsskrift II, 321.

interesserede sig mere for Literaturhistorien. Og så meget mere Vægt må der da vistnok lægges på, at Rostgård nævner Mogens Skeel alene som Forfatteren, uden at der er Tale om nogen Medarbejder [1]).

Til Grams og Rostgårds direkte Vidnesbyrd [2]) slutter sig måske endnu et indirekte, der turde være af en vis Betydning. I et Digt, som Johan Rantzau skrev i Anledning af Mogens Skeels Død [3]), taler han om, hvorledes Muserne sørge herover — thi »du var deres Lyst, de i din Hjerne boede« —, men kun tre Muser nævner han særligt, nemlig Thalia, Euterpe og Melpomene. At de to sidste skulle opfattes som en Hentydning til Sangspillet »Judith« med dets blodige Katastrofe, er vist utvivlsomt; men hvad betyder Thalia? Der er i Mogens Skeels Forfattervirksomhed, så vidt vi kjende den [4]), intet som helst, som kunde berettige til at sætte Komediens Muse i Forbindelse med hans Navn uden netop »Grevens og Friherrens Komedie«, og jeg antager derfor, at Johan Rantzau virkelig har tænkt på dette Arbejde.

For intet at forbigå skal jeg endnu anføre, at i et Par

---

[1]) Derimod havde Rostgård vistnok Uret, når han mente, at Mogens Skeel havde skrevet Satiren om »sin Svoger Mogens Friis«, den første Greve af denne Familie. Thi foruden at Mogens Friis hverken på den ene eller anden Måde var i Svogerskab med M. Sk., var han allerede død 1675, og dertil kommer, at han tilhørte den gamle danske Adel, mod hvilken Satiren i al Fald ikke retter sin *skarpeste* Bråd.

[2]) Man har iøvrigt også en Udtalelse af T. de Hofman, som i sine Portraits historiques (I, 39) siger, at »man« tillægger Otte Skeel — en ældre Halvbroder til Mogens S. — Forfatterskabet til Satiren. Denne Udtalelse er dog både så sen og i sig selv så ubestemt, at jeg ikke kan tillægge den synderlig Værd, uden for så vidt, at den også viser hen til en af Christen Skeels Sønner.

[3]) Det er trykt sammen med H. Gerner's Ligprædiken over ham (1697).

[4]) Af hans poetiske Arbejder kjendes foruden de anførte kun enkelte Digte, særlig Ligvers (V. S. Skeel: Optegn. om Fam. Skeel S. 257; et håndskrevet Vers over Henrik Bjelke haves i Rostgårds Saml. Nr. 152, Fol.).

af de Afskrifter, vi have af Stykket (nemlig Thott's Saml. Nr. 1519—20, 4to), synes Forfatterens Navn at være antydet på en Måde, som ikke var ualmindelig i ældre Tid, idet nemlig Navnets enkelte Bogstaver skjultes i Ord af anden Betydning. Det hedder i hine Afskrifter, at Stykket er »componeret af den, *som vel kunde*«, og i disse tre Ord vil man i Virkeligheden finde alle Bogstaverne i Navnet: *Mons Skeel*[1]). Rigtignok bliver der enkelte Bogstaver til overs, som ikke gå ind i Navnet, foruden at Bogstavet *s* må læses to Gange, men om også en sådan Inkongruents var mindre sædvanlig, vilde den dog i det foreliggende Tilfælde let finde sin Forklaring i, at det jo ikke kunde være Meningen, at enhver uden videre skulde kunne udfinde Navnet. Det kommer dog ganske vist til syvende og sidst an på, om de anførte tre Ord have nogen Authenti, det vil sige, om de hidrøre fra Forfatteren selv eller fra nogen anden, der virkelig kunde vide Besked.

At der iøvrigt i Mogens Skeels personlige Forhold var et og andet, som kunde synes at rime sig mindre godt med Antagelsen af, at han er Forfatter til »Grevens og Friherrens Komedie«, vil jeg ikke lægge Skjul på, men jeg tror tillige, at de mulige Betænkeligheder i så Henseende ved nærmere Betragtning ville vise sig at være uden synderlig Vægt. For så vidt man således i hans Hof- og Æmbedsstillinger (han var Dronningens Kammerjunker og anvendtes i 1677—78 som dansk Envoyé i Brandenburg) kunde mene at finde et Argument mod hans Forfatterskab, kan det gjøres gjældende, at Satiren jo ikke blot var anonym, men rimeligvis kun bestemt for en meget snæver privat Kreds, og at Forfatteren næppe havde tænkt sig Muligheden af, at den skulde blive

---

[1]) Formen *Mons* for Mogens betegner den almindelige Udtale, men forekommer også på Tryk, således endog i et af Ligversene over Mogens Skeel af Markus Giø (trykt sammen med Gerner's Ligprædiken).

så almindelig kjendt, som den sees at være bleven. Man kunde måske også finde det betænkeligt, at han 1675 var bleven trolovet med en Datter af en af de nybagte Friherrer (Oluf Rosenkrands; han ægtede hende 1679), og at en af hans Halvsøstre, Birgitte, havde været gift med en af nye Grever (Christoffer Parsberg, som dog var død, før Patentet blev udfærdiget), så at han altså stod i nært personligt Forhold til Medlemmer af de to Stænder, som spottedes så ubarmhjertigt i Stykket. Hertil kan dog vistnok svares, at når Mogens Skeel virkelig var dybt gjennemtrængt af en Følelse af Ringeagt for de nye Værdigheder, kan det vanskeligt tænkes, at de nævnte Forbindelser skulde forhindre ham i at give denne Følelse Luft[1]). Men dertil kommer endnu, at Satirens hvasseste Bråd ikke så meget er rettet mod de Medlemmer af den gamle Adel, der havde modtaget de nye Værdigheder, som mod Foranstaltningen selv, for så vidt den også tillod Folk af tvivlsom Herkomst og endnu tvivlsommere Moralitet at opnå de højeste Pladser i Samfundet. Under alle Omstændigheder må det hævdes, at hvis de ovenfor fremhævede Omstændigheder ved Mogens Skeels personlige Forhold skulde kunne modbevise, at han var Forfatter til Satiren, måtte det i ikke mindre Grad være umuligt for de tre unge Adelsmænd, som nævnes af Gram, at have haft noget med den at gjøre; thi Fr. Gersdorff stod uden Tvivl allerede dengang i nært Forhold til Hoffet og

[1]) Jeg anser det for ret rimeligt, at en Ytring i Stykket til Dels kunde have Hensyn til hans Halvsøster Grevinde Parsberg, nemlig den, at Grevinder ingen Lykke have i Danmark (min Udg. 1874. S. 46). Vistnok ligger det nærmest herved at tænke på Leonora Christina; men også Grevinde Parsberg havde på flere Måder været forfulgt af en uheldig Skjæbne. To af hendes Mænd vare døde fra hende, hun havde engang været efterstræbt af en Røverbande, og endelig havde hun kort før den Tid, da Stykket må antages at være blevet til, været Gjenstand for et Forgiftningsattentat (se bl. a. V. S. Skeel: Optegn. om Fam. Skeel S. 244 flg.).

Regeringen [1]), Henrik Rantzau's egen Broder Otto var en af de nye Grever, og Rosenkrands's Slægtnavn var endog flere Gange repræsenteret mellem de nye Friherrer.

[1]) Han nævnes i Begyndelsen af 1679 som »Kgl. Maj. extraord. Envoyé til Fyrsten af Zelle« (Klevenfeldt's Stamtavler, Geh. Ark.) og 1680 som Ceremonimester (Sjæll. Tegnelser, efter Meddelelse af C F. Bricka).

Rettelser.

S. 39 L. 6: 1631—61 læs: 1630—62. — Det kunde også her have været tilføjet, at Jørgen Seefeldt's Indskrift tidligere har været trykt i Marmora Danica I, 173—74.

S. 154 Anm. 1. S., 52 læs: S. 152.

S. 232 L. 3—4. Den Tale, A. holder til sine Sønner, skal dog næppe forestille Indholdet af Instruxen, men A. holder en Tale og derefter giver han Sønnerne Instruxen, som han må antages at have hentet i »Kancelliet«. Selv således betragtet bliver Talen dog om trent lige så meningsløs som før.

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C057071711

